

Gróf Leiningen-Westerburg
honvédtábornok

Károly

LEVELEI ÉS NAPLÓJA

1848-1849

Fordította és bevezeti MARCZALI HENRIK

Több képpel és hasonmással.

B U D A P E S T
Rákosi Jenő Budapesti Hírlap
Újságvállalata kiadása 1900

Leiningen
~~Leiningen~~

BEVEZETÉS.

Az 1848—49-iki szabadságharc hősei kiváltságos állást foglalnak el és méltán, hagyományunkban és közvéleményünkben. Hőstetteik és azok megkoszorúzása: vértanu-haláluk, ismeretes mindenki előtt és magasztos alakjukat évről-évre új mondái virágokkal övezi az igaz kegyelet. Szinte páratlan a modern népek történelmében, hogy egy félszázad előtt élő emberek mythikus alakokká, héroszokká váltak. Személyes tulajdonságaik összefolytak, alig marad felölök más igaz, mint az eszme, melyet szolgáltak, melyért véreket ontották. A monda így nagy területet foglalt el a történelem országából. Voltaképp csak Görgey, Csetz és Mészáros Lázár műveiben láthatjuk a történeti igazságnak egy-egy igaz, meztelen részét. A többiben, bárminő legyen is egyébíránt értékök, hiányzik a közvetlenség, az elfogulatlanság, az egyes tényeknek és cselekvő személyeknek az első hatás alatt való följegyzése, megítélése, ismertetése. E korszak memoire-irodalma rendkívül fogyatékos. Nem mintha nem volnának fölös számban erre vonatkozó visszaemlékezések és előadások, hanem mivel azok már egészen más gondolatkörnek köszönték létrejöttüket, mint a mely-

II

ben szerzőik magoknak az eseményeknek lefolyásakor éltek és éreztek. Pedig fölösleges bizonyítani, hogy még aránylag rövid idő is mennyit ront az első benyomás erejéből, igazmondó, jóhiszemű embernél is. A későbbi benyomások is megkövetelik a maguk jogát, különösen akkor, ha úgy szólva minden egyes esemény és minden vezető személy körül ádáz pártharc dúl és az író önkénytelen is ki van szolgáltatva a jelen pillanat behatásának és a jelent érdeklő kérdések hatalmas ostromának. Sok válik így fontossá, a mit annak idején alig vettek figyelembe, sok meg feledékenységbe merül, a mi egykor egészen eltöltötte a lelkeket.

Ha történetet akarunk és ennek talán már elérkezett az ideje, nincs más módunk, mint visszamennünk az eredeti, egykorú forrásokhoz és azok segítségével igaz medrébe terelnünk a később oly dúsan folyó hagyományt. A mi minden nemzetnek és minden kornak történetére nézve az egyedüli igaz és célhoz vezető módszer, forradalmunk történetére nézve is az. Minden egyes új forrás egy-egy út a sötétség és zűrzavar legendái országából a történeti igazság való és világos birodalma felé.

I.

Körülbelül tíz év előtt figyelmeztette gróf Apponyi Albert e sorok íróját arra, hogy gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok naplói megvannak a vértanú egyetlen fiánál, Ármin grófnál. Most egy félszázad múlva, midőn a szereplők szinte kivétel nélkül kidőltek, már nem állhatja útját alapos ok ez emlékek közlésének, történeti ismeretünk általok valógazdagításnak. Csak a személyesen sértő és így könnyen félreérthető helyeket hagytam el az örökös óhajtására. Mert hiába, mégis ritka az az elfogulatlanság, mely az ilyen nyilat-

III

kozatokban csak történeti forrást lát és nem párt-célokra kiaknázható tendenciát. Különben is az erős tettekhez illettek az erős szavak, nekünk pedig idegenek.

A híres honvédtábornok irodalmi hagyatéka négy részre oszlik. Először a levelek, a melyek 1848 március 28-ától 1849 dec. 13-ig terjednek. Ezek legnagyobb része Leiningen kezeírása, többnyire feleségének szólók, kit katonaeletének minden egyes fontosabb mozdulatáról, ha lehetett még aznap, szeretett értesíteni. Az utolsó levelek kivégeztetése után keltek és többnyire vigasztaló levelek özvegyéhez, némi fölvilágosítással szolgálva életének utolsó napjai, órái felől. A nejéhez írt levelek időszerint ismét két részre oszlanak. 1848 dec. 7-éig az ő útmutatásuk mellett szinte óráról-órára kísérelhetjük az írónak katonai carriérajét. Onnét 1849 febr. 20-áig hosszú hézag van és azt az egy levelet is csak titkos utón juttathatta Leiningen az osztrákok által megszállott Pozsonyba, hol leje a háború egész ideje alatt tartózkodott. Ismét hosszú hézag szept. 17-éig, a midőn már az aradi várból ír és fogsága felől vigasztalja nejét. Azontúl okt. 6-áig ismét sűrűbben következnek a levelek; az utolsó Leiningen-sógorához, Rohonczy Leopoldhoz szóló, erős, férfias kézzel írott, melyen a remegés legkisebb nyoma sem észlelhető, közvetlen a kivégzés előtt kelt, akkor, midőn az agyonlőtt társaira irányzott lövések még viszhangzottak szívében.

Nejével folytatott levelezésének két említett nagy hézagát naplója tölti ki. Ez is nejéhez szóló levelek formájában ad számot az egyes napok élményeiről. Az események elbeszélését, a szereplők jellemzését igen gyakran fölvaltják benne az író elmélkedései helyzete felől, felesége és családja iránti hő érzelmeinek kifejezései. E napló írását Cibakházán kezdi meg febr. 22-én. Úgy látszik, az a lehetetlenség, hogy szere-

tett hitvesével levelek útján érintkezzék, bírta őt arra, hogy az elbeszélésnek ezt a formáját válaszsza. A cibakházi aránylag nyugodt táborban febr. 25-éig napról-napra folytatja bejegyzéseit. Azután a hadi események előidézte kis hézag márcz. 1-éig, majd a mint a háború egészen igénybe veszi, egy sokkal hosszabb, a hadjárat szomorú befejezéséig terjedő. Lehetetlen meghatottság nélkül nézni a napló elfakult betűit, a mint a jarkováci csata leírása után egyszerre irón váltja föl a tentát és a mondat közepén zárjel között e sorokat olvasuk: „Itt meg kell jegyeznem, hogy e pillanatban a börtönben vagyok és mivel tán csak kevés napom van hátra, veled csak röviden közlöm a megtörtént eseményeket.“ Mindamellett az elbeszélés majdnem az előbbi részletességgel halad tovább 78 sűrűn írott lapon át ápr. 5-éig, az isaszegi csata előtt való napig. Itt Földváry Károly jellemzésében a mondat közepén megszakad. Ezt a részt tehát nem közvetlenül az események után írta Leiningen, hanem mint maga e naplóban többször említi és a mint leveleiben található vonatkozások is bizonyítják, az aradi vár kényszerű nyugalmában. Írta pedig, mint a naplóból látható, azon emlékeztető szavak (Schlagwort) alapján, melyeket napról-napra, ha valami említésre méltót mégelt vagy gondolt, híven föl szokott jegyezni.

Az iratok első átnézésénél arra kellett gondolnom, hogy e naplóban csak töredéket bírunk, a mennyiben, mint említettem, az csak a tavaszi hadjáratig terjed és ott is hirtelen ér véget. De, az örökösök tisztelő kegyeletének hála, megmaradt az idézett emlékeztető szavak egy része is. Csupa rövidítés, egész mondatok csak kezdőbetűkkel jelölve, az irón nyoma néha már egészen elhalványult, a papír elrongyolott, néha az író tollpróbálásra is használta. És mégis megbecsülhetetlen anyag nemcsak tartalmáért, hanem a történelmi kritika

szempontjából is, mert mutatja, miképpen és milyen alapon írt a szerző. E szavak pedig épen ápr. 6-án az isaszegi csata leírásával kezdődnek. Megengedett tehát az a föltevés, hogy Leiningen a napló megírása után a már fölhasznált anyagot megsemmisítette és így naplója nem igen terjedhetett túl ápr. 6-án, vagyis a megmaradt emlékeztető szavak kezdetén. Terjednek pedig ezek a jelszavak 13 lapon át okt. 4-éig. Végső mondatuk így szól: „Holnap reggel hétkor hadi törvényszék elé. Élet vagy halál. Uram, a mint parancsolod.“ A napló írásának és a jelszavak folytatásának a halál felsége vetett véget.

Mint, Leiningen fiának egy, az utolsó lapon található feljegyzése elmondja, a napló gróf Thun Károly generális szívesége által jutott az özvegy birtokába. Gróf Thun emberséges eljárásáról a foglyokkal szemben sok adatunk maradt fenn. Íme egy újabb és nagy érdeme történetírásunk iránt a humánus osztrák tábornoknak. Pedig, úgy látszik, e megszerzés nem volt könnyű dolog. Itohonzyné, Leiningenné nővére 1849. okt. 25-én azt írja: csak megkaphatnék a naplót. Néhány liéttel később, midőn Aradon járt, elkérte azt Ernst auditortól, de nem kapta meg és felkiált „c'est un tigre.“

Leiningen kitüntetéseiből, kinevezéseinek okleveleiből, a hozzá intézett versekből és néhány emléktárgyból áll a gyűjtemény negyedik része: az ereklyék. Kezdődik ez a sorozat Mészáros Lázár hadügyminiszter egy nyílt rendeletével, (1848. okt.26.), melyen „gr. Leiningen Károly 31-ik gyalogsorezredbeli századost, ki mint tábori segéd a tisztántuli mozgó hadsereghez Nagy-Becskerekre utazik“, a közbeeső hatóságok figyelmébe ajánlja. A századost Kossuth Lajos elnök, a honvédelmi bizottság nevében, dec. 28-án kinevezi őrnagynak. Az őrnagyot 1849 március 1-én alezredessé lépteti elő Mészáros

hadügyminiszter, s ugyancsak ő írja alá április 6-án Leiningen alezredesi kinevezését. Kossuth mint az ország kormányzója, május 15-én értesíti őt arról, hogy a II. osztályú katonai rendet elnyerte és óhajtja, hogy pályája végig dicsőséges és győzelmes legyen.¹ Tábornoki kinevezéséről nem maradt oklevél.

Maradt azonban az „ország kormányzójától“ egy irat „Leiningen tábornok urnák, ott a hol“, melyben Kossuth Lajos a nemzet nevében rendeli és parancsolja, hogy az általa fővezérnek kinevezett Mészáros Lázár altábornagy rendeleteinek és intézkedéseinek engedelmeskedni az összes hadsereg hazafias kötelességének tartsa. „Senki a hon elleni fellázadás bűne alatt másképp nem cselekedendvén.¹¹

Kitüntetéseiről három oklevél számol be. Az elsőben a haza nevében, a honvédelmi bizottság rendelete alapján a március 5-iki szolnoki csatában szerzett érdemei tekintetéből a katonai érdemjelek harmadik osztályát nyeri. Ugyanazon kitüntetésben részesül ismét „azon ügyes és vitéz magaviseletéért¹¹, mely egyik főtenyezője volt a tápió-bicskei csata szerencsés kimenetelének. Végre május 17-én a magyar vitézségrend második osztályával diszitik, mert „azon kitűnő hadi érdemei által, melyeket a független magyar haza számos véres csatáiban tanúsított vezéri ügyes tapintata, növekedő ügybuzgalma s rettenthetlen vitézségével az annyira sanyargattatok magyar nemzet körül szerzett“, ennek háláját annyira kiérdemli. Ez iraton a magyar álladalom nagy pecsétjén már hiányzik a korona. De tán mindezen érdemrendeknél nagyobb örömet szerzett a hősnek, bajtársának, Nagy Sándor Józsefnek az az egyszerű, rövid német levélkéje, melyben szerencsét kíván neki szép geszthelyi győzelméhez s kívánja, hogy

¹ E levelet facsimilében közöljük.

VII

még sok hasonlót élvezzen. — (Keszthely után már csak Arad és Világos következett.

Magának Leiningennek véleményét a hivatalos kitüntetések felől megtaláljuk ápr. 27-iki följegyzésében: „A rendejelek elvetése; tölem megtagadják a II. osztályt. Csapataim már rég méltónak ítélték rá. Utoljára ez a parancsnok legszebb bizonyítványa. “ És csapatainak e hangulatát is megörökíti a tábori verselésnek néhány megmaradt parlagi példánya. Az ő hű Schwarzenberg-zászlóaljának, mely őt Cibakházán az ellenség kezéből kimentette, Polcnyi Imre közvitéz volt a hivatalos poétája. Az egyik versezetét így kezdi:

Hazánk Ditső Vittéze Groff Leinger őrnagy ur
meg győzé az Elenségett Hütső éljent kiálttunk
Megragadd éles kardját neki az elenségnek
elfogattott sok némettet ez vitézsége jele . . .
Éljen tehát őrnagy urunk Szentesült vitézséggel
ne árthasson az elenség Drágo bölts természetnek
Segélje is az Úr Isten töb tizt vitézzeivel
védelmezhesse liazánkott isten segedelmivel
Mi pedig köz vitézek mind tsak aztat kívánjuk
élljen elljen őrnagy urunk mind segédjei vagyunk.

A másikban pedig nem kisebb ékesszólással így aposztrofálja vezérét:

Leinger Őrnagy úr kívánom Istentől
hogy szerentsés legyen minden ütközeten
ha pedig véletlen történik halálad
az úr Isten légyen neked megbocsájtod.

A Tinódi-féle versezet esetén formája alatt igaz érzés lüktet; a közvitéz elismerése, ki a munkánál látja föllebbvalóját, fölér valamennyi hivatalos dekrétum dicséretével.

1102/B.

A' 19-ik sorszerez B-ik zászlóalja Czibakházánál folyó Ló 24-ikén az ellenséges ágyú 's gyalog golyók zápora közt a Tiszán átvezető hidat ostromolván és a' már elfogott őrnagyukat kiszabadítván, ezen hősie tettért — miután a' kitüntetés az összes legénységet egytől-egyig illeti, — a¹ honvédelmi bizottmány e' hó 27-én kiadott rendelete következtében, zászlójuk a' 3-ik rendű érdemdisszel ékesítettett.

Mészáros Lázár, hadügyminister.

(Közlöny 1849 márc. 2.)

A zászló ezen díszítésére vonatkozik Leiningen egyetlen magyar beszéde, melynek hatásán a legénységre, mivel csak törve beszélt magyarul, mint a naplójában írja, maga is elbámult. Kézirata szerint így szolt: „Bajtársok! Tekintsetek ezzen új és magyar színekel díszlő zászlóra. Nincs üdő hoszú szóra, nincs üdő hogy szokott ceremóniával avatassam be ezen zászlott, hanem itten az isten szabad ege alatt, ünnepeyles esküdt teszünk, hogy utolsó csep vérünkig védelmezni és előlobogása alatt hazánkat megmenteni és szabadságunkat biztosítani fogjuk. Éljen a haza, éljen a szabadság.“

II.

Miben gyarapítja az új anyag történeti ismeretünket?

A levelek 1848 novemberig terjedő részének értéke inkább Leiningen személyes fölfogásának visszatükrözésében keresendő. Ott találjuk meg politikai meggyőződését, nézetét a magyar és német viszonyok alakulásáról; későbbi magaviseletének kulcsát. Akkor szabadságon van: magános ember, nem mint később, egy nagy közösségnek tényezője és megítélője. De mióta bevonult a hadsereghez, napról-napra föl-

jegyzí azt, mit észlelt és tapasztalt s előkelő műveltsége abban nyilvánul, hogy a legapróbb részletek mellett nem hanyagolja el az egészet megvilágító általános szempontokat sem. A déli vidéken dúló borzasztó nemzetiségi háború figyelmes és fenkölt szellemű bírót talál benne, ki nem tartózkodik attól, hogy a legélesebben megrójjá saját táborának hibáit és garázdálkodásait, ki elismeri a szerbek vitéz elszántságát, de ki azért minden ízében igazságosnak tartja a magyar nemzet küzdelmét a Bécsből fölizgatott pusztító és rabló hor-dák ellen.

Az ember és tehetsége egy és oszthatatlan s Leiningen az író is akkor jut igazi elemébe, mikor megnyilvánul Leiningen a katona, a vezér. A szerbek elleni nagy harcok: a tomasováci, jarkováci, pancsovai csaták benne találták meg igazi történetírójukat. Mint a szerető hitveshez intézett jelentésekben nem is lehet másként; az ő személye áll első sorban. De minő igazsággal, tehát minő művészettel bírja beléhelyezni magát a mozgó és küzdő hadsereg nagy, élő leikébe. Mint figyelí meg mindazt, mi körülötte történik, barátnál, ellenség-nél, mint látja és Ítéli meg a mozdulatoknak, a vezérek intézkedéseinek helyességét vagy hibáit! A tomasováci ostrom leírása a maga húségében és közvetlenségében olyan, mint valamely homéroszi eposznak egy szépen kidolgozott részlete. Annál bámulatosabb, mert Leiningen fáradtan, törődötten, leverten írta, alig hogy visszajött a csatából.

Élénkségben vetekedik ezzel a jarkováci borzasztó éjjeli harcnak leírása, bár ez már a naplóban van, tehát nem oly közvetlen. Bátran mondhatom: szabadságharcunk eposza itt van megírva igazán: máshol hiába keresnök. — A pancsovai csata leírásánál már inkább a főtiszt áll előttünk, ki tanulni akar az elkövetett hibákból. A csata leírásához színhelyének

tervrajzát is odavetette a szerző, csak nagy vonásokban, de minden ízében helyesen és világosan. És a mint hatásának köre nő és nő azon színhely, melyen tehetsége érvényesül, Írói tehetsége az eseményeknek nagyszerűségével együtt fejlődik, halad. A bácskai és bánási háború csak mintegy provinciális harc volt nagyrészt fegyelmetlen, bár vitéz lázadókkal szemben. A tiszai hadjáratot már az osztrák hadsereg színe-java ellen vívják.

Így a cibakházi ütközet leírása, melyben különben is oly nagy és döntő része volt személyének, egyéniségének, tolla alatt igazi remekművé válik. Együtt éljük vele a csata minden hullámzását, együtt érezzük szomorúságát, midőn egy véletlen őt az ellenség kezébe szolgáltatja; örömet és büszkeségét, midőn bakái a részben fölszedett hídon át fölszabadítására sietnek. Hasonló örömmel és hűséggel beszél el a már nagyobb erővel vívott márc. 5-iki szolnoki csatát. Itt is személyes élményeinek leírása körül csoportosítja az eseményeket, és bár egyéni föllépése itt nem volt annyira döntő, mint az előző csatában, azért legalább nem nagyon vét az igazi perspektíva ellen.

De valódi remeke a tápió-bicskei csatának leírása. Oly világos, annyira élénk és igaz, annyira híven visszatükrözteti az egyesnek hatását az egészre és viszont, hogy egész irodalmunkban alig van párja. Közvetlenség és szinte megrázó hűség dolgában legfőlebb Görgey Arthur elbeszélését a hodrusi csatáról, merném melléje állítani.

Így hat-hét csataképünk maradt kezétől, különböző viszonyok közt, különböző eredménnyel vívott csatáké, de mindenütt olyané, melyben igaz lelkesedés, igaz vitézség nyilatkozik. Ezek megítélésére, együttérzésére seregünkben alig volt méltóbb férfiú nálánál. írói tehetségének kétségtelenül ez a

büszkeség, ez az öröm a vele egy táborban harcolók bátorságán, az egyik nyitja. A másik sokkal mélyebben fekvő és írói szempontból sokkal magasabb rendű. Bár e csatáknak nagy részét már nem diadalmas sereg élén írja le, nem is Isten szabad ege alatt, a természet ölén, melynek szépségei előtt mindig megnyílt szíve, hanem szomorú fogságában, az aradi kazamatában, maga előtt az Ítélet, a halál képével: lelke még ott van a csata mezején, egész szabadságával, szárnyalásával. Minden napnak, úgyszólván minden órának megvan az a hangulata, mely az író a diadal mámorában vagy a veszteség lesújtó hatása alatt áthatotta.

A közvetlenségnek, az elfogulatlanságnak ez az ereje, az egyes esemény képének tisztán tartása a későbbi benyomások zavaró hatásától az, mi Leiningen naplóját, mint kút-főt és irodalmi művet egyaránt, mindenkor nagy értékűvé fogja tenni.

De a háború nem csupán csatából áll. Az erőkifejtés magasztos mozzanatait megelőzi az előkészítés, a begyakorlás, a táborozás, minden kicsinyes és a végeredményre nézve mégis annyira fontos változatával, viszontagságával. Annak az erőnek, ügyességnek, lelkesedésnek, mely a csaták sorsa fölött dönt, már meg kell lennie a táborban, nyilatkoznia kell a fáradalmas menetekben, az aprólékos betanításban, az őr-tüzek lármájánál, a tisztai multságok vadságában és a szállások nyugalalmában. Ez a tábori élet Leiningenben valóban mesteri leíróra talált. A marsoknak, a bivouacoknak minden egyes mozzanata megélelnkül keze alatt. Azt a katonát, ki jó kedvvel, lelkesedéssel kíséri őt a golyózaporba, szeretettel figyeli meg és rajzolja le menetközben, akkor, midőn a csatára készül és midőn hideg földön, étlen-szomjan hajtja fejét nyugalomra a diadal után. A „tiszteljétek a közkatonákat

benne igazán vérré vált. Mint maga mondja, katonái iránta való szeretetének és ragaszkodásának, mely annyiszor és oly fénycsőn nyilatkozott, igazi titka az volt, hogy ő is szerette katonáit. Ez a szeretet sugározza be naplójának minden lapját. De nem vak szeretet az, hanem minden ízében igaz, a hibákat szigorúan megrovó, a renden, fegyelmen, vitézségen lelkében örvendő. A magyar katona nagy tulajdonságai alig találtak valaha méltóbb és hivebb megörökítőre.

A viszonyok változása szinte napról-napra, a nagy színjátéknak egyre hatalmasabb kifejlődése, ébresztik Leiningen megfigyelését, élesítik szemét. Eleinte úgyszólván csak a tömegeket látja, csak később iparkodik számot vetni a vezetők jelentőségével, belső értékével; törekszik arra, hogy lehető igaz képét nyerje azoknak, kikkel a sors oly szoros érintkezésbe hozta és kiktől függött nagyrészt azon ügy sikere, melynek kardját fölajánlotta.

Így a magyar tábornokoknak, vezéreknak egész arcképcsarnoka tűnik élénk naplójában. Némelyikkel csak néhány vonással végez, erősen kifejezve, hogy nem találta meg benne azt, mit remélt; így Kiss Ernővel, Vécseyvel, Vetterrel. Az utóbbit előbb kitűnő embernek nevezi s hogy később keményen ítél fölötte, azt nemcsak Görgey, hanem tán még inkább Damjanich befolyásának lehet tulajdonítani. Damjanich alakját mindjárt első találkozásukkor megrajzolja azzal a tisztelettel, melyet a „rácok ostorának“ hősiessége keltett benne, a fiatal kapitányban, ki akkor még nem látott csatát s azzal a szeretettel, melylyel az ifjú bajtárs viszonozta parancsnokának előzékenységét és jovialitását. Annyi kedvvel rajzolja Damjanichot, hogy aztán attól fél, felesége beleszeret; „hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom hogy már túl van a negyvenen és egy kicsit köszvé-

nyes“. Az elismerés, a ragaszkodás, sőt a csudálat sem fojtja el benne a kritikát. A nagy és jellemző vonások mellett nem feledkezik meg azon apró sajátságokról sem, melyek igazán élő lénynyé teszik az embert és megakadályozzák, hogy szinte elvont fogalmat lássunk benne. Nem csekélyebb szeretettel és tán még nagyobb művészettel állítja elénk Schulz Bódogot, a „fenegyereket“, ki magát mindig „famoser Kernnek nevezi, de azután a csatában úgy is viselkedett, hogy ez a szó az ő szájában nem dicsekvés. Igazi odaadással ecseteli Földváry Károlynak, az ő „kedves Károly bácsijának, „Magyarország első katonájának“ rút külsejét és szinarany becsületességét és jóságát. Bajtársának, Kiss Pálnak jellemzésében megmutatja, hogy a vetélkedés, sőt a nyílt harag sem vakítja őt el úgy, hogy a fényes és kiváló tulajdonságokat teljesen el ne ismerje. E jellemben előkelő és szinte kicsinyes tulajdonok egy egészé olvadnak össze, mely úgy látszik, valóban igaz képe ennek a kiválóan vitéz férfiúnak.

Mindezen férfiak egy-egy oldalát valósították meg annak a katonai és vezéri ideálnak, mely Leiningen szívében élt. Mindegyik méltó arra, hogy velők, sőt alattuk is szolgáljon, de egyik sem annyira fölötte álló, hogy a maga erős egyéniségéről le kellett volna velők szemben mondania. Március 26-án Poroszlón találkozik végre azon férfiúval, „kinek egész barátságomat, életemet szenteltem és ki forrón és híven viszonozta ragaszkodásomat“: Görgey Arthurral.

Görgey jellemzése maga az egész naplónak körülbelül ötödrészét tölti be. Világos jele annak, mily nagy súlyt helyezett az író arra, hogy igaz valóságában állítsa maga elé azt a jellemet, melynek megfejtése azóta egy félszázadja, annyi elmét és tollat foglalkoztatott. Már az idézett bevezető sorok bizonyítják, hogy a higgadt, megfontolt, minden ízében kritikus

Leiningen egészen Görgey hatalmas egyéniségének varázsa alá jutott. Görgey jellemrajzánál egyenesen megjegyzi, hogy nem az első benyomás után alkotta azt meg, hanem egész hosszú együttműködésük tapasztalatainak és tanulságainak alapján. Vizsga-lelke kiterjesztette érdeklődését ezen öt anyyira foglalkoztató jellemnek alakulására, fejlődésére is. Nagy-részt magától Görgeytől vett adatok alapján szerkeszti meg ezen fejlődés menetét.

Nem szabad felednünk, hogy ezt a jellemrajzot már a fővezér napjának teljes leáldozása után írta meg Im követője és bámolója.

„Ilyen volt hát ez a Görgey, minden erényeivel s hibájával, férfiú a szó legszebb értelmében: hős. Ilyen volt legalább nekem és bár most, a tömlőében, naponkint a legkeserűbb vádakot hallom ellene, mégis ilyennek marad. Adja Isten, hogy utolsó órámban is szerencsés napom gyanánt áldhassam március 26-ikát“.

Mint katona megtalálta tehát ideálját hazánkban, magyar embernél, kinek szellemi és erkölcsi felsősége előtt meghajolt, ki visszaadta neki lelkének teljes nyugalmát és békéjét. Mert volt benne valami a régi germán vitéznek véréből, ki maga önszántából választotta ki vezérét a legvitézettek közt, de aztán követte is törhetetlenül, tántorithatatlanul, mindhalálig.

Politikus nem akart lenni soha, csak katona. És ha voltak politikai ideáljai, azok megvalósítását, mint látni fogjuk, az egységes nagy német nemzettől várta. Magyarországon legalább erős ellentétben van a vezető politikusokkal, különösen Kossuthtal, kinek, mint megjegyzi, soha sem volt barátja. Nem szabad gondolnunk, hogy ez az ellenszenv Görgey hatása alatt fejlődött volna benne. Már 1848 július 24-iki levelében azt írja „adja Isten, hogy ne legyen igazam, de én úgy nézem,

hogy Kossuth nagy pártember, de nem nagy állam férfiú. A kardforgató ember büszkesége nyilatkozik benne a penna-forgatóval szemben, a ki egy nagy ország ügyeinek igazgatását vállalja magára. Annál jellemzőbb, hogy még ő is, ki nem csak mint katona, hanem mint arisztokrata is szemben áll a népvezérrel, kit ő szinte proletárnak néz, kénytelen meghajolni Kossuth nagysága előtt. „Őszintén meg kell vallanom, hogy jobb tulajdonságai iránt sem voltam vak. Kevesen bírták úgy, mint ő, a beszéd hatalmával megindítani az embereket; tevékenysége új segédeszközök előállításában is rendkívüli. Csak a kormány élére nem volt való.“ Kossuthon kívül az államférfiak közül csak Deák Ferencet említi egyszer, mellesleg, épen ellentétben a nagy szónokkal, „nemes, szerencsétlen prófétának“ nevezve őt.

Becsületes, jóhiszemű ez az író minden ízében, de ez nem zárja ki a tendenciát. Hogy is menekülhetett volna bárki azon felfogások hatalma alól, melyek ifjúságában, szolgálatában hatottak reá; hogy emelkedhetett volna azon szellemi légkör fölé, melynek ismeretét, gondolkodása módját, lelkének irányát köszönhető. Hogy irodalmi művét kellően megérthessük és méltányolhassuk, látnunk kell az embert. Föladatunk annál könnyebb, mert Leiningen csak úgy megfigyeli magát, mint másokat és levelei és naplói bővelkednek a reá vonatkozó részletes és fontos adatokban.

III.

Németországnak ősi voltokra büszke, régi dinasztacsaládai között is előkelő helyet foglal el a leiningeni grófok háza, melynek egyik ága fejedelmi címet is nyert 1779-ben. Már 783-ban előfordul egy Emico a „Marca Leininga“ ura, ki egy

nagy erdőről rendelkezik a lorschei klostrom javára,¹ Worms vidéke, melyre ez az adomány vonatkozik, mindig e család allodialis birtokaihoz tartozott; az Emico név is mind a mai napig szinte különössége a családnak; így igen valószínű, hogy csakugyan Nagy Károlynak ama kortársa a családnak első történetileg kimutatható tagja. A másik őst, az első keresztes háborúnak egyik vezérét, hazánk történetéből is ismerjük. Elégbaja volt vele Kálmán királyunknak, kit a gróf óriási hada Mosonyban tartott ostrom alatt. Végre is győzött a magyar király és a német gróf csak jó lovának köszönte menekülését. III. Emico, Barbarossa kortársa, egy 1159-ben kelt oklevelében már „*dei gratia comes*“-nek nevezi magát. Nem is volt ez a család soha senki felsőségének alávetve, mint a császárénak (*semper frei*), fejedelmi joggal ült ősi birtokain, csakhogy sok ágra szakadozva nem igen terjesztette azokat és így politikai hatalom és gazdagság tekintetében megelőzte sok más újabb család. De még így is megmaradt tekintélyük és sokan a legelőbbskelő uralkodó házak közül keresték rokonságukat. Így Leiningen-leány volt a híres Lujza porosz királynénak nagyanyja, özvegy Leiningenné Viktória angol királynőnek anyja, a kenti hercegné. Mikor Krisztián Károly Reinhard grófot, ki a XVIII. század első felében élt (a Leiningen-Iagsburg-Ealckenburg-ágból) a császár fejedelmi rangra akarta emelni, a büszke, gazdag úr ezt visszautasította, „mert inkább akart lenni az első német gróf, mint az utolsó német herceg.“ A római szent birodalom megszűnése 1806-ban véget vetett a Leiningenek felsőségi jogainak már nagyon apróra oszlott

¹ Bővebb adatokat 1. *Genealogische Gesch. des uradligen, reichsgräflichen erlauchten Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg.* Dr. Ed. Brinckmeier. Braunschw. 1890/91. Két kötet.

területeiken, de társadalmi előjogaikon nem változtatott. Társadalmilag, mint mediatizált fejedelmek, most is egyenlők a német uralkodó-fejedelmekkel. A gothai almanach most is az udvarok közt sorolja el e család tagjait, a grófokat csak úgy, mint a Fürst-eket. A honvédtábornok levélpapirosát és pecsétjét is fejedelmi korona díszíti.

Az ősi családi birtokok egy része már a XIII. század elején a Runckel-i grófok kezére jutott, kik aztán a Leiningen-Westerburg ágat alapították. A francia forradalom idejében I. Fridrik Lajos Krisztián gróf volt a család feje, kit a franciák elfogtak, fogsága alatt pedig kastélyait kirabolták. A sokat próbált ember, kinek a család történetírója szeméretveti, hogy nem volt sok érzéke házának fénye iránt, „und überhaupt kein Standesbewusstsein bewahrt zu haben scheint“, volt hősünknek atyja.

Csakugyan I. Fridrik grófban nagy híja lehetett a német főnemesség közmondásos rangbeli büszkeségének. Első nejeinek halála után polgárleányt vett nőül, Breitwieser Eleonóra Máriát. Fridrik előbb „mariage de conscience”-ban ólt vele és ebből eredt első négy gyermeke. Az egyházi esküvő 1813 febr. 7-én történt és ekkor legitimálták e négy gyermeket. A grófnét 1816-ban nemesi rangra emelte a hesseni nagyherceg, von Brottwitz név alatt. Három évvel később Ilbenstadtban, a család egyik ősi fészkeben, szülte hetedik gyermekét, Károly Ágost grófot. (1819 április 11-én.)

Hősünk gyermekeveiről alig maradt adatunk. De műveltsége és épen nagy irodalmi tehetsége alig enged kétséget a felől, hogy kitűnő nevelésben részesült, melynek jó német szokás szerint, bizonyos tudományos színezete sem hiányzott. Többször említi magáról, hogy mindig olvas s midőn a háború alatt Egerbe jut, arra is gondol, hogy az ottani könyvtárt

XVIII

meglátogassa. Erre nem talált kísérőt vitéz bajtársai között. Olvasmányainak és szelleme egész képzésének a német irodalom, mely akkor klasszikus korát élte, adott irányt és tartalmat. Schiller, Grotthe s az akkor már a németbe átültetett és szinte honfiúi jogot nyert Shakespeare alkották a szellemi kapcsolatot későbbi magyar barátaival, kik szintén a német irodalom emlíből szívták lelki táplálékuk java részét. — Politikai nézeteinek alakulásánál meg nem szabad tekinteten kívül hagyni, hogy délnémet volt és jó protestáns, kálvinista. Déli Németország szabadelvű, parlamentáris volt az abszolutisztikus Porosz-

országgal és Ausztriával szemben, s a francia forradalomnak és Napóleonnak közvetett és közvetlen hatása azon apró terület-szilánkokon sokkal jobban volt érezhető, mint a német nagyhatalmak birodalmaiban. Szinte lehetetlen, hogy említett családi viszonyai, anyjának polgári származása és atyjának közömbössége a rendi és rangbeli különbségek iránt, ne hatottak volna az ifjú fogékony kedélyére és ne erősítették volna meg azt a szabadelvűséget, mely olvasmányaiiban gyökerezett. Erős nemzeti német érzületén és vallásos gondolkozásán kívül az otthon töltött éveire vezethető tán vissza az a szenti mentalizmus is, mely az 1830/40-es évek német társadalmának annyira megkülönböztető vonása és a liberális s parlamentáris eszmék világboldogító hatalmába vetett bizalom, mely akkor közkinccse és összekötője volt egész Európa előkelő osztályainak. A mellett valóban büszke nevére, a Leiningen névre, abban a nemes értelemben, hogy azon a szennynek még árnyékát sem tűrhette. „Ha meg kell halnom, meghalok őseim hitében és egy Leiningen bátorságával“, írja az aradi várból kelt egyik levelében, 1849 szept. 27-én.

A déli német fejedelmi családok ifjabb sarjadékait százados hagyomány vezette a császári zászlók alá. Egyik atyafia

Apóst gróf, már cs. kir. altábornagy volt, a 31. erdélyi ezred tulajdonosa, s gráci katonai parancsnok; a másik Krisztián gróf, kinek atyja is kiküzdötte magának a Mária Terézia keresztet, már kapitány volt nagybátyja ezredében és megkezdte azt a fényes carriétet, mely őt a magyar ügy egyik legveszedelmesebb ellenévé tette és egész Albrecht főherceg magyar kormányzó helyetteséig emelte; tulajdon testvérbátyja, György is szolgálta a császárt, midőn az ifjú Károly Ágost 18 éves korában mint kadét belépett a Langenau-ezredbe. A béke idején csak lassan haladt előre és főhadnagy volt, midőn házassága Sissány Elizzel, Török-Becse birtokosának leányával, (1844 májusban) közvetlen érdeket keltett benne Magyarország iránt és más irányt adott életének. Nejét egy nagyműveltségű, nőrokona e szavakkal jellemzi: „valóságos angyal volt, tudományosan képzett, rendkívül műveit asszony s a mellett oly szerény, visszahúzódó természet, gyermek-szelidségű kedély, érzéseiben meleg és önfeláldozó. Túrt, szenvedett, s ha egyszer egy örömsugár esett életébe, olyan hálával vette. Kedélye mindig egyforma jó és nyájas volt, ő nem lehetett olyan szűk körülmények közt, hogy ne juttatott volna a szegényeknek. Nagyon lelkes honleány is volt.“ Végre 1848-ban kapitánya lett a Leiningen-ezrednek, de nem állott szolgálatban. Az volt akkor szándéka, hogy elhagyja a zászlót és Magyarországon mint gazda él családjának, boldogságának.

Nem lényegtelen az a szellemi gyarapodás, melylyel tiz évi katonai szolgálata növelte azt az értelmi tőkét, melyet német nevelésének és családi környezetének köszönhetett. A harmincas évek vége felé Clam-Gallas, Radetzky és Hess hatása alatt haladó szellem kezdte fölváltani a császári királyi seregben azt a tespedést, mely természetes visszahatása volt a napóleoni háborúk hosszú erőfeszítésének. Leiningen testtel-

lélekkel katona volt, szigorú és pontos a végletekig maga és mások irányában. Büszke hivatására, büszke azon nagy hadsereg hagyományaira és vitézségére, melyben szolgált. Megszokta, hogy az embereket a katonai esprit de corps szempontjából ítélje meg. Ha naplójában valamely főlebbvalójáról vagy bajtársáról szól, az első mindig az: kitűnő, jó, közepszerű vagy gyenge katona. Politikai gondolkodására sem maradt hatás nélkül ez a szellem. Tetőtől talpig monarchikus érzelmű; megveti, éretleneknek tartja a republikánusokat s a mennyire lángol a reformokért, annyira lenézi a nagy jelszavakat és a frázisok hőseit. Természetes lovagiassága és nemeslelkűsége e körben külön katonai színezetet nyer. Az akkori katonai szellem nem állott oly ellenségesen szemben a tanulással és olvasmányokkal, mint az 50-es évek armádiájában. Műveltsége s hivatása közt nem látott ellentétet; a kettő harmonikusan összefolyt lelkében.

Ezekhez most egy új tényező járul, későbbi fejlődésére, sorsára nézve a legfontosabb. Magyarországon a műveit, magas állású, éber szellemű tiszt megismerkedik a nemzet törekvéseivel, reményeivel. Neje, kit mélyen szeret, él-lial az új eszmékért, az az előkelő világ, melylyel Leiningen Pozsonyban, Bécsben érintkezik, szintén, bár különböző pártáryalatokban, meg van nyerve a reform ügyének, a nemzetiség kifejtése eszméjének. Es vájjon minő fogékony elmére és érző szivre ne hatott volna az a kor, melyben Széchenyi, Deák, Kossuth egyaránt vetekedtek európaivá, szabaddá tenni hazájukat! Leiningent alkotmányos érzülete már előbb is közelebb hozta a magyar törekvésekhez, mint sok más tisztet; ez a rokonszenv egyre növekszik, a mint jobban megismerkedik az országgal és népével. Csak ebből fejlődhetett az a szándéka, hogy itt maradjon, ez országban éljen munkás, hasznos életet.

Özvegye egy későbbi levelében Leiningen életének e fontos mozzanatáról így szól fiához: „Tudod, hogy atyád Német-

országot mindenk fölött szerette, mégis el volt határozva arra, és nem nézte áldozatnak, hogy itt telepedjék meg. Csüngött ezen az országon, jól ismerte ez országot s különösen szerette a magyar embert, épen úgy mint Leiningen Lajos.¹ — Atyád töviről hegyire ismerte a magyar alkotmányt, az ország jogait és szabadságait és az 1847-iki pozsonyi országgyűlésen nagy érdeklődéssel kísérte az ellenzék harcát, a bécsi udvari kancellária által vezetett kormány ellen. — Úgy gondolkodott, hogy minél szabadabb és függetlenebb Magyarország, annál előbb egyesül Németország. Ezredénél még nem is volt mint kapitány; nem akart tovább szolgálni, hanem a fiscussal való leszámolásunk után jószágot szerezni Magyarországon.“ A német érzés és a magyar rokonszenv, e fontos tanúság szerint tehát teljesen összefértek s kiegészítették egymást Leiningen keblében. Így helyzete pszichologiailag hasonló lett volna némely társáéhoz. Knézich és Damjanich táborno-
kokat is a magyar asszony kötötte a magyar ügryhöz.

Nehéz az ilyen illetékes tanú bizonyosságának súlyából bármit is levonni a kritikának. De egy más teljesen hiteles és megbízható tanú, maga Leiningen a döntő időben, 1848 tavaszán kelt leveleiben, valamivel más árnyalatban mutatja be lélekállapotát, egész politikai hitvallását. Ily férfiúnál, ily válságos körülmények közt, köteleesség az árnyalatok szabatos meghatározása.

A népek tavaszán, 1848 március és áprilisban, Németország újjászületése tölti be egész lelkét. Nem volt német diák vagy radikális népvezér, ki jobban rajongott volna az egy-

¹ A táborno-
kok testvérbátyja.

séges, nagy és szabad Németország eszméjéért, mint a magyar szabadságharcnak ez a leendő hőse. Akkor nem sejthette, hogy egészen más zászló alatt fogja védeni Európa szabadságát a kancsuka ellen. Magát, de családját is egészen németnek nézi. „Kell, hogy fiad a nagy német hazának szabad polgára legyen“, írja nejének egyik levelében. Pedig fia csak két hónappal később, július 11-én született. Hívja, unszolja a kötelesség érzete. „Ha aztán visszajövök a szabadságharcból, isteni életet fogunk élni“, vigasztalja nejét, ápr. 14-én.

Néhány nappal később írt levele mintegy összefoglalja politikai hitvallását és kétszeresen érdekes, ha a későbbi fejleményekkel és alakulásokkal vetjük össze, melyeket jó szemmel előre lát. Akkor azt beszélték, hogy Ausztria, miután győzött, nagy hadi kárpótlásért lemond itáliai birtokairól.

„Csak igaz lenne Olaszország föladása 300 millió frtéért és Radetzky győzelme Itália kardja fölött. Biz Isten, a derék sereg megérdemli becsületének ezt a megmentését. De a győzelem után ne legyen elvakultság, ne álljanak elő túlfeszített követelésekkel. Ausztria aztán egészen Németország ügyeinek szentelheti magát és pedig kétszeres hatalommal, ha déli határát Olaszország semlegessége fődözi. A Poroszország túlkapásai ellen való kiabálásnak nincs értelme; először is végre kell hajtania Ausztriának a március 15-iki Ígéreteket és a szövetségi tanácsnál szabadelvű javaslatok dolgában megelőznie mindenkit; aztán meg arra kell iparkodnia, hogy a küzdelem napján kezében legyen a döntés. Nehéz lesz bizonyára elhomályosítania a jól fölfegyverzett, 45 millió tallérnyi kincsesei rendelkező Poroszországot, s valószínű, hogy Ausztriának a második szereppel kell majd megelégednie. Én jobb is szeretem így, mert hiába, Bécsben nem bírják beletalálni magokat az alkotmányosságba. És ezért értem, hogy ott folytonos a forrongás.“

„Ilyen belső és külső adottságban nem szabad várni, hogy a német nemzet különös megtiszteltetés veszi, ha Ausztria történeti emlékek alapján, Németország élére áll. A pillanat Poroszországnak kedvez és katonái már is harcolnak Németország szabadságáért.“ — Milyen munkatársa válhatott volna belőle — Bismarcknak.

Ez komoly, becsületos lelkesedés, a férfikebel mélyéből fakadó. És mellette még megvan a ragaszkodás a feketesárga zászlóhoz, melyről fölteszi, hogy az ellenség, az orosz ellen fogják lobogtatni; a kötelességérzet. De mi marad Magyarországnak? Bizonyos rokonszenv alkotmánya, népe iránt, bizonyos megbecsülése a nagy Németország leendő természetes szövetségésének. De egyebekben, mint leveleiből kitűnik, megvetése a pesti kiabálóknak és azoknak, kik itt köztársaságot emlegetnek s igen humoros lenézése a nemzetőrséggel való játéknak és a milliókkal való dobálódzásnak. Még a szerb mozgalom kezdete, mely pedig Török-Becsét közvetlenül érdekli, sem változtat fölfogásán. Csak attól fél, hogy sógora, Rohonczy Leopold, „túlságos magyarizmusával“ ott veszedelmes helyzetbe juthat.

„Midőn a Becs és Magyarország közti feszültség egyre nőtt,“ így folytatja Leiningen özvegye, „Perglas tábornok és Lamberg rossz néven vették atyádtól, hogy nem siet ezredéhez. Mindjárt kijelentette, hogy ezt nem teszi, mert Magyarország ellen, mint becsületos ember nem harcolhat, mert meggyőződése szerint az csak törvényes jogait védi, melyek megtartására esküt tett a király.“ Mészáros magyar hadügyminiszter aztán magához hívatta a grófot, de nem osztotta be ezredébe, hanem a déli táborba küldte, mert Leiningen egyenesen megmondta Mészárosnak, hogy nem akar császári csapatok ellen harcolni s ezt meg is írta nejének.

Látjuk, hogy még ez az elhatározás sem olyan, minőt lelkes magyar hazafitól vártunk volna. Leiningennek két kötelesség, két törvény közt kell választania. A bécsi udvari párt és a törvényes magyar hadügyminiszter közt mégis az utóbbihoz áll közelebb. „Az ördög verekedjék meggyőződése ellen“, írja október 30-án, „és mielőtt rablókkal együtt harcoljak egy eddig békés nép ellen, inkább érjen engem a legrosszabb“. Jogérzete, a lovagnak az a természetes kötelessége, hogy az igazságtalanul megtámadottnak segítségére siessen, vonják őt magyar részre, mialatt testvérei, rokonai, mind tovább szolgálják a császárt.

A német eszme ezentúl el van ejtve; október 30-a után elő sem fordul többé.

Férfiúnál a szó igaz értelmében és Leiningen az volt, oly mélyreható változásnak oka nem lehetett Mészáros rendelete, sem a rácoknak és Jellacsichnak viselkedése. Ugyanazon okok néhány hónappal azelőtt nem idézhették volna elő ugyanazt az eredményt. Az igaz okot a dolgok mélyén kell keresnünk.

Leiningen 1848 tavaszán komolynak, egész Európára kihatónak, minden bátor szív erőfeszítését megkövetelőnek nézte a német mozgalmat. Nemcsak hazaszeretete liivta oda, hanem erejének érzete, az a kilátás, hogy életét, egy nagy eszméhez, egy nagy tethez köthesse. Viszont a magyar mozgalom, az áprilisi törvények kivívása után, alig látszott előtte többnek, mint szép jelszavak hangoztatásának, melyeknek a tények, véleménye szerint, sehogy sem felelnek meg. És ime éppen ellenkezőleg történt. A német ügy megfeneklett ez első komoly akadályon, a magyar mozgalom ellenben nőtt, erkölcsileg és anyagilag, azon mértékben, a mint fölturnyosultak a veszélyek. „Szegény üldözött Magyarországot mindenfelől

hajszolják, de oly erőt és bátorságot fejt ki, mely valóban a legnagyobb dicséretre méltó“ írja október 28-án. „Nincs fogalmad arról“, írja két nappal később Pestről, „minő lelkesedés és mégis minő nyugalom uralkodik itt. Meg vagyok győződve arról, hogy az udvar, azon az úton, melyen most jár, nem ér célt, bármennyi is a hadserege“. Lelkesedés és nyugalom; higgadtság a tanácsban és önfeláldozás a csatatéren: ezt kereste és az utóbbit legalább megtalálta bőven.

A déli csataterекről szóló leveleiben minduntalan kifakadt a rendetlenség, a pusztítás ellen; a fosztogatást menti, mert kölcsönös, de azért bántja lovagias lelkét; a vezetéssel sincs megelégedve s eleinte legalább bántja a tétlenség, a henyélés. De csaknem minden levelében visszatér a honvédek, a magyar katona dicséretéhez. „A mennyire rosszalnom kell ezeket a dolgokat, viszont annyira meg kell dicsérnem még nem is rendes csapataink vitézségét. Ezek az emberek nem is tudják, mi a félelem. Hazafias érzésed megvigasztalására mondhatom, hogy úgy a sorkatonaságnak, mint a honvédeknek vitézsége olyan, minőt csak kívánni lehet.“ (november 19.) „Tegnapelőtt egy zászlóalj jött segítségünkre, szép erős legények, de még nincsenek begyakorolva. De ezekből hihetetlen gyorsan válik katona, s gyönyörűen verekszenek. Így többek között a 9. honvédzászlóalj Yersecen, kiállhat bármi régi csapattal. Úgy mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek hanem vadul neki mennek az ellenségnek s a puska tusával verik le.¹¹ (nov. 26.) A magyar baka vitézsége, hadra temettsége az, mi leköti lelkét, odatűzi egészen ahhoz a hadsereghez, melybe eleinte habozva, szinte föltételesen lépett. És minden újabb csata újabb kötelékké válik, az a ragaszkodás, melyet bakái iránta mutatnak, elválaszthatatlanná teszi a lelki kapcsolatot. Mihelyt őrnagygyá lesz, a 19. seregzred zászlóaljánál,

az ő hű Schwarzenberg-jeinél behozza a magyar szolgálati szabályzatot, vesződik, fárad, úgy hogy ez a csapat vitézségben mindegyikkel vetekszik, fegyelemben pedig talán fölmúlja valamennyit. Miután Szentesen egy pár exemplumot statuált, többé nem kellett büntetnie.

Másképpen indul meg a viszonya tisztársaihoz. „Hiába, bizalmatlanok irántam és csak valamely különös tettem Magyarország érdekében, semmisíthetné meg ezt a gyanút. Szerencsétlen állapot, midőn eseményekben oly gazdag időben, nem akad hatásköre a jó és őszinte akaratoknak.“ Leveleit fölbontják a postán, mert hisz Leiningen a neve, mint Krisztiánnak, ki Temesvárott az ellenség legfőbb zászlótartója, „pedig ha velünk volna, sok ezerrel fölrerne.“ Elkeseredése tán igazságtalanná is teszi. „Szemben mind barátságos és előzékeny irántam, de a hátam mögött ellenem dolgoznak, úgy hogy már a századom altisztjeinél is nyomára akadtam az ellenem való gyanúnak. Ma azt kívánta a tisztikar egy része, hogy tegyem le az esküt az alkotmányra, abban a biztos reményben, hogy én majd megtagadom. Egy szóval, a jó emberek attól félnek, hogy útjában állhatok előmenetelöknek. De mindez nem téríthetne el eddig követett utánitól, ha nem kellene attól tartanom, hogy Gergely őrnagyot, ki naponként kiteszi magát értem, ferde helyzetbe hozom tiszti karával szemben.“ (dec. 4.) Mikor aztán megindulnak a „tettek“, átalakul a viszony. Leiningen vitézsége és halálmegvetése véget vet minden gyanúnak s fölebbvalóinak, kik közt Damjanich jár elől, elismerése és barátsága csakhamar megteremti a legszívesebb bajtársi viszonyt.

A mennyire bántja ez a gyanú becsületes lelkét, annyira serkenti másrészt, annyira lehetetlenné teszi a lovagias férfinak, hogy bármiben is vétsen azok ellen, kik mégis kitüntetnek bizalmukkal. Mikor Cibakházánál elfogják, mint naplójá-

ból látjuk, legjobban az bántotta: hátba szökevénynek nézik bajtársai, „mert az ilyes csak a te szórakozott Károlyodon történhetik meg“.

De a mi fő: abban a meggyőződésében, hogy jó ügyet szolgál, nem inog meg, sőt napról-napra megerősödik. „El van vetve a kocka, az én sorsom Magyarországéval együtt jut dűlőre. Mily vigasztaló reám nézve, hogy nézeteim e pontban megegyeznek a tieiddel. Tehát csak bátorság, hön szeretett, drága Lizám. Isten nem hagyhatja el az igaz ügyet.“ (nov. 4.) Két nappal később: „A ki rossz magyar,jöjjön ide, majd őt is eltölti a harag azon átkozottak ellen, kik ez irtó háborúban jó eszközt látnak céljaik elérésére. — Mert, Istenre mondom, nem nemzetiségök érzete hajtotta e hordákat a háborúba.“

Még egy nagy válságot kellett kiállania. Midőn a sereg fölvonult a bántásból 1849 első napjaiban, nemcsak a magyar ügy rossz állása válik köztudomásúvá, hanem az is, hogy ezen-túl császári királyi seregek ellen kell küzdeni. Sok tiszt, gróf Esterházy Sándorral, el is hagyja a magyar tábornokot. Leiningen meg sem inog. „Csak nem hagyhatok el egy ügyet, mikor rosszul állt, volt igazolása maga és mások előtt. Görgey, ki szintén megkérdezte, miért szolgálja Magyarországot, ezért a férfias válaszáért zárta őt szívébe. „Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érzületnek a következménye“, jegyezte meg a vezér. Ugyanez az érzés volt az, mely később a kapituláció előtt és után visszatartotta a hazában. Görgey kérte, kényszerítette a menekülésre, pénzt adott neki, mert Leiningen elvesztette a magáét kártyán. Gróf Zichy Ferenc azt beszélte e sorok írójának, hogy szintén alkalmat akart nyújtani Leiningennek a távozásra. A válasz mindig egy: nem hagyhatom el társaimat a bajban. Pedig

tudta, mi vár reá. Utolsó szabad napjait Monyorón töltötte sógoránál, Urban Gyulánál. Ott, négy fiatal tölgyfa alatt, kiszemelte pihenőhelyét. „Ne hagyjatok a vesztőhelyen vagy a bitófa alatt elrothadnom.“

Vezérei, bajtársai tudták, mily szellem lelkesíti, tetteiről meg csatái szóltak. Az elismeréssel megjött a hatáskör is. Elvezet is lehetett katona embernek olyan csapatokat vezetni, mint az ő dandárja volt; a legjobb a táborban, a 3. és 9. honvéd zászlóaljak, meg a Schwarzenbergék. Szereti őket és büszke reájok; igazi apjok. Buda ostrománál szomorúan jegyzi föl: derék zászlóaljaimat ritkítják. Komáromnál pedig kifakad: miért nem adnak közlegénynek is rendjelet?

Lelkét betölti, kitágítja az a, gyönyörűség, hogy oly nagy és fölséges dolgokban vett részt, szerepelhetett mint tényező. Es rajongó tisztelettel tekint Görgeyre, kinek vezetése alatt érték el oly szépet és nagyot s ez a rajongás akkor sem szűnik meg, mikor szörnyű bukás váltja föl a diadal rövid mámorát.

Utolsó följegyzései már igen rövidek, de azért némelyik mint cikázó villám világítja be a rémes sötétséget. Görgey megsebesülése után ezt írja: „Szomorú napok. Viszály és intrigák, tagok fő nélkül.“ Már előbb is fölkiált: „Hát nincs már bátor ember Magyarországon!“ Még csak egy fénysugár világít a sötétségbe. „Július 17. Legszebb napom mint katonának, nyolc órai küzdelmem az oroszokkal, egyedül.“¹ Mert hatáskörével tehetsége is fejlődik. Biztos tudomásunk szerint Görgey őt szemelte ki utódjául, ha maga kidől.

Világossal röviden végez. „Életem legszomorúbb napja.“ A börtönben ismét bővebben ír és a fogolyéletnek, a reményeknek, csalódásoknak, titkos híradásoknak elsőrangú, szinte egyetlen forrása.

¹ A váci csatában.

A végre, láttuk, kezdettől fogva el volt készülve. De a gúny

és szitok, melylyel őt az osztrákok mint rabot fogadták, vérig sértették. „Inkább tíz halál, mint ilyen megaláztatás.“ Még jobban sértette az az újságokban is terjesztett, teljesen hazug vád, hogy Budán 17 fogoly tisztet agyon lövetett. Úgyszólván csak ez bántotta lelki nyugalmát, mert bár néha remélt, halálfélelmet nem ismert. Meghagyja bátyjának, hogy tisztázza emléket s az akasztófa alatt még így szól: „Ez ünnepélyes pillanatban, midőn késznek kell lennem arra, hogy megjelenjek teremtőm előtt, még egyszer tiltakozom azon vád ellen, melyet egy alávaló rágalmazó emelt ellenem, hogy tudniillik kegyetlenségeket követtem el Buda bevételénél. Ellenkezőleg, mindenkor megoltalmaztam az osztrák foglyokat. Ha, egyszer, jobb időben, bosszút akarnának állani halálomért, gondolják meg barátaim, hogy emberség a legjobb politika. Oly ügyért halok meg“, itt dobszó és parancs szakította félbe.

Szép, daliás termetű férfiú volt; külsejében föltűnően hasonlított az eleganciájáról híres I. Sándor cárhoz. Még 1848 elején azt vallja, hogy nincs boldogabb ember nálánál. Mégsem az életet keresi, hanem a halált. Leánya, a „rossz Liza¹¹, halálakor négy éves volt, fia, kit alig látott, alig múlt egy éves. Nejét, gyermekeit jobban szerette mint az életét, de azért nem akart tovább élni ügyének bukása után. Testvérei megtettek érte mindent; az angol udvar is közbenjárt életéért, és midőn eredményt nem ért, tüntetőleg gyászt viselt érte. Dicsőség, szerelem, barátság jutottak osztályrészül és mindennek befejezésül hősi mátyr halál.

Sokat írtam, sokat idéztem és mégis attól tartok, csak igen halvány kópét nyújtom e nemes férfiú lényének. Egész ember volt, írásaiban is az. Alig találunk bennök fölösleges szót s minden mondat megvilágít valamely tényt, gondo-

latot vagy személyt. Érdekes, értékes ott minden. Tisztán irodalmi szempontból nézve, a szabadságharc irodalmában nincs párja.

Mit sem adhatunk hervadhatatlan katonai és vezéri babéraihoz: de meggyőződésünk, hogy nemes homlokát éppen olyan méltóan díszíti az író koszorúja.

LEVELEK.

Pesten, 3848. március 28-án.

Édes Lizám!

— Itt Pesten alapján véve minden csendes, csak egy kis párt talál örömet abban, hogy mindent kétségbe vonjon, mindenben aggodalmaskodjék, úgy, hogy örökös e bizalmatlanság. A milánói hírek,¹ bár nem mindenki hiszi, ismét erős mozgalmat idéznek elő és a jakobinus csőcselék szégyent kezd abban látni, hogy csak Magyarországon vívták ki a szabadságot vérontás nélkül. Tegnap aztán ismét kísérteteket látott mindenki: hogy Bécsben nem akarnak aláírni semmit, hogy ki kell kiáltani a köztársaságot stb. stb. Földváry Lajos berohan a kaszinóba és azt kiáltja, hogy 40.000 határőrt hoznak föl gőzhajókon, föl kell tehát izgatni a parasztokat és a granicsárok sírját megásni. O maga is katona volt, mégis mond

¹ Milánó polgársága 1848. márt.; 18-án föllázadt és öt napi utcai harc után Radetzkyt seregével kiverte a városból,

ilyeneket, elképzelheted, hogy mások is hiszik. Általában nem találni sehol férfias nyugalmat és méltóságot és mindig azt hiszem, hogy gratulálhatunk magunknak ahhoz, hogy ez emberek túlságos hazafi-ságát nem teszik próbára, mert majd csak úgy állana meg, mint polyva a szélben. Szerencsére még tegnap este megérkezett a hír, hogy Bécsben mindent aláírtak. Nagyon szükséges már, hogy ide jöjjön az új kormány és a fejeket hely ökre tegye vagy inkább letegye.

A sok ostoba, rossz és nyomorult dolog közt, mely itt napvilágra kerül, némi örvendetes is kirí, így p. o. a lovrini parasztok, tekintve, hogy a fölszabadulás az uraságnak nagy kárával jár, arra kötelezték magukat, hogy az idén 42 pengő frtot fizetnek minden telekért, 12 krt leszámítva minden 1847 nov. 1. óta teljesített robotoló napért. Tisztelet, becsület a derék parasztoknak, de az uraságnak is!

Isten veled, édes Lizám, ezerszer csókollak téged s a két kicsikét.

Károlyod.

Kedves Lizám!

Itt ülök ebben a kedves fészekben, Becsén és búsulok, mert bizony pusztá és szomorú itt minden. Mindig van valami bajom s itt szerzett tapasztalataim sem olyanok, hogy miattuk könnyebben elviselhetném a tőled való elválást. De nincs ideje a panasznak, csak a tett segíthet rajtunk s feledtethet mindent. De hadd beszéljek el mindent.

Utazásunk elég kellemes volt, kivéve a Tiszán való átkelést Felső-Becsén, mely rosszabb, mint valaha, öl-én értünk ide és Hugónál (Parcsetich) ki nevenapját ülte, Becse összes előkelőségét fogadtak. Jócskán fraternizáltak, Fehér uramat is „polgártársának” szólították, beszédeket mondtak, tósztokat tartottak és igen sokat ittak. El nem képzelheted, mennyire haladt a bocseick politikai műveltsége ily

¹ A kéziratban tollhiba: 1847.

rövid idő alatt, csupa ultra-liberális nézet nyilvánul és különösen azt veszik zokon, hogy nincs a minisztériumban egy polgár sem.

Tegnap volt a felszabadulás napja. Reggel 9-kor a község összegyűlése és szabaddá nyilvánítása az uradalom által minden eddigi szolgálatoktól, az előírt „éljen“-ekkel. Tíz órakor ünnepi mise és prédikáció a katolikus templomban, hol a pap egyebek közt azt mondta; nincs már nemes, mind testvérek vagyunk, mind egyenlők. Fél tizenegykor az uraság a görög templomba ment és megtette a szokásos adományokat a három perselybe. Templom után a község bölcseinek és öregeinek fogadása, kik megköszönték nagylelkűségünket. Ez alkalommal beláttam, hogy szegény parasztok nem is értik, mennyire könnyebbült sorsuk az új intézkedések alatt és úgy vettem észre, hogy egyikök sem tartotta volna igazságtalanságnak, ha minden úgy marad, mint régen. Ezt a túlgyors átmenetet a szolgaságból a legnagyobb politikai és személyes szabadságba a legtöbben nagy szerencsétlenségnek tartják a parasztokra nézve, kik neveletlen létökre igen furcsa dolgokat értenek szabadság alatt. Különben itt az uraságot, nagyon szeretik és így bajtól nem kell tartani.

Délután nagy népünnep volt a kúriánk előtti téren, sok tánc, bor és egy kis verekedés a végén: főszolgabíróék, Fehérék és több becsei hölgy nálunk

voltak, minők szintén kis tánc volt a vége. A mi pénzügyeinket illeti, e pillanatban még nem lehet komoly számítást fölállítani, de az bizonyos, hogy derekasan meg kell húzódnunk, a mi kettőnknek nem eshetik olyan nehezére.

Ma Földi¹ levelet kapott Bajzáth Rudolftól, ki azt írja, hogy a kormány fenn akarja tartani a kancelláriát, megtagadja a pénzügyminisztériumot, röviden, visszavonja a legfontosabb engedményeket. Pesten ez borzasztó izgatottságot okozott. Adja Isten, hogy ez hamis hír legyen, különben el sem képzelhető, mi történik.

Élj boldogul, édes jó Lizám, és írd meg nekem sokszor, hogy vagy te és a gyerekek. Liza igen rossz-e, és sok bajod van-e a családfenntartójával. Ezerszer csókol hű

Károlyod.

¹ Süve Rohonczy Leopold.

Édes Lizám!

Híreid Olaszország felül fájdalmasan érintettek, most mi lesz a gyönyörű (osztrák) hadseregnek sorsa, ha egyszer lehetlenné vált a fölkelés leverése. Ha az osztrák uralom Olaszországban véget ér, egy hasznunk mégis van belőle, t. i. az a meggyőződés, hogy Németország is képes védelmi háborúban szembeállani az oroszokkal s franciákkal, ha az olaszok, az osztrák hadak nagy vitézsége ellenére, kivívhatták szabadságukat. Az újságok egymásnak ellenmondó cikkeikkel annyira megzavarják az embert, hogy már azt sem tudja, mit higgyen.

Az úrbér eltörléséből származó kárunk, a tavalyi év jövedelméhez hasonlítva, 8500 frt, de 10.000 frtra is lehet tenni, mert ezentúl pénz jár a munkáért. De másrészt megtakarításra és a jövedelem nagyobbitására is van kilátásunk. Három hivatalnokot való-

színiileg elbocsátunk. Aztán meg nagy haszon lesz reánk nézve, hogy a nemesember kiváltsága megszűnik és ő is fizet köveztvámot és révpénzt. Túl-ságos bizalom nélkül is lehet arra számítani, hogy ezen a módon csaknem egész vesztéségünk megtérül és ha még kárpótlást is kapunk, nagyon jól járunk. Különben olyan most a világ, hogy rosszra is el lehetünk készölve. Pénzt ily viszonyok közt nem lehet kapni s szükséges javításaink elmaradnak.

A búza gyönyörűen áll s jó termést ígér. A repce is elég szépen áll, de azzal csak akkor leszünk megelégedve, ha már a raktárban lesz. Különösen bir-káinkkal voltunk szerencsések. Tudod, hogy csak tavaly kezdtük 360 darabbal, az idén már több a bárány, mint az anyajuh és csak kevés pusztult el. Az idén 1000-re vihetjük és idővel 6000-ig szaporíthatjuk a, számát.

Élj boldogul angyalom, csókol vastag *szép* (köszönöm szépen)

Károlyod.

Becsén, április 9-én.

Édes Lizám!

Nem csak Pozsonyban látsz szomorú arcokat, itt is kezdik az emberek a következményeket pontosabban szemügyre venni és aggodalmasan vakarják a fülök tövét. Messziről pompásnak látszik az egyenlőség, a népképviselet és a választás lehető széles alapon, de ha közelebről megnézik azokat az elemeket, melyek a legnagyobb gyámság, sőt szolgaság állapotából egyszerre a legnagyobb személyes és politikai szabadságra hivatvák, nem hárítható el a, komoly aggodalom. Itt Becsén biztosan lehet arra számítani, hogy a paraszt felszabadulásának nem veszi majd hasznát, mert lusta, dologtalan létére, most, mikor senki se fogja majd munkára, a spekuláció zsákmányává válik. Az uraságokat ellenben a legnagyobb zavarba dönti a reformok elsietése, mert az a törvény, a mely megtiltja a tőkék fölmondását,

nehezen járul a hitel emeléséhez, nekünk pedig első sorban hitelre van szükségünk. Más országokban előbb előteremtették a pénzt és aztán törölték el az úrbéri terheket; a mi honatyáink megfordítva csinálták és azt hiszik, bölcseségük majd megtalálja az eszközöket, hogy minden rendes medrébe térjen. Minden szép frázis mellett, a mi kárpótlásunk csak a nemzet becsületére való hivatkozásban áll. Nagyon tisztelem ezt a becsületet, de pénz dolgában nem ér egy fabatkát sem.

A posták késedelmessége itt kétségbeejtő; az ember a legnagyobb bizonytalanságban él. Olaszországból még nincs határozott hír, Németországból sem jött semmi megnyugtató, az utolsó „Allgemeine“ márc. 28.-áról való. Ha az a hír, hogy L. f. h.¹ leköszönt, megerősödik, csak szerencsét lehet kívánni Ausztriának, mert a meddig még a régi systema ezen oszlopos embere állott az ügyek élén, reform dolgában nem lehetett őszinteséget remélni, pedig a mostani súlyos viszonyok közt semmire sincs annyira szükség, mint bizalomra.

Ha csak a frankfurti nemzeti gyűlésen a monarchikus elv kerekedik fölül, akkor drága hazám még mindent remélhet. Igen jó, hogy Bécs is derék férfiakat akar oda küldeni. Csak ha minden német

¹ Lajos főherceg, Ferdinánd császár és király nagybátyja, Metternichel és Kollowrattal együtt 1835 óta az igazi kormányzó.

törzs kellően lesz ott képviselve, lehet föltenni, hogy az ottani végzést az egész nemzet elfogadja törvényül.

A schleswig-holsteiniak fölkelését lelkesedéssel üdvözöltem. Igenis, el kell érnünk azt, hogy minden idegen mindenkorra elhagyja a német földet. Sem oroszoknak, sem dánoknak ne lehessen szava a német ügyekben. Ha igaz, hogy Péterváron katonai lázadás tört ki és elkergették a császárt,¹ akkor elérkezett a kellő pillanat: akkor ki a német karddal, az elfolyt század gyalázatának megbosszulására.

Ne hidd, édes Lizám, hogy megbolondultam, de ilyen időszakban lehetetlen a köznapiság szemüvegén át nézni az eseményeket. Kell, hogy fiad a nagy német hazának szabad polgára legyen.

Áldjon meg az isten édes, kedves Lizám, hű, forró hajlandóságodért s bátorságodért; ezekért imádlak.

Maradok változatlanul

hű Károlyod.

¹ Üres koholmány volt.

Becsén, 1848. április 11-én.

Édes Lizám!

Utolsó leveledben kifejezed azt az aggodásodat, hogy majd be kell kelnem¹ ezredemhez. Bizony erre, édes Lizám, el kell készülvén lenned, mert a háború Oroszország ellen már nem várthat soká magára. A hogy most állanak a dolgok Németországban, egy hazafi sem maradhat otthon. Csak gondolkozz egy kicsit s belátod, hogy csak szégyenszemre maradhatnék vissza és azt csak még sem akarod.

Mily szomorú reám nézve, hogy a mai időben Viktor² függő helyzetben van, nem is mondhatom. Szomorú dolog elálmodni a haza nagy napját. Senki

¹ Honvédeink 1848-ban ezt a szót használták a „berukkolás” és a modern „bevonulás” helyett. Megengedettnek tartom felújítását.

² Az író testvéröccse, szül. 1821. Akkor főhadnagy. Meghalt 1880. mint altábornagy.

közülünk nem áll majd a veszély napjaiban a német nép soraiban, ha mint katonák bátran harcolunk is Európa szabadságáért a kancsuka és a francia alattomoság ellen.¹ Boldog az, ki most Schleswigben lehet és nézheti a német nép első lelkesült tettét, boldog, a ki ott lehet, a hol megmutatják a nagy hazának, hogyan kell küzdenie szabadságáért, mint amaz augustenburgi Fridrik, ki az első csapást mérte a dánokra. Vajha számtalan német fejedelem venne példát róla.

Itt minden úgy megy, a hogy mehet. A nemzetország felől senki sem akar tudni. A gazdagok azért nem, mert lusták, a parasztok azért, mert azt hiszik, határőrökké akarják őket tenni. Már az a gondolat, hogy az ország védelmére akarják őket alkalmazni, föllázítja ezeket az embereket és mégis vannak olyanok is, kik megérettnek tartják Magyarországot és népét a köztársaságra. Már utálom hallani az elcsépelet frázisokat szabadságról és egyenlőségről.

Ti most Pozsonyban, mióta az országgyűlést bezárták, úgy érezhetitek magatokat, mint a, hajós a vihar után. Már csak elmehetnék innét; ég a föld talpam alatt.

Javításainkkal csehül vagyunk, pénzt nem lehet

¹ Akkor az volt a közfelfogás, hogy az alkotmányos Németország egységét a franciák és az oroszok ellen kell majd megvédeni.

kapni, mert, mindenki legalább készpénzzel ellátva akar lenni a legrosszabb esetre. A legszükségesebb beruházásokra kell szorítkoznunk. Két napja esik az eső, mi nagyon üdvös repcénkre nézve, mert eső nélkül alig lett volna belőle valami. A kukoricát még nem adtuk el, mert nincs vevő, de az ára még elég magas.

Egész nap egyedül vagyok és így egészen átengedhetem magamat a rád való édes gondolatoknak. Kevés ember van olyan boldog, mint én !

Élj boldogul, jó angyalom, csókol ezerszer hű

Károlyod.

(Utóirat.) Ma van születésem napja. Megülték-e, a mint illik? Reményilem, hogy még negyven év múlva is ezt kérdezhetem tőled.

Becsén, 1848 április 14-én.

Édes Lizám!

Leveleim keltén megláthattad, hogy a posta az oka, hogy annyi ideig nem hallottál felőlem, mert én is csak 12-én vettem 9-ón kelt leveledet, az „Allgemeine Zeitung“ utolsó száma pedig április 4-dikéről való.

Megtakarításaidnak nagyon örültem, de azért ne hidd, hogy olyan rosszul megy dolgunk, legalább Poldi meg én nagy kanállal eszünk és nem adjuk hat tál ételnél alább, azért legjobb is lesz, ha falura megyünk lakni. Itt jövedelmünkből nagyon jól megélünk és sokról nem kell lemondanunk, mi városban túlságos költséges, sőt évenkint el is tehetünk, egy kerek sommát. Ha lehető volna, hogy Claire¹ elhátározza magát a falun való telelésre, akkor te, ha

¹ Rohonczyné.

beállok ezredemhez, gyermekágyad után ide jöhetnél. Ha aztán visszajövök a szabadságharcból, isteni életet fogunk élni. A mi a bekelést illeti, már egészen el vagyok rá készülve s sietek is, hogy haza jussak. E levelem vétele után már ne írj nekem, mert 3—4 nap múlva elutazom innen és nemsokára karjaimba zárom édes kedves Lizuskámat. Sajnos, együttlétünk csak rövid lesz, mert nagyon sürgős már, hogy rendelkezésre álljak. Össze kell szedned, angyalom, egész bátorságodat, hisz fölöttünk örködik az erős öreg Isten, ki eddig megoltalmazott és ezután sem fog elhagyni.

Ezért nagyon megszorított, midőn 9-iki leveledben azt olvastam, hogy mindenfelől ránk szakad a nyomorúság. Csak a vén asszonyok befolyásának, kik szörnyű szerencsétlenségnek nézik, ha egy pár ruhájukkal kevesebbjük lesz, tulajdoníthatom, hogy oly bátortalan lettél. Az arisztokrácia is tehetne jobbat, mint hogy lamentáljon s haját tépje. És általában nem is tekinthetem a szerencsétlenséget meg nem érdemeltnek. Maga az arisztokrácia a leghibásabb benne.

Igenis angyalom, bízzál szilárdul bennem és hagyd a többit kishitűségére. A szerencsétlenség még nem oly nagy, hogy el ne lehetne viselni. Még ha nem is kapunk kárpótlást és egyhamar nem javul a hitel, mégis tisztességesen megélhetünk. A mi pedig

az én bekelésemet illeti ezredemhez, nézz Németországra, hol igen sok férj, kinek nem is hivatalos kötelessége, tisztán hazaszeretetből siet a zászlók alá. Csak bátorság, bátorság, drága angyalom, az Úristen nem tagadhat meg tőled semmit, hát imádkozzál sokszor hozzá s bizalmad vissza fog térni.

Élj boldogul egyetlen Lizám és mindig így szeresd hű

Károlyodat.

Becsén, 1848 április 18-án.

Édes Lizám!

Valahára meghatározhatom elutazásom napját. Elképzelheted, hogy ujong szívem örömében. Oly boldoggá, túlboldoggá tesz az a gondolat, hogy nem-sokára ismét szíveden nyugodhatom, édes, imádott Lizám.

De a dologhoz. Csütörtökön, 20-án utazom el innét és 21-én este Pesten vagyok, hol többfélét el kell látnom az uradalom részére, úgy, hogy 22-én ott maradok. Reménylem, vasárnap, 23-án este 11 órakor kapom az első csókot, mert a reggeli hajóval indulok, mely egy nap elér Pozsonyba, legrosszabb esetben hétfőn reggel vagyok nálad. Látod, nem akarlak meglepni és pedig azért, mert azt hiszem, hogy a viszontlátás kellemes reményében már egy néhány nappal előbb is boldog leszel, úgy, mint én az vagyok, mióta elutazásom napját meghatároztam.

Tegnap egyszerre kaptam három leveledet, április 11., 12. és 13-áról, bár a posta naponkint jó és megy.

Csak igaz lenne Olaszország feladása 300 millió forintért és Radetzky győzelme Itália kardja fölött.¹ Biz isten, a derék sereg megérdemli becsületének ezt a megmentését. De a győzelem után ne legyen elvakultság: ne álljanak elő túlfeszített követelésekkel, melyeket tartósan úgy sem lehet elérni. Ausztria aztán egészen Németország ügyeinek szentelheti magát és pedig kétszeres hatalommal, ha déli határát Olaszország semlegessége fődözi. A Poroszország túlkapásai ellen való kiabálásnak nincs értelme; először is végre kell hajtania Ausztriának a március 15-iki Ígéreteket és a szövetségi tanácsnál szabad-elvű javaslatok dolgában megelőznie mindenkit; aztán meg arra kell iparkodnia, hogy a legnagyobb hadi erővel álljon készen, hogy a küzdelem napján kezében legyen a döntés. Nehéz lesz bizonyára elhomályosítania a jól fölfegyverzett és 45 millió tallérnyi kincsesei rendelkező Poroszországot és valószínű, hogy Ausztriának a második szereppel kell beérnie. Én jobb is szeretem így, mert hiába, Becsben nem bírják beletalálni magokat az alkotmányosságba és ezért nagyon értem, hogy ott folytonos a forrongás.

¹ Károly Albert szardíniai király.

Ilyen belső és külső aléltságban nem szabad várni, hogy a, német nemzet különös megtiszteltetésnek veszi, ha Ausztria, történeti emlékek alapján, Németország élére áll. A pillanat Poroszországnak kedvez és katonái már is harcolnak Németország szabadságáért.¹

Néhány nap előtt Becksereken voltunk a meggyűlésen, hol először szólottak polgárok is, köztük Hugó sógora Mihailovich is, még pedig igen jól és szabadelvűen. Egy pecsovicnak, ki őt félbe akarta szakítani, odamondta: ön is hallgathat már egyszer, minekünk 800 éven át kellett hallgatnunk, de mától fogva szabad a szavunk és a világ semmi hatalma sem verheti újra bilincsbe.

Különösen érdekes volt néhány papi szónok, ki mennydörgő filippikában harsogott a papi nőtlenség, a reverenda és a bajusztalanság ellen. A megye csaknem egyhangúlag elfogadta, hogy pártját fogja kérelmüknek (coelibatus eltörlése, atilla és bajusz). Több mama a karzaton föltűnően nyilvánította tetszését.

Élj boldogul, édes angyalom, ezerszer csókol vastag

Károlyod.

¹ Dánia ellen Schleswig-Holstein-ban

Bécs, 1848. május 1-én.

Édes Lizám!

Újságot köveset írhatok innét olyat, mit az újságokból meg ne tudnál. Olaszországban minden kitűnően megy és azt remélik, hogy legközelebb döntő hírek érkeznek onnét a mi javunkra. A dánok becsületes verést kaptak.¹ Végre a Német Miska is egyszer elvesztette türelmét.

Ha a sok, most Bécsben kiaggatott német zászló után Ítélné az ember, nem lehetne semmit sem kívánni német érzület dolgában, csakhogy sajnós, a zászlókon túl nem megy a dolog. Némelyik egész kényelmesen jár el és egyszerre tűzi ki az osztrák, a császári és a német zászlót. Ha szükséges, aztán könnyen lehet eltávolítani a fölöslegeseket és együtt ülni diadalt a győztes eszmével.

Torontálban s Bácsban már megindult az illír

¹ Altenhof mellett, április 21-én.

tánc. Csak attól félek, hogy Poldi túlságos magyarizmusával veszedelmes helyzetbe juthat. Úgy látszik, hogy eddig csak nemzetiségi a mozgalom és nem fordul az uraságok ellen. Adja Isten, hogy így maradjon.

Viktor ismét Erdélybe megy, mert teljességgel nem fogadnak el több tisztet (az olasz hadsereghez).

Szerdára ismét nálad leszek és reményelem, hogy távollétem alatt nem zavarták nyugalmodat a zsidók elleni zavargások.¹

Bécs nem olyan lehangolt és szomorú, mint az emberek hiszik, tegnap nagyon erősen látogatták a Prátert és mára igen szép Práter-kocsizást várnak.

Élj boldogul angyalom, szóval többet, mit írásban nehéz kifejezni. ,

Csókol ezerszer vastag

Károlyod.

¹ Vonatkozás a pozsonyi zsidó „kravallokra“.

Pozsony, 1848 július 5-én.

Kedves Földi!

Utolsó leveled óta bizonyára javult már Bécsén a dolgok állása, legalább az utolsó napokban ismét kedvező hírek érkeznek onnét. Adja Isten, hogy igazak legyenek. Nálunk és a környéken nyugodtan és zavartalanul élünk, csak Bécs zavar néha minket. Azt hiszem, ott nem egyhamar áll helyre a nyugalom, mert az országgyűlés, melyet meg akarnak tartani és melyet mégis minduntalan elhalasztanak, már összetétele miatt lehetetlenség. Galíciából csaknem csupa parasztot küldtek, kik egy szót sem tudnak németül. A „Stadt Frankfurt“-szállóban tízen közülök kértek két szobát és mikor értésökre adták, hogy csak két ágy van egy szobában, azt válaszolták, hogy az nem is szükséges, elég, ha szalmát adnak alájuk, mire elutasították őket. Ezt nevezem aztán igazi népképviseletnek. Különben kijelentik, hogy

készek mindent megtenni, mit Stadion¹ tanácsol. A bécsi s tartomány-választásoknál is szembetűnő a kiváló elmék hiánya, de különösen a, választók közömbössége, kik csak igen kevesen mentek szavazni. Bizony ez nem válik dicsőségére az osztrákok politikai érettségének, a mint hogy mindjobban kitűnik, hogy a dicső vívmányok nagy része nem fakadt a népnek mélyen érzett szükségletéből.

Ehhez még a sajtó rosszhiszeműsége, mely a Óiig Prágában tartott a harc,² mélyen hallgatott és csak miután a veszély elmúlt, járátja ismét a száját és Windisch-Grätzre (ki mellesleg mondva, egy régi rómaihoz méltóan viselkedett) ontja epéjét. Persze, az olyan ember, kinek érdeme van a haza körül, nem tetszik nekik, mert aztán ő velők is hamar végezhetne.

Frankfurtban János főherceget nagy többséggel megválasztották a birodalom kormányzójának,³ a szövetségtanács pedig föllozlott. A főkérdés el van döntve. Most az alkotmányhoz fognak, a melynek csak javára válhatik a kommunizmus borzasztó kitörése Párisban és annak szerencsés legyőzése.⁴

¹ Galíciái helytartó, az 1840-iki lengyel mozgalom elfojtója, később belügyminiszter.

² Június 18-án Windisch-Gratz leverte a csehek lázadását. Az ostrom alatt nejt is érte egy golyó.

³ Június 27-én.

⁴ 1848 június 25-én Cavaignac által.

De mégis iszonytató, hogy ezt a szociális kérdést mindig csak túlnépesedésünk kiirtásával vagy deportálásával lehet megoldani.

Viktor elég szorgalmasan ír Olaszországból. Ott volt az utolsó ütközeteknél, Montanara-nál, Curtatone-nál, valamint Valenzá-nál és most maga vezeti századát Avioban, Rivolin fölül, hol nemrég egy meglehetősen szerencsétlen csetepátéja volt, a mely alkalommal ő fedezte a visszavonulást és sajátkezüleg lelőtt egy piemonti őrnagyot. Küldd meg részére a pénzét, 3330 frtot, most úgy sem vehetjük hasznát a viszonyok miatt. Ha javulnak az állapotok, ismét könnyebben juthatunk pénzhez.

Maradok, mint mindig, hű barátod

Károly.

Pozsony, 1848. július 24-én.

Kedves Poldi!

— A mai időben úgy sem lehet gondolni a birtok jobb karba hozására. Claire bizonyára megírta, hogy az ég egy egészséges fiúval áldott meg. Liza és a kicsike egészen jól vannak. De te hogy vagy, kedves Poldi, háború s pusztítás közepett? Nagy figyelemmel olvasom az újságokat és szeretnék már hallani valamit felőled. Az utolsó hírek nem éppen a legjobbak és ha a nemzetőrség ezentúl is oly hősiezen viselkedik, nem sokára nálad lesz a rác főhadiszállás. Pesten, mint tudod, nagy a lelkesedés, csak úgy dobálóznak a százezrekkel és milliókkal s mégsem hiszek benne.

Én legalább olyannak nézem, mint egy adósságcsinálót, ki hogy hitelét helyreállítsa, nagy összegekkel kérkedik. Adja Isten, hogy ne legyen igazam, de én úgy nézem, hogy Kossuth nagy

pártember, de nem nagy államférfiú. De örülnének az angolok, ha olyan pénzügyminiszterük volna, kinek a,z ördög annyi pénzt küldene a pokolból, bankjegyei fedezetére, a mennyit csak akar. Egyelőre úgy látszik, még megkíméli a poklot. De a nemes-ségnek még túlságos sok a birtoka, az még fizethet.

Hű barátod és sógorod

Károly.

Pozsony, 1848. okt. 1-én.

Édes Lizám!

Itt eddig minden nyugodt, de még nem lehet bizton előre látni, így marad-e? Mindenesetre azt hiszem, hogy legkésőbb holnapután személyesen határozottat mondhatok.

Pénz dolgában nem állunk valami különösen, ha holnap nem tudom hányadán vagyok, elhozom az ezüstöt Bécsbe. Reménylem, annyira mennyire jól vagy és a gyermekek is. Jelasicsnak híresztelt veresége hazugság. Ő ismét előrenyomult. A magyar táborban a borzasztó gyilkosság¹ következtében igen nagy a zavar. Nemsokára eldől az egész.

Sokszor csókol hű

Károlyod.

(Madame la comtesse de Leiningen á Heimbürg.)

¹ Lamberg gróf megöletése Budapesten, szept. 29-én.

Pesten, 1848 okt. 27-én.

Édes Lizám!

Utolsó leveledet fölbontva és ismét lepecsételve kaptam meg, mert nevem elegendő ahhoz, hogy mindenféle gyanúsításokkal illessenek. Hadd nyissák ki leveleinket, ha nem volna oly kellemetlen, hogy az ember legbelsőbb és legkedvesebb családi ügyeit kiszolgáltatják a nyilvánosságnak. Hiába, ilyen idő jár, örökké nem tarthat.

Itt a legnagyobb nyugalomban élnek és csak a fölülről jövő hírek indítják meg a kedélyeket. Majd igen jók ezek a hirck, majd meg rosszak és mindenki annyira részt vesz abban, mi történik, hogy az embereken az utcán meglátszik, milyen volt az utolsó értesülés.

Ma végre megkaptam útlevelemet és pedig Becskerekre, hol Vetter ezredes rendelkezésére állítottak. Örülök, hogy ismét látom Poldit. Szegény

nincs valami fényes helyzetben, mert ha nemsokára nem megy oda a külömben már megígért erősítés, az utolsó támadás ott erősebben ismétlődhetik. — Így tengeti az ember életét egy napról a másikra, erős nyugtalanságban s még sem hagyja el a reménység. Én is erősen bízom egy jobb jövőbe s abba, hogy boldogul élünk, bár kissé egyszerűbben, mint eddig. Ha egyszer a mostani nehéz válságon átestünk, jobb napok várnak reánk. Akkor neked és gyermekeimnek akarok élni és szerelmedben élvezni a legnagyobb boldogságot.

Holnap gróf Esterházyval elutazom innét. Tehát türelem, míg Becskerekről írhatok.

Élj boldogul jó Lizám és csókold meg a gyermekeket helyettem is. Hű

Károlyod.

Pesten, 1848. október 28-án.

Édes jó Lizám!

Második leveledet ma nagy örömmel vettem és most már pontosabban közölhetem veled terveimet. Alig hogy ide értem, azt hallom, hogy Krisztián¹ ezredének egy zászlóaljával bevonult Temesvárra és ott teljesen végrehajtja az október d-iki szerencsétlen manifesztumot, minthogy meglehetősen uralkodik a vár parancsnokán. Elképzelheted azt az elkeseredést, mely ellene itt uralkodik, természetes, hogy az ország árulóihoz számítják. Ily viszonyok közt lehetetlen volt nekem ezredemhez mennem.² Ezért kihallgatást kértem Mészárostól, ki igen előzékenyen fogadott. Előadtam neki, hogy Magyarországon birtokos vagyok és kell hogy ezt az

¹ Az író unokatestvére, a nassai ágból, nagy tehetségű, kemény katona. Előbb ezredes, aztán dandárnok Temesváron, a forradalom után Albrecht főherceg helyettese. Szül. 1812. megh. 1856.

² Akkor, mint kapitány, a 31-ik erdélyi Leiningen-ezredhez tartozott.

országot tekintsem hazámnak. Ezért nem akarnék oly ezredbe lépni, mely nem engedelmeskedik a magyar hadügyminiszter parancsának és őt arra kérném: oszszon be a rácokkal és szerbekkel szemben álló hadsereghez. Barátságos biztatása következtében tegnap már írásban benyújtottam folyamodásomat, melynek eredményét legkésőbb holnapután megtudom. Valószínűleg, mint kurír megyek le. Beutazásom napját még majd megírom. Mészáros nagyon udvariasan így szólt: ajánlatomnak kétszerezsen örül, mert én ismét jóvá teszem, a mit nevünk jó hangzásából vesztett Magyarországon, Krisztián viselkedése által. De még őt is menti annyiban, hogy a fölülről jövő alattomos parancsok lehetővé tették az ilyen eljárást.

Becse felől a biztos hírek így hangzanak: A rácok Lebonc felől támadtak reggel hat órakor és Becsét a Szőlőhegyről ágyúkkal lőtték. Becsén az őrséggel együtt csak 750 fegyverfogható férfi volt, mert a becsei és frányovai rácok jeles testvéreikhez csatlakoztak. Esterházy Sándor, ki éppen Poldival volt, azonnal Ó-Becsére sietett, melyet szintén megtámadtak, hogy a figyelmet elvonják Török-Becsétől és megakadályozzák, hogy oda értesítést küldjenek. Esterházyt csaknem elfogták a frányovaiak. Ezalatt a becsei polgárok és csapatok hősiezen védekeztek, de mégis föl kellett adni a város külső részét, hogy

a belváros torlaszai mögött központosíthassanak, így aztán délután 2-ig tartott a harc, a mikor megjött az erősítés Ó-Becséről és a rácok megszaladtak. Sokat lekaszaboltak a huszárok (kik egyáltalában kitűnően harcoltak, szintúgy a Mihály-ezred katonái is) és elvették az elrabolt marhát. Poldi könnyű sebet kapott a lábán, Majwald, ki igen jól viselkedett, a karján, Kirschner őrnagy egy lövést arcába; kivágatta a golyót és visszasietett a csatába. A mi részünkről csak öten estek el, de sok volt a sebesült. Borzasztó volt azonban a küzdelem után a magyarok dühe, melyet különben a becsei rácok áruló magaviselete kiment. Több órán át megszűnt az engedelmesség minden köteléke és iszonyatos öldöklést vittek véghez. Poldi 250—800-ra teszi a megöltek számát. Szörnyű. Ez igazi irtó háború. Esterházy közbenjárására most jelentékeny erősítést küldenek, de újjászervezik a nép fölkelést is, mely azonban már alig lesz meggátolható, hogy nagy kegyetlenségeket el ne kövessen. Kikinda legnagyobb része a lángok martaléka lőn, Mokrin is elégett. A szép bántság már most pusztaság. Gabonánk már ki volt nyomtatva, de szalmánk mind odaégett.

— Ezzel reményelem, te és a gyermekek legalább a legsúlyosabb időn átestetek. Nekem teljesen elegendő lesz fizetésem. Erdélyben borzasztó lázadás tört ki az oláhok közt s a szegény üldözött Magyar-

országot mindenfelől hajszojják, de oly erőt s bátorságot fejt ki, mely valóban dicséretre méltó. Perczel Nugent-ot megverte s 700 foglyot ejtett. Muraközt megszállották a magyarok. Philippovich-ot és Roth-ot haditörvényszék elé állítják. Az előbbivel, ki a bán közvetlen parancsa alatt állott, bizonyára majd úgy bánnak, mint hadi fogolylyal, de a másik Hrabovszky alatt állott, midőn ő volt Pétervárad parancsnoka (kitűzte a magyar zászlót) s fölmondta neki az engedelmességet, mi mindenesetre lényegesen rosszabbá teheti helyzetét.

Helén-nel és madame Mére-el¹ beszéltem, az utóbbi engem még mindig az ő kedves jó Leiningen-jének nevez.

Élj boldogul, én kedves jó angyalom s tartsd meg vidám, erős bátorságodat, hisz' örködik fölötünk a hatalmas Isten, ki nem engedheti, hogy oly szép országot, mint Magyarország, nyomorult sivatagá változtassanak.

Hú, vastag

Károlyod.

Utóirat: Két napja már ide sem jött posta Bécsből. Ha sürgetik a fegyverek kiszolgáltatását, add oda, isten nevében.

(A borítékon: „a honvédelmi bizottmány rendeletéből föl bontatott.)

¹ Liza nagynénje ki őt fölnevelte.

Pesten, 1848 október 20-án.

Édes Lizám!

Elutazásom azért késett máig, mert csak holnap indul a hajó Szolnokról; ha mindjárt tudtam volna, hogy annyi ideig kell majd itt vesztegelnem, még egyszer visszamentem volna hozzád, hogy téged és a gyermekeket megcsókoljalak. Becséről csak annyit, hogy jobban elsáncolják s erősítést küldtek oda, mert végre belátták e pont fontosságát, mivel ha az ellenség elfoglalná, először is meg volna szakítva az összeköttetés a Tiszán inneni és túli táborok közt, aztán meg elvágnák a becskerei tábor visszavonulását is. Egy pár hatfontos ágyút is odaküldtek, aztán meg lemegy innét négy zászlóalj. Mialatt a mieink így megkettőztetik erejüket, mégis úgy látszik, mintha azon a vidéken lehető volna a békés megegyezés. Poldi ugyanis az utolsó ütközet után mindjárt az ellenséges táborban járt és úgy találta, hogy ott is

belefáradtak a hosszú háborúba, de még mindig nagyon fanatizáltak, mert azt hiszik, el akarják venni nyelvüket és vallásukat. Még nem tudták, hogy Jellasich átszökött Magyarország határain, ellenkezőleg erősen hitték, hogy bevonult Budára. Midőn végre meggyőzték őket az igazról, nagyon levertek voltak és azt mondták, hogy nagyon megcsalták őket. Már is eljött egy küldöttségük Ó-Becsére, hogy Beöthyvel (Ödön) a béke felől tárgyaljon s azt hiszem, ha általános amnesztiát kapnak, nemsokára meghódnak. A sajkások is ide küldték auditorjukat békés előterjesztésekkel. Adja Isten áldását hozzá.

Főnököm, Vetter, tábornok lett, de azért Becskereken marad mint főparancsnok, min nagyon örülök, mert ő kitűnő ember. Mit szól F. ahhoz, hogy Magyarországot szolgálom?¹ Az ördög küzdjön meggyőződése ellen és inkább érjen engem bármi, semhogy rablókkal együtt harcoljak egy addig békés nemzet ellen. Nem mondhatom, mennyire megvetem az uralkodó párt nyomorult üzöiméit, és milyen nevetségesnek tartom azt a Jellasich-ot, ki azt hiszi, hogy oly könnyű Napoleon-nak lenni. Mennyire kirí siralmas hiúsága, ha többek előtt így nyilatkozik: elérhetetlen nagy az én állásom, egész Európa reám tekint. Wenckheim Béla jelen volt ennél, ő beszélte

¹ Valószínűleg gróf Pejachevich Fanny-t érti, kivel belső barátságban éltek.

el ezt nekem, mi teljes záloga annak, hogy igaz. Igenis, egész Európa ujjal mutat reá. Csillaga letűnt és egyhamar nem világít már.

Nincs fogalmad arról, minő lelkesedés és mégis minő nyugalom uralkodik itt. Meg vagyok győződve arról, hogy az udvar azon az úton, melyen most jár, nem ér sikert, bármennyi is a hadserege. Mellettünk állanak azok az eszmék, melyek jelenleg teljes hatalommal uralkodnak a népeken és a katonák szívéet sem hagyják érintetlen. E mellett szól, hogy még a Windisch-Grätz parancsnoksága alatt álló csapatok sem mind megbízhatók. Bécs előtt dől el sorsa az én kedves Németországomnak is és ezerszeres a boldogságom, hogy nekem nem kell hazám ellen harcolnom, mint annyi sok másnak. Tegnap Ilire jött egy elővédi ütközetnek, melyben Schwarzenberg Felix-et visszaverték. Adja Isten, hogy gyorsan és reánk nézve szerencsésen bekövetkezzék a döntés.

Mily nevetséges még mindig az udvar viselkedése, többek között kitűnik abból is, hogy a császár, miután 16-án kijelentette, hogy Magyarország lázadásban leledzik és minden magyar rebellis, október 17-én ismét ír magyar hadügyminiszterének és megerősíti az általa fölterjesztett kinevezéseket. Ez által tehát törvényesnek ismeri el ezt a minisztériumot és azokat jelenti ki rebelligeknek, kik nem engedel-

meskednek neki. Mit szólsz ehhez? Tán azt remélik, ha netán rosszul menne a dolog, ezáltal alárendelt vállakra háríthatják a felelősséget.

Most pedig élj boldogul, drága angyalom, sokszor csókol téged és a gyermekeket hú.

Károlyod.

Becsén, 1848. nov. 4-én.

Édes Lizám!

Tehát szerencsésen megérkeztem Becsére és sietek pár szót váltani veled, angyalom. Pestről Esterházyval és Szapáry Gézával utaztam el, kit a Hannover-huszárokhoz osztottak be. Kár, hogy a gőzhajón való utazást választottuk, másfél napunk kellett Szolnokról Szegedre. Szegedről pedig kocsin kellett utaznunk, mert a szegedi hajó nem várt reánk.

Becse egész tábor. A kis házban, melyben lakunk, van a főőrség és a lőszerraktár stb., a ház előtt két kis kétfontos sajkás-ágyún és egy egyfontos vaságyún kívül áll még két hatfontos ágyú és egy hétfontos tarack (Haubitze); jobbra a kikötő felé egy barikád emelkedik, széles árokkal és palánkkal (paliszád), a másik a kútnál a templom mögött, a harmadik a fő-utcán, a negyedik a második

hosszú-utcán, az ötödik a Papich-háznál. A Tisza mellett, a fürdőház környékén egy föld-sáncot emeltek. Ezenfelül az egész Becsét örök övezik. A rácok sohasem veszik majd be rendes katonaság nélkül. De azért mindig ki vagyunk téve e kutyák támadásának, mert hadi erőnk sokkal gyengébb, semhogy támadólag léphetnénk fel.

Átok azokra, kik ezt a gyalázatos háborút előidéztek. Ha csak egy napig van itt az ember, meg kell szünnie benne minden tekintetnek, minden ragaszkodásnak az előbbi viszonyokhoz, itt látni teljesen a bukott osztrák kormány gyalázatosságát. Hálát adok Istenemnek, hogy nem próbáltam előbb belépni ezredembe, különben most meggyőződésem s Magyarország ellen kellene harcolnom, vagy pedig titkon elhagynom csapatomat, mert kvietálást többé nem fogadnak el. Rickel őrnagy, ki voltaképp zászlóalj-parancsnokom, máris benyomul Magyarországba és Temesvárral iparkodik egyesülni. Azt remélik, hogy Arad várát beveszik, mert az őrség egy része velünk ért egyet. Temesváron is részben Magyarország felé hajlik a Loiningen-czrcd hangulata. Krisztián örvény szélén jár; vajha Isten idejében nyitná föl szemét. Ha a mi részünkön volna, bizony sok ezerrel fölérne. Szomorú következése a hitetlen fejedelmi politikának, hogy közel rokonoknak egymás ellen kell harcolniok.

De el a sötét képekkel. El van vetve a kocka, az én sorsom Magyarországéval együtt jut dűlőre. Mily vigasztaló rám nézve, hogy nézeteim e pontban megegyeznek a tieiddel. Tehát csak bátorság, hön szeretett, drága Lizám. Isten nem hagyhatja el az igaz ügyet.

Borzasztók az utolsó harc részletei.¹ A nemes Toldi szép lelke akkor is nyilvánult. Sok embernek ő mentette meg életét. Frányova elpusztítására, kiadták a parancsot, de a borzasztó parancsoknak nem akadt végrehajtója. Pedig ki tudja, nem bánjuk-e meg nemsokára ezt az elnézést, mert a rác nem tudja, mi a hála.

Nem mondhatom, minő nehezemre esik a távoliet tőled és a gyermekektől, pedig most még csak a kezdetén vagyunk. De már most is minden szenvedés és nélkülözés mögött ott áll azon boldog napnak vigasztaló gondolata, melyen ismét együtt leszünk. Isten őrizzen meg téged és a gyermekeket, érted ól hü szerelemben

Károlyod.

¹ Török-Becsét okt. 13-án megtámadták a rácok. A védelem vezetője Rohonczy Lipót nemzetőrségi őrnagy, az író sógora volt.

Becskereken, 1848. november 6-án.

Édes drága Lizám!

Végre megérkeztem rendeltetésem helyére s szorgalmasan taposom a becskerekai sarat. Kiss tábornok előzékeny nyájassággal fogadott, de még nem értesített arról, mikép fog alkalmazni, azt hiszem, itt hagy a főhadiszállásom. Én csaknem jobb szeretném, ha beosztanának valamelyik csapathoz. Ha az idő nem javul és nem lesz hosszabban szép időnk, egy darabig azt hiszem, nyugszik a fegyver. Tegnap és tegnapelőtt oly erősen szakadt az eső, hogy máris lehetetlen ágyúkkal valamihez fogni. Legközelebb még négy honvédszászlóaljzat kapunk és akkor lehetséges, hogy még egyszer támadunk. Adja Isten! Arról is szólnak, hogy a seregredeket kiegészítik, mert utoljára is belátják, hogy minden alkalommal mégis a gyűlölt fecskefarkok¹ végeztek legtöbbit.

¹ A régi osztrák katonai-uhu. Fejér frakkot viseltek a magyar gyalog ezredek is.

Bármennyire foglalkoztat új életpályám, mégis csak egy gondolat uralkodik a többi fölött. Minél tovább vagyok tőled távol, annál erősebbé válik utánad való sóvárgásom. Nincs hőbb óhajomásom, mint az: vajha véget érne ez a valamennyinél szerencsétlenebb háború, mert az Istenre mondom, ez a harc nem olyan, a minőben öröme telhetnék a becsületes katonának; ez irtó háború.

Naponkint több szekér, tele ráccal, többnyire nőkkel és gyermekkel odajő, előőrseinkhez és a nyomorultak kérve kérik, fogják el őket, mert a rác táborban éhen kell halmok. Halványon, csonttá, bőrré aszva egy darab kenyeret kérnek a katonától és azt farkas-éhséggel falják. A katonai parancsnokságok befogadják e szegény szökevényeket, a polgári hatóság ellenben valamennyit kiirtaná, ha lehetne. Számtalan rácot akasztottak már föl, ma is kivégeztek hármat. Nem akarom kutatni, vajjon ez-e a legjobb módja az ő meghódoltatásuknak; engem utálat fog el az ilyen eljárás szemlélésénél.

Különben, a ki rász magyar, jöjjön ide, majd őt is eltölti a harag azon átkozottak ellen, kik ez irtóháboruban jó eszközt látnak káros céljaik (térésére. Tekintsetek a bánóság füstölgő romjaira, hallgassátok elképedve a hajléktalan, éhenhaló nők és gyermekek jajgatását, nézzétek a meg nem művelt mezőket, a még temetetlen fekvő hullákat s aztán

kérdezzétek, maradhat-e egy becsületes ember lelkében, ki ez iszonyatosságokat látta, még egy szikrányi ragaszkodás azon dinasztia iránt, mely gyujtogatókat s rablókat tett cinkostársaivá. Mert Istenre mondom, nem nemzetiségök érzete hajtotta e hordákat a harcba.

Tsten őrizzen, drága jó Lizám, téged és a gyermekeket csókolva maradok

hű Károlyod.

Becsén, 1848. nov. 12.

Édes drága Lizám!

Tegnap érkeztem ide Poldi látogatására, mert Becskereken most nem akad semmi dolog, mivel mint már irtani, az utak semmi harci műveletre nem használhatók, másrészt meg alkudoznak is a rácokkal, úgy, hogy e percben minden nyugszik. Útban ide talákoztam 200 fogoly ráccal és több száz szarvasmarhával, melyeket az ellenséges táborból hajtottak el. A foglyok kijelentették, hogy inkább vannak itt fogságban, mint odaát szabadon, mert már nem viselhetik el a nyomorúságot. Leírhatatlan volt e szegény emberek nyomora, kik elcsábítva otthagyták vagyonukat és most éhen vesznek. Rongyosan, halványan, lefogyva jártak, örök szégyenére azoknak, kik ezt a háborút, valamennyi közt a legiszonyúbbat előidézték. A borzasztó polgárháború minden iszonyához most egy új ostor is járul, a

kolera, mely több áldozatot követel, mint a harc, különösen a rációk közül.

A mi engem illet, testileg állandóan jól érzem magamat, de annál rosszabbul morális tekintetben. Hiába, bizalmatlanok nevem iránt és csak valamely különös tettem Magyarország érdekében semmisíthetné meg ezt a gyanút. Ez pedig a mai viszonyok közt alig lehetséges, mert tettek éppen nem történnek. Szerencsétlen viszonyok, midőn eseményekben annyira gazdag időben nem akad hatásköre a jó és őszinte akaratnak. Ez az állapot sokkal nyomasztóbb, semhogy sokáig kibírhatnám, elpusztítana a rossz kedv. Azért a gyönyörűségért, hogy Becskereken uniformisban feszíthessek, nem hagytam el a legboldogabb állapotot, melyben halandó élhet. Mostani tétlenségemben még jobban emészt az utánad való epedés. Azért az áldozatért, hogy te tőled, angyalom, elszakadtam, csak valami hasznos foglalkozásom adhatna némileg kárpótlást. Ha tovább is tartana a fegyverszünet, más, óhajtásomnak megfelelőbb alkalmazást keresek, s ha az nem megy, hazamegyek hozzád s szegre akasztom kardomat.

Ezen belső zavaromhoz s elégedetlenségemhez járul még, hogy 12 napja egy sort sem kaptam, mely hogyléted és a gyermekeké felől megnyugtattna, pedig ez a nyolcadik levél, melyet neked

távozásom óta írok. De nem téged vádoltak, hanem a postákat, melyek persze ily zűrzavaros időben kijöttek a rendes kerékvágásból. Kétszeresen fájdalmas ez a bizonytalanság sorsod felől e pillanatban, midőn Bécs bukása után talán már Pozsonyt fenyegeti az ellenség. Isten óvja szegény Magyarországot.

— Egy szóval, takarékoskodnunk kell, mennyire csak lehet.

Isten veled édes Lizám, írd csak szorgalmasan, egyszer majd csak megkapom a levelet.

Téged s a gyermekeket csókollak.

Hű Károlyod.

Becskerek, 1848 nov. 17-én.

Édes jó Lizám!

Végre, tizenhét nap óta az első hírek felőled, de sajnós, az utolsó is november 3-áról való. Mi minden nem történhetett ezen hosszú idő óta. Mégis már rég élveztem olyan boldogságot, mint abban a pillanatban, midőn édes kedves soraidat olvastam. Most csak keveset írhatok, mert néhány óra múlva elindulok Gergely őrnagy mozgó hadoszlopával és tán öt-hat napig elmaradok. Hála Istennek, hogy megszűnik a henyélés, igazán már igen rosszkedvű lettem belé.

Hazafias érzésed megvigasztalására mondhatom, hogy úgy a sorkatonaságnak, mint a honvédségnek vitézsége olyan, minőt csak kívánni lehet. Az utóbbiak nemrég ismét rohammal elfoglaltak egy rác tábornok és több százat levágtak. Csak legyen időnk a tavaszig, szárazra jutunk.

Gondolatban téged s a gyerekeket ezerszer csókolom, maradok hű
Károlyod.

Becskerek, 1848. nov. 25-én.

Édes jó Lizám!

Tegnap este visszaérkeztem hat napi hadi vállalatomtól s már örvendtem, hogy több levelet is találok tőled. De fájdalom, a szívem csalódást szerzett nekem. Nov. 3-iki leveled óta egy betűd, egy híred sem jött; ez már kétségbeejtő. De hála Istennek, tudom, hogy nem te vagy ebben a hibás és csak a magam nevemet vádolhatom. Ez okozza azt a kellemetlenséget, hogy minden leveletem fölbontják s nyolc napig visszatartják Pesten. Keménylem, az én leveleim pontosabban érkeznek hozzád és neked nem kell azon kínszenvedést elviselned, mint nekem.

De térjünk hadmenetemre. Elképzelheted örömet, midőn Vetter tábornok az ebédnél így szólt hozzám: Holnap egy portyázó csapatot küldök Temesvár felé Gergely őrnagy vezetése alatt, hogy egyesüljön egy már előbb elküldött kis hadosz-

tálylyal. Ennek feladata a Temesvárból kiküldött kis hadcsapatok elkergetése és azon vidék oláh helységeinek új behódoltatása. Ön mint vezérkari tiszt van beosztva az őrnagy úr mellé. Állott a mi kis seregünk, 300 gyaloghonvédből, 72 lovasból (Hunyadi-huszárok) és két hatfontos ágyúból. Mint-hogy errefelé mindig szekereken szállítják a katonaságot, már első nap Módosra értünk, honnét meg kellett indítanunk műveleteinket Csáková ellen. Az utóbbi helységet vagy várost, mert igen nagy, két-harmad részben rácok és oláhok lakják, kiket a temesvári őrség iparkodott a maga részére megnyerni, de a kik voltaképp magok sem tudják mit akarnak; egy harmada pedig többnyire sváb, kik erre mindenütt féltékenységük által válnak ki. Gergely őrnagy azt a hibát követte el, nézetem szerint és tanácsom ellenére, hogy 30 embert előre küldött szállás-csinálónak. (Én ugyanis éjjel akartam elindulni és hajnalra érni Csákovára.) A kiküldötteket a kiállított őrk „wcr-daⁿ-val s puska-lövésekkel fogadták, úgy, hogy ők, abban a hiszemben, hogy ott sorkatonaság állomásozik, Gádig visszavonultak és jelentést tettek. Így érkezésünk el volt árulva s már alig volt lehetséges a cinkosok meglérése. Késedelmező intézkedések miatt csak egy órákor értünk Csáková elé, hol csak úgy hemzsegett a fegyveres parasztság. Itt jó szolgálatot

tett kitűnő távcsövem, vele megláttam, hogy jobb oldalunkon, Gilád felé, szintén több száz fegyveres gyülekezik és hátban fenyeget minket. Gergely őrnagy engem a csapat felével Gilád felé küldött, maga meg Csákova ellen nyomult, mely azonban csakhamar meghódolt, mire az őrnagy a többi csapattal is utánam jött és maga vezette a támadást Gilád ellen. Négy húszárral körülbelül 200 lépésnyire a helységtől előre lovagoltam és meggyőződtem arról, hogy csak fegyveres parasztok állanak szemben velünk. Egy ágyúlövés s mind eltűnik. A csatárokkal (Plánkler) benyomultam a faluba és csak azt sajnáltam, hogy nem találtam külömb ellenségre.

Itt aztán olyan munka kezdődött, mely utálattal töltött el. Egy pár pillanat múlva több helyen is égett a falu, az emberek hozzáfogtak a rabláshoz és más kihágások elkövetéséhez. Nagy bajjal sikerült a tűzvészt megállítanunk. Pedig a büntetésre rászolgáltak, mert ezek a gaz oláhok minden nap halállal fenyegetik a köztük lakó szegény magyarokat. Mikor a faluból lassan visszalovagoltam, egy tiszt 30 foglyot hozott, igazán nyomorúságos alakokat. A mint hozzám érkeztek, oláhul odakiáltott nekik (így beszéltek nekem később): térdre azon úr előtt! Csókoljátok lova lábának a porát! Ezen kikelve magamból, megvető pillantás vettem a tisztre és elnyargaltam.

A mennyire rosszalnom kell az ilyes dolgokat, viszont annyira meg kell dicsérenem még nem is rendes csapataink vitézségét. Ezek az emberek nem is tudják, mi a félelem. Este felé négykor értünk Csákovára, hol fehér és nemzeti zászlókkal fogadtak. Sajnos, a főcinkosok már eltűntek, úgy hogy csak három erősen kompromittált embert foghattunk el.

Azonfelül még két napig tétlenül kellett ott ülnünk, hogy elszállítsunk 4000 mérő zabot. Itt ismerkedtem meg a híres Rózsa Sándorral, ki a legnyugodtabb, legflegmatikusabb ember a földön, de rendkívül bátor. Ez a két elvesztett nap meghíúsította további tetteinket, mert Új-Pócsre menet azt a parancsot vettük, hogy tüstént menjünk vissza Becskerekre.

Vetter tegnap megígérte, hogy gyakran fogja hasznomat venni, miért nagyon hálás leszek. Külömben azt hiszem, hogy nemsokára nagyobb vállalatba fogunk és a felől, hogy győzünk, az utolsó baka is meg van győződve. Csákován ugyancsak elbámultak az emberek azon, hogy a magyarok részén van egy Leiningon gróf. Krisztián eddig már tudhatja, milyen közel jártam hozzá. Az ő helyzete sem valami kellemes, mert a Itukavina- és Leiningen-ezredek nem egészen megbízhatók. Azonfelül pedig pusztító betegségek gyöngítik napról-napra az ottani őrséget. Csak

a tavaszig nyerjünk időt s szárazra jutunk, Windisch-Grätz ellenére is. Poldi néhány napra Pestre ment., tán majd jó híreket hoz tőled.

Isten veled jó angyalom, téged és a gyermekeket csókolva

Károlyod.

Becskereken, 1848. nov. 26-án.

Édes jó Lizám!

Ismét elmúlt egy nap és tőled semmi hír. Most már kezdem megsokalni a dolgot. Ha még így tart egy darabig, ajánlom magamat és megyek hozzád. Tegnap átadták nekem a 10. honvédszászlóalj egy századának parancsnokságát, mi annál kellemesebb rám nézve, mert így begyakorolom a magyar vezényszót s nemsokára őrnagyi állásért folyamodhatom. Ez egyike ama két századnak, melyekkel nemrég Giládot megszállottam. A tisztek és a legénység ismernek, mi föllépésemet végtelenül megkönnyíti. Gergely őrnagy, nagyon jóra való, jó modorú ember és több igen derék tiszt szívesen fogadták hozzájuk való beosztásomat. Holnap megyünk Zsigmondfalvára, hol az előőrsi szolgálat vár ránk. így hát pár hétre búcsút veszek a kedves Becskerektől s csak azt sajnálom, hogy ott majd nem küldhetek minden nap

a postára. De viszont ott meg nem leszek kitéve minden nap oly keserves csalódásnak. Pozsonyban van-e kolera? Itt sok áldozatot ragad el, így nemrég egy fiatal, derék tisztet. Szomorú végzet olyankor, mikor ezer meg ezer golyó vágyva keres nemes célt, egy csúnya dögvész által pusztulni el. Eddig igen jól megy dolgom és olyan derekasan viselkedem, hogy nagy öröme telhetnék benne.

Tegnapelőtt egy zászlóalj jött erősítésünkre, szép, erős legények, de még nincsenek begyakorolva, De ezekből hihetetlen gyorsan válik katona és gyönyörűen verekszenek. Így többek között a 9. honvédszászlóalj Versecen kiállhat bármely régi csapattal. Úgy mint az 1813. évi porosz önkéntesek, alig lőnek, hanem vadul nekimennek az ellenségnek és a puska tusával verik le. A rácok és szerviánusok annyira félnek tőlök, hogy egy patrol elől elszalad száz rác is. Zsigmondfalváról mindennap írok, ha nem vagyok előőrsön. Most pedig élj boldogul és szeress. Csak hamar egy levelet. Hú

Károlyod.

Becskereken, 1848. nov. 27-én.

Édes jó Lizám!

Ma Zsigmondfalvára megyek előőrsre. Azaz a mi zászlóaljunk lesz ott az őrség és minden 5. nap az én századomra kerül a sor, hogy előőrsi szolgálatot tegyen. Az élet ott nem lesz a legkellemesebb, ellenben lesz majd elég időm, hogy a magyar szolgálati szabályzatban szorgalmasan gyakoroljam magamat és neked angyalom, igen gyakran írhasak. Minden oldalról nagyon rábeszélnek, hogy a honvédekhez osztassam be magamat. Vetter tábornok maga is pártolja majd folyamodásomat. Már megbarátkoztam az eszmével és azt gondolom, nem is volna rossz, ha előrelépésem által közeledbe juthatnék, mert itt úgy sem találok zászlóaljra. Persze, hogy sokkal jobb volna, ha időről-időre láthatnálak, míg itt minden nap keserű csalódással jövök haza a postáról.

Erdélyben akcióink kissé hanyatlottak. Az a

szándék, hogy (a császáriak) onnét Araddal s Temesvárral lépjenek érintkezésbe. Ha ez sikerül, a mi állásunk itt igen nehezzé válhatik. De ön a legjobbat reményiem. A temesváriakban nincs meg az a bátorság, mely minket lelkesít. Nekik be kell csukni katonáikat, hogy el ne szökjenek. Különösen a Leiningen és Rukavina-ezredekben vannak sokan, kik velünk tartanak.

Szerencse, hogy elmegyek innét, mert ma elkergetett Vojnich alezredes, kinek szállásában laktam eddig. Ezentúl Parchetich házában lakom. Kellemes lakás egy szegény szalmaözvegy embernek, mert szép két menyecske lakik benne.

Csak tudnám, hogy megkaptad E.-től a pénzt, mert mindig attól félek, hogy kifogysz a pénzből, isten veled édes Lizám, csókold meg sokszor a gyerekeket helyettem is. Hű

Károlyod.

¹ Ez a levél a belügyminiszteri elnöki pecséttel van lepecsételve. Tehát fölbontották.

Zsigmondfalva, 1848 november 28-án.

Édes jó Lizám!

Tegnap érkeztem Zsigmondfalvára és átvettem a nekem szánt századot. A magyar nyelvű vezetéssel jobban megy a dolog, mint hittem. Embereim nagy örömmel üdvözöltek.

Holnapután elhatározó nap lesz, mindenfelől támadni fogunk. — Ne busulj angyalom, örködik fölöttünk az örökkévaló Isten. Semmi esetre sem kapod meg ezt a levelet előbb, mint azt, melyet majd a csata után írok. Ha győzünk, adja isten, nagy lesz a sikerünk. Az én sorsom is földerül majd e nappal, mert reményiem, lesz majd akkor jó okom arra, hogy Pozsonyba mehessenek. De bármi történjék, képed lebeg majd körülöttem az ágyúk dörgése közepett, ajkaim nevedet rebegik ájtatos imában. Isten áldjon meg, drága angyalom, téged s kedves gyermekeimet.

Most még egyszer Isten veled. Ha Isten kegyesen néz le rám, nemsokára viszont látjuk egymást, mert itt nincs maradásom. Pesten majd lépéseket teszek további életpályám dolgában és megtakarítok annyi időt, hogy ismét néhány boldog órát tölthessek veled.

Életem, érzésem, gondolatom, csak neked és a szabadságnak van föntartva s Isten kezében van. Még egyszer, élj boldogul, holtig hű

Károlyod.

Zsigmond falva, 1848. december 1-én.

Tegnap és tegnapelőtt szerencsétlenül jártunk, mert sűrű köd borította négy napon át áthathatatlanul a földet, úgy, hogy hadoszlopaink egymást keresztezték és embereink egyszer egymásra tüzeltek. Tegnap nehéz szívvel tértünk vissza, miután meggyőződünk, hogy semmit se tehetünk. Jövő levélben leírom egész expedíciómat, mely borzasztó fáradtsággal járt. A te vastag, kényelmes Károlyod pompásan elviseli. Még mindig nov. 3-iki leveled az utolsó, melyet megkaptam. De bárminő türelmetlenné tesz a felőled való hírek elmaradása, bizalmam, hogy nem történhetik bajod, meg nem rendül. Ma annyira ki vagyok merülve, hogy többet nem írhatok.

(E levél fölébe van írva): Mindenekelőtt: sze-

rencsésen visszaérkeztem az expedícióból és feltörtem ezt a levelet, hogy még egy pár sort ír hassak.

(E levél borítékán kettős pecsét van: Leiningéné, a fejedelmi koronával és a belügyminiszter elnöki irodájáé. Ezt a levelet is feltörték tehát Pesten.)

Zsigmondfalván, 1848 dec. 4-én.

Édes jó Lizám!

ígéretem szerint elbeszélem utolsó hadmenetünket, mert bármily eredménytelen volt, legalább tapasztalás dolgában nagyon gazdagított. November 28-ika volt, mikor parancsot vettünk, hogy másnap egy órakor induljunk el. A meghatározott órában el is indultunk, a legnagyobb ködben és pedig hét század, két svadrony és négy tizenkétfontos ágyú. Mi alkottuk a második hadoszlopot és főadatunk az volt, hogy arcban támadjuk az ellenséget, azaz a tomasováci sáncokat, vagy legalább megakadályozzuk, hogy hátban és szárnyain erősítse magát. A megkerülés eszközlése végett a 4. hadoszlopnak még az nap el kelle foglalnia Orlovátot és ott hidat veretni a Temesen. Ezt a hadoszlopot a derék Appel alezredes, az én régi Don Miguel ezredemből, vezette. A 3. hadoszlopnak az orlováti

hidat kellő megszállnia, az 5-iknek tőlünk balra működnie, az 1-nek pedig Botost elfoglalni. Ha jobban kedvez az időjárás, kétségtelenül végre is hajtjuk a tervet. 29-én 1-kor tehát elindult hadoszlopunk, Voinich alezredes vezetése alatt. (A búcsúnál Ferenc nagyon meg volt hatva s kért, ne legyen nagyon heves, mert mi lesz a grófnéból, ha grófi méltóságodnak baja esik.) Jól esik nekem, hogy e pillanatban oly barátságosan szólt valaki hozzám, annál is inkább, mert Ferenc, egy csúnya kihágása miatt, nemrég Párdányon kemény fenyítésemet vonta magára.

Mínt hogy az a kapitány, kinek századát átvettem, beteg léte, dicséretes nagyravágyásból nem akart a hadmenettől elmaradni, megint futárszolgálatot kellett végezniem. Két óra múlva a nagy országúton Orlovát felé jutottunk, hol éppen Becskerek felől jelentékeny hadierő vonult el. Közvetlenül azután megérkezett Vetter tábornok is, kit zajos éljenzéssel fogadtak. Valamivel utóbb ismét eltértünk az országutól, jobb felé húzódva, olyan sűrű ködben, hogy ötven lépésnyire sem lehetett látni. Ezáltal esett meg aztán, hogy bár két úgynevezett vezérkari tiszt volt velünk, mégis úgy eltévedtünk, hogy a már megtett út nagy részét visszafelé kellett újra megtennünk, hogy aztán ismét az orlovái országúton haladjunk előre. Végre nyolc órai menet után

Orlovát közelébe értünk este kilenc órakor és készülünk a nyílt mezőn való táborozásra (bivouac). Nem volt szabad tüzet raknunk, nem volt mit ennünk, az időjárás hideg és nedves; nem képzelheted el, mily kellemes volt helyzetünk. Oly sűrű volt a sötétség, hogy a szó szoros értelmében egymásnak mentünk. Alig állítottuk ki előőrseinket, alig kezdték a huszárok lovaikat etetni, mikor már lóttek is előőrseinkre.

A legrövidebb idő alatt mindenki lóra pattan és hadi rendbe áll, de akkor sem láttunk tovább, mint 30 lépésnyire. Sajnos, az a katona, kire lovat bíztam, hirtelen megbetegedett. (Ferenc Zsigmondfalván maradt) utóbb kisült, hogy kolerába esett, úgy, hogy magamnak kellett lovamról gondoskodni, azaz etetni és minden riadónál a sötétben fölnyergelni, mi bizony nem valami gyorsan ment. Szerencsére mind e fölriadásunkat vak lármá okozta, egyszer sem támadtak meg. Voinich alezredes, ki Orlovát felé lovagolt, egész éjjel nem érkezett vissza. Visszatértében eltévedt s csak kimondhatatlan fáradalmak után, folyton környezve a veszedelemtől, hogy az ellenség elfogja, bukkant rá táborunkra, mikor már elveszettnek véltük őt. A legőszintébb örömmel fogadtuk.

Soha sem felejttem el ezt az éjjelt. Ferenc megfélekedezett arról, hogy velem adja a bundámat, úgy,

hogy a nedves földön kellett feküdnöm s fáztam, mint a kutya. Végre megvirradt, ha a ködös fél-sötétséget szabad így nevezni és mi Orlovátnál csata-rendbe álltunk. Itt vagy 2 óra hosszat vártuk a szép időt s mikor Vetter végre meggyőződött, hogy lehetetlen a támadás, kiadta a parancsot, hogy térjünk vissza állomásainkba. Miután ismét 8 óra hosszat ültünk lóháton, ismét Zsigmondfalvára értünk, fáradtan és rossz kedvvel, mert hiába állottunk ki ennyi fáradtságot s még csak fütyülni sem hallottunk egy ellenséges golyót.

Tegnap végre megkaptam kedves leveleidet, mplyek november 18-áig érnek. Mennyi vigasztalást nyújtasz te nekem, jó Lizám, ebben a komoly időben. De hálás vagyok szilárd bizalmadért és rendíthetetlen bátorságodért! Csak így felelhetek meg nyugton és önbizalommal kötelességemnek. Holnap vagy holnapután valószínűleg újra megkezdjük Tomasovác megrohanását. Égek a vágytól, hogy új bajtársaimnak megmutathassam, hogy életemmel és véremmel küzdök ügyükért.

Mert meg kell vallanom, ha nem sokára nem történik valami, mai viszonyaim közt nem bírom tovább. Szemben mind barátságos és előzékeny irántam, de a hátam mögött ellenem dolgoznak, úgy hogy már századom altisztjeinél is nyomára akadtam az ellenem való gyanúnak. Ma azt kívánta

a tisztikar egy része, hogy tegyem le az esküt az alkotmányra, azon biztos reményben, hogy én majd megtagadom. Egy szóval, a jó emberek attól félnek, hogy útjában állhatok előmenetlőknek.

De mindez nem téríthetne el eddig kezdett utánitól, ha nem kellene attól tartanom, hogy Gergely őrnagyot, ki naponkint kiteszi magát érteni, ferde helyzetbe hozom tisztii karával szemben. Azt reméltem, hogy kitartásom és erős akaratom legyőz minden bizalmatlanságot, de napról-napra jobban belátom ennek lehetetlenségét.

Isten veled édes Lizám, nemsokára nálad vagyok, az utánam vágyódó kis Lizának vigasztalására.

Hű Károlyod.

Utolsó vállalatunknál az volt a szándék, hogy minden ponton támadjunk Fehértemplomig. Csak egy hadosztály támadása sikerült. Elfoglalta az úgynevezett ördöghídját, 3 ágyút, egy 12-est s két 6 fontost kézre kerített 1000 löveggel stb. stb. Igen szép siker.

Zsigmondfalván, 1848. december 7-én.

Édes jó Lizám!

A tomasováci csata, vagy inkább roham megesezt, de sajnós, reánk nézve balul ütött ki. De hadd beszéljem el sorban e szomorú nap eseményeit.

Múltkori, a rossz időjárás által meghiúsított támadásunk most körülbelül ugyanazon a módon ismétlődött, még pedig a lehető legszebb időben. Éjjelre azonban nem szállottunk szabad ég alatt táborba, hanem már éj fél után 1-kor elindultunk innét. Csillagos, hideg éjjel volt és annál jobban éreztük a fagyot, mert gyakran félóraig, sőt tovább is meg kellett állanunk egy helyen. Végre, napkelte felé kifejlesztettük harcvonalunkat körülbelül egy órányira Tomasováctól. De mivel a megkerüléssel megbízott hadoszlop, melynek Orlovátnál hidat kellett vernie, hogy a Tömésen átkelhessen, továbbá a tőlünk balra működő két hadoszlop még nem

nyomultak eléggé előre, nekünk is vagy két óra hosszát be kellett érnünk azzal, hogy messziről nézzük az ellenséges sáncokat. Már elég magasan állott a nap, midőn balszárnyunk felől eldőrdült az első ágyúlövés. Az ellenség ezt csak gyöngén viszonozta. Zászlóaljunk szakaszos tömegekben állott, én egy századommal, mert a másik nem volt ott, a tartalékot vezettem. Embereim ezen egyre zúgolódtak és csak azon biztosítással, hogy annak idején majd elővezetem őket, tarthattam őket rendben. Mily határozottan hittem, hogy ezen legényekkel majd valami derekasat vihetek véghez és mennyire csalódtam ebben!

Dél lehetett, mikor az ágyúdörgés túl a Temesen és a puskatúz arról tettek bizonyosságot, hogy az Appel hadoszlop kierőszakolta az átmenetet Orlovátnál és előre nyomul Tomasovác felé. A Temes mentén az innenső parton egy szőlővel beültetett magaslat húzódik el. Most oda húzódtunk. Alig végeztük arcvonalunknak ezt a megváltoztatását, midőn 12 fontosaink is megkezdték a tüzelést. Egyike volt ez a legfenségebb pillanatoknak. A csapatok halotti csendben állottak ott, mindnyájunk szeme az ellenséges sánc felé fordult. Csakhamar látjuk, hogy onnét füst száll föl; a következő pillanatban halljuk az ágyúszót és majdnem ugyanazon időben közvetlen közelünkben lecsapott egy 12 fontos golyó és visszapattanva tovább

gurult. Ez volt az első ellenséges golyó, melynek süvöltését hallottam. E pillanattól fogva mindkét oldalról folyton dörgött az ágyú és sok golyó repült el mellettünk és fölöttünk. Én rekruta voltam, katonáim pedig már többször voltak csatában, mégis én voltam az egyetlen, ki nem hajlongott, a mint-hogy egyáltalában mondhatom, hogy az ágyúgolyók, bár nagyon csúnyán füttyülnek, csak kevés hatással voltak reám. Miután tüzérségünk előre ment, az ellenséges golyók egyre sűrűbben jöttek, de egy sem csapott le sorainkba.

Eddig jól ment minden. Csakhogy én kezdettől fogva úgy láttam, hogy éppen a legnehezebben megvívható ponton támadtunk, különösen pedig a Temesen túli hadoszlop nagyon lassan haladt előre, ugva, hogy mikor Kiss tábornok kissé korán kiadta a parancsot a megrohanásra, az ellenség egész erejét ellenünk fordíthatta. A rohamoszlopok gyorsan és elszántan indultak előre, csakhogy az volt a baj, hogy a sáncok közelében sok árok és kis emelkedés volt, melyek mögé embereink leterültek és onnét élénk tüzelést kezdtek, mely azonban a sáncok mögött álló ellenségben csak kevés kárt tehetett. Midőn ezt észrevettem, a tartalékkal rohamlépésben előre indultam. Embereim „*éljen kapitányunk*“¹-kal üdvözöltek.

¹ Azok a szavak, melyek az eredetiben is magyarok, *dőlt* betűkkel vannak szedve.

De alig jutottunk amaz árkokhoz és magaslatokhoz, midőn az ellenség gyilkos tüzeléssel fogadott.

Nem mondhatom, hogy az minő hatást tett reám, mert egészen föladatommal valók elfoglalva. Azon erős meggyőződésben, hogy embereim követnek, fönnakadás nélkül előremegyek, midőn visszanézve, ószreveszcm, hogy csak a zászló, néhány altiszt és 6 közlegény van velem. A többiek követve a más csapatok példáját, szintén árkokba vetették magokat. Nem maradt hátra más, mint hogy úgy meglapuljak, a mint csak lehet. Ebben a válságos helyzetben, 60 lépésnyire a sánc árkától maradtunk vagy egy félóráig. Csak most éreztem, mi történik körülöttem, csak most észleltem a golyózápór kellemetlen voltát. Nem múlt el egy másodperc, hogy több golyó ne fűtült volna el fülem mellett. De csakhamar ezt a muzsikát is megszoktam és nyugodtan szemre vehettem az ellenséget. A sáncokból sűrűn folyt a tüzelés, a mint hogy egy szerb sapkát lehetett látni a másik mellett. Ezek az egyetlen vitézek köztük, mert a rác söpredék gyáva. Csak aszerviánusok lőttek, a többiek ezalatt a puskákat töltötték. Néhány vörössapkás oly merész volt, hogy a sánc koronájára állott és onnét gúnyolódott felénk, de ezek csakhamar fejfelé lefelé le is buktak. Néhány szerviánus ruhába öltözött asszony is folytonosan, nagy hidegvérrel lőtt reánk.

A minő köményen megállották embereink a tüzet, arra mégsem voltak rábírhatók, hogy előre rontsanak, még a Máriássy-ezrednek közmondásos merészségű szilaj katonáit sem lehetett előre vinni. Előfordult több példája a halál nagy megvetésének. A zászlótartó kétszer is felugrott és fölszólította a legényeket, hogy kövessék a zászlót. Több tiszt hívta katonáit, hogy menjenek utánuk, de mind hiába. Most beállott a válságos pillanat, melyben egy szabad -térsegen át hátrálnunk kellett, hogy az ellenes golyók köréből kijussunk. Mindeddig hideg bátorsággal néztem szembe a halállal, de mikor ezer golyó süvöltött körülöttünk visszamentünkben, mégis éreztem, hogy szívem valamivel aggodalmasabban dobog.

Különösen gyalázatosak voltak a kartács-sortüzek, melyeket utánunk küldtek. Mondhatom, hogy a föld köröskörül fölporzott mellettünk a golyóktól. Még kétszer tettünk kísérletet embereink elővezetésére, de hiába, úgy hogy végre is el kellett magunkat szálni a visszavonulásra. Kiss tábornok nem hadvezér, hanem azt bizonyíthatom, hogy rendkívül bátor katona, Egy lovát puszkagolyó érte. Néhány szerencsétlen szerviánus lovas, kik visszavonulásunk által felbátorítva, előtörtek, levágták derék huszárjaink. Tényleges veszteségünk nem valami nagy, annál nagyobb az erkölcsi kudarc. Ezt

azonban nem annyira csapataink gyávaságának tulajdonítom, mint a rossz vezetésnek és rendelkezésnek, mert meg vagyok győződve, hogy a sáncokat scholsem lehetett oly bajosan megtámadni, mint a hol megrohantuk.

Nem bírod elképzelni, zászlóaljunk mennyire szétzüllött. Engedelmességnek híre sem volt, el is fáradtak a legények, sehogysem lehetett őket összetartani. Nekem kellett volna századommal a visszavonulást fedezni, de alig küldtem ki egy tiszteletcsatár ozókkal a raj vonalba és alig kezdtek fütyülni a szerb golyók, az egész század, illaberek, megszaladt. Nem használt sem kérés, sem fenyegetés. így ama kevés emberemmel, ki nálam maradt s kiknek nevét sohasem felejttem el, kénytelen voltam szintén visszavonulni, de időről időre ismét szembe néztünk az ellenséggel, és oly kevéssé bíznak magokba e rablók nyílt mezőn, hogy visszatartottuk őket. Ha erősen megtalálok sebesülni, bizony ott hagynak; de el voltam szánva: inkább ezerszeres halál, mint élve jutni e rablók kezébe. De hála Isten, szerencsésen megmenekültem minden veszedelemtől. Hallatlan fáradahnak után, miután 20 óra hosszat voltunk talpon, végre Zsigmondfalvára értünk, megtörve és kimerítve a vesződségtől.

Édes Lizám, az ég még mindig kegyesen néz le reánk, nem szabad tehát oly hamar kétségbe esnünk.

Reményem, nemsokára ismét elindulunk. Élj boldogul angyalom. Hű

Károlyod.

Mily szomorúan fogjuk az idén karácsony estéjét tölteni távol egymástól. A kis Liza remélhetőleg jó, és szép karácsonyfát érdemel. Csak elmehetnék, addigra bizonyosan nálad lennék.

Cibakházán, 1849 február 20-án.

Édes, drága, feledhetetlen Lizám!

Végre, annyi idő múlva találok alkalmatosságot, hogy hozzád egy pár sort juttassak. Mennyi változott ezen idő alatt, mily fájdalmas és szégyenletes volt legközelebbi múltunk! De, hála Istennek, nem mindenkinek volt oly alacsony a gondolkodása, hogy egy gyalázattal teljes életet elébe tegyen a dicsőséges bukásnak. Igen, Lizám, büszke lehetsz, hogy férjed a jobbak közül való.

Mióta utoljára irtani, több becsületes csatában vettem részt és többnyire élveztem a győzelem kéjét. De mindenütt: Karlsdorf, Alibunár, Jarkovác, Neudorf, Franzfeld s Pancsova mezein megőrzött Isten a legnagyobb veszélyek közt és meg vagyok győződve arról, hogy ezentúl is teszi. A jarkováci borzasztó megrohanás után, hol ezerszeres árulás vett minket körül, barátom és generálisom, Damjanich, jó vise-

letem miatt őrnagynak ajánlott és nemsokára ki is neveztek. Azt az elégtételt élveztem akkor, hogy ugyanaz a 10. zászlóalj, hol annyi bizalmatlansággal találkoztam és melyet Gergely őrnagy betegsége alatt vezettem, deputációt küldött Kisshéz, hogy engem parancsnokául megtarthasson. Mivel ez nem ment, a 3. Schwarzenberg-zászlóaljat adták át nekem, melyet minden tisztje, négynek kivételével, gyalázatosai) elhanyagolt. Azóta négy hét telt el és máris ezt- a zászlóaljat tartják a legderekabbnak a mi hadtestünkénél!

Ne neved ki, édes Lizám, ezeket csak neked mondom és tudom, hogy te majd örülsz rajta,. Mindenekelőtt légy bátor, jó angyalom; nem állunk oly rosszul, mint hiszik. Borzasztó volt azonban ránk nézve, kik a rácokat és szerbeket annyiszor megvertük, az a pillanat, melyben ki kellett vonulnunk a bánásból. Jaj azoknak, kik ezt a borzasztó nyomorúságot hozták a szegény tartományokra. Most zászlóaljjammal a Tiszánál állok és átmeneteit őrzöm, a mi nem tartozik a legkellemesebb foglalkozások közé, mert éjjel-nappal nincs nyugtom, mint parancsnoknak. Csak adja az Isten, hogy mennél hamarabb legyen béke, hogy téged s kedves gyermekeimet megint, láthassalak. Isten a megmondhatója, hogy alig várhatom e pillanatot. A te képed lebeg körülöttem az éjjeli tűznél, ha szabad ég alatt táborozunk és különö-

sen, mióta Clairetől azt izented, hogy egészséges vagy és azt akarod, hogy én szabad meggyőződésem szerint cselekedjem, imádlak. Kell, hogy az asszonyok is bátrak legyenek és megkönnyítsék nehéz munkánkat.

Isten áldjon meg édes Lizám, meg a gyermekeket és maradj hü változatlan, vastagfejű

Károlyodhoz.

Válaszodat küldd Clairehez, honnét elhosszák. Vájjon Ármin jó erős-e? Nagyon csintalan a rossz Liza? Jaj, de sóvárgok utánatok!

NAPLÓ.

Cibakházán, 1849. február 22-én.

Édes egyetlen Lizám!

Távolléteket tőled és kedves gyermekeimtől napról-napra fájdalmasabban érzem, mert ha tudom is, hogy titeket, kedveseim, nem fenyeget baj, mégis kell hogy sorsom bizonytalansága téged nagyon is kínozzon, nekem pedig nincs módomban, hogy csak egyszer-másszor is küldhessek neked pár sort. Isten tudja, látlak-e még valaha, mert még sok csatát kell vívnunk, míg békénk lesz. Sorsom Isten kezében van és ha végtelenül szeretem is az életet, mert hisz boldog voltam, mint kevés halandó, mégis készen várom a halált és néha bús sejtelmek lopódnak szivembe. De ha Isten a legrosszabbat méri is reánk, legalább tudd meg e lapokból, hogy szivem az utolsó pillanatig híven és hően dobogott érted és hogy nem nagyra,vágyás és dicsőség keresése ragadtak ki karjaidból, hanem a jog és szabadság érzete.

Hosszú idő múlt el, mióta neked utoljára írtam,

ha nem tévedek: tomasováci szerencsétlen támadásunk felől. Hadd beszéljem el neked, mi minden történt azóta, hogy egyszer elmondhasd fiadnak; atyád derék katona volt.

Ama szerencsétlen ostrom után ismét Zsigmondfalván szállottam meg és előörsi szolgálattal vesződtem. Egy napon, mikor véletlenül Becskereken jártam, megismerkedtem Damjanich ezredessel (verseczi kommandans, Csernovits Emília férje), kit a ráczokon vett több győzelem tett híressé. Gyorsan ismerkedtünk és csak nehezen váltam el e férfiútól, kinek egész lénye nekem mód fölött tetszett. Külseje körülbelül hasonlít Shakespeare-éhez azon a kis érmen, melyet menyasszony korodban kaptál tőlem. Ugyanaz a domború homlok, rövid, hajlott orr, kicsi csukott száj, erős szakáll, kopasz tarkóját csak hátul és oldalvást övezi néhány sötét fűrt; a mellett egy fél fejjel magasabb, mint a te Károlyod és jóval vastagabb nála. Főképpen pedig erős szemöldök alatt jóságos barna szeme, tele jósággal, mely azonban, ha haragszik, oly vadul szikrázik, hogy fiatal katonáink gyakran remegtek egy pillantásától. Oly szépnek festem e férfiút, hogy végtére beleszeretsz; hogy ezt meggátoljam, azt is meg kell mondanom, hogy már túl van a negyvenen¹

¹ Szül. 1804.

és egy kicsit bántja a köszvény. Én pedig minden strapácia és mérgeződés mellett egyre egészségesebb leszek és mint ismerőseim mondják, ifjulok és nem hízom. Akkor nem gondoltam arra, hogy még jó sok csatát vívunk együtt, de már néhány nappal első találkozásunk után hirtelen parancs jött, hogy a 10. zászlóalj kocsin menjen Zichyfalván át Verseczbe. Zichyfalván megoszlott a zászlóalj. Gergely őrnagy három századdal ott maradt, hogy másnap más csapatokkal együtt Alibunár felé vonuljon, én pedig a többi három századot Verseczre vezetem. Másnap, ha nem csalódom, december 9-én¹ kivonultunk Karlsdorf elfoglalására, hol a rácok elsáncolták magukat. Velünk volt a 10. zászlóalj 3 százada, a 3. zászlóalj 3 százada, 4 század a 9-ből (a hires vörössipkások), 7 ágyú és két század huszár. Kilenc óra, tájban kezdődött az ütközet mintaserű rendben, a minthogy Damjanich, bár nem birt lovagolni, mindenhol nagyon gyorsan rendezte a támadást. Eleinte három századommal tartalékban maradtam és midőn e miatt panaszkodtam, így szólt: azt hiszed, hogy a csatába nézőnek viszek egy Leiningen-t? Majd eljő a pillanat, a mikor tűzbe viszlek. Így is lett. Nemsokára jött a parancs, hogy embereimmel egy alacsony dombsor mögött előnyomuljak és fenyegetsem az ellenség

¹ December 12-én.

visszavonulását. Itt egy verseczi arszlán és önkéntes csatlakozott hozzám, állig fegyverben, nagy vitézül, míg a domboktól fedezve haladtunk. De mikor nyílt mezőre értünk és egy tőlünk jobbra fekvő dombon levő nyílforma sáncból (Floche) két ágyú szórta ránk a golyót, az én emberem meg sem mukkant és bár a legtöbb golyó sok ölnyire repült fejünk fölött, annyira meglapult, hogy jót kellett nevetnem rajta.

Föladatom épen e domb elfoglalása volt, ezért egy századot oldalvást küldöttem oda, a másik kettővel pedig homlokban támadtam. Itt már kartácsal fogadtak, de azért keményen előre mentünk és a rációk csakhamar megszaladtak. Az én önkéntesem eltűnt, csak este láttam ismét és becsületére válik, hogy nem hengegett, hanem maga gúnyolta vitézkedését. Nyíltan megmondta: az Ön oldalán beláttam, hogy nem vagyok katonának való. Csak volna minden ember ilyen őszinte. Azon sánc elfoglalása lehetővé tette huszárjaink egy részének az előnyomulását és mi is közeledhettünk az alibunári úthoz vezető utolsó kijárásokhoz, az ellenség hátrálási vonalához. Két századommal a faluba vettem magamat és lényegesen hozzájárultam ahhoz, hogy az ellenség visszavonulása csak rendetlenül mehetett végbe. Karlsdorft, mint az egész hadállás kulcsát legjobb csapatjuk, egy granicsár-zászlóalj tartotta megszállva, mely a vele levő nép fölkeléssel együtt makacsul

védekezett. Hét tisztjök és háromszáz katonájuk esett el, mi meg legföljebb tíz halottat és huszonöt sebesültet veszítettünk. Egyetlen egy udvarban harmincöt embert és egy tisztet koncoltak fél embe-
reim, kegyelmet senki sem kapott. De szörnyű emlé-
kezetemben marad ez az ütközet, mert a mily
vitézül harcoltak embereim, különösen az első szá-
zad, mely Tomasovácnál oly rutul cserbenhagyott,
annyira megutáltam őket rablásuk és kegyetlenségök
miatt. Semmi nemeslelkűség, semmi lovagiasság, sem
a közlegényekben, sem a tisztokban. Egy szóval:
nézmem kellett a legundokabb öldöklést és nem aka-
dályozhattam meg.

Szerencsére gyorsan előrementünk Alibunár felé,
hol Gergely őrnagy 3 századával és 6 század Wasá-
val foglalkoztatta az ellenséget. Karlsdorftól kezdve
emelkedik a talaj és körülbelül 2 mf.-nyi hosszú,
délkeletről északnyugotra csapó, dombsort alkot,
mely kelet felé nagyon meredeken ereszkedik alá
és így pompás védelmi vonalat nyújt, míg Karls-
dorftól bírják. Karlsdorftól egy-két óra járásnyira
fekszik Alibunár, a dombsor tövében, egy mély
szurdok kijárásánál. A síkság felől ezt a falut csak
nagy veszteség árán lehet elfoglalni és Gergely
őrnagy ezért csak lassan nyomult előre. Mihelyt
azonban Karlsdorf a mienk volt, Damjanich erejé-
nek felét balra küldte a magaslaton, a pancsovai út

felé, mi többiek meg az alibunári úton haladtunk és aztán jobbra a síkságnak fordultunk, hogy Gergelylyel együtt homlokban támadjunk. De a rácok oly sietve hátráltak, hogy balszárnyunk e magaslaton nem vághatta el őket. Két ágyú, egy löszeres kocsi és sok fegyver volt e nap zsákmánya. Alibunárt leégették és kifosztották, szerencsére a lakosok már elmenekültek, különben itt is történt volna egynémely szörnyű tett. Itt aztán olyan rendetlenségbe jutottunk, hogy ha csak félig elszánt ellenséggel van dolgunk, keményen meglakolhattunk volna érte. Egy századból sem maradt együtt 20 ember, a zsákmányolás szilaj vágya szerte kergette őket. Ez alkalommal ismertem meg századom egy közvitézét, Bányait, kinek nevét sohasem felejttem el. Mialatt a többi fosztogatott és zsákmányolt, ez a derék ember velem maradt, megvetve az ilyen módon való gazdagodást. Pedig sok tiszt ment elől rossz példával. E naptól fogva szemmel tartottam e vitézt, de soha sem láttam őt soron kívül, csak ha rohamra mentünk.

Néhány óra múlva sikerült a csapatokat összeszednünk és kint, szabad ég alatt táborba szállanunk. Azt az éjjelt sohasem felejttem el. Képzeld el egy szélesen elterülő tábort az országút két oldalán, melyen a tüzérség és lovasság foglal állást, körülvéve tábori tüzektől; a távolban az égő Alibunár világitja meg messzire a vidéket — rettentő, de

szép. Aztán az eleven élet a táborban, száz helyen is folyik az ének és tánc. Majdnem elfeledtem volna, hogy Gergely őrnagy, gyenge lovas lévén, lebukott lováról és erősen megsérült, mi által reám hárult az öt század vezetése; egy nem volt velünk. Mikor aztán szolgálatomat elvégeztem, őreimet megnéztem és mindenről gondoskodtam, elmentem vezéremhez. Sok tiszt ült ott vele a tűz körül és együtt álmodtunk jövőnkről és reményeinkről. Damjanich gyengéden szereti feleségét és így sokat beszélünk azokról, kik nekünk legkedvesebbek a földön és így új összekötő kapocs fűződött közöttünk. Nyugodtan és boldogan reád gondolva, aludtam el a kemény földön. Mára jó éjszakát, életem, Isten erősítsen e szomorú időkben. Jó éjszakát Liszkám.

Cibakházán, 849. febr. 23. Ma folytatom elbeszélésemet. — Napkelte előtt megszemléltem őreimet és fölvertem embereimet, hogy egy esetleges támadáskor mindjárt kéznél legyenek. Szerencsére a rácok békében hagytak, így 9 óra felé elindultunk Szelinchnek, melyet úgy, mint Illancsát, elhagyva találtunk. Ezt fölégettük, mert lakosai főcinkosok valának hét magyar község elpusztításában és lakosaik elűzésében. Édes Lizám, mily szomorú ez a háború és mily szépnek tűnik nekem elő a béke, a béke a te közeledben. Csak egyetlen egy házat sikerült több derék társammal együtt megmentenem. Ez a ház

egy hetven éves aggastyáné volt, kinek 15 gyermeke közül 8 fia a császárt szolgálta. Szegény nép, te nem tudod, hogy ez a császár csak a balgák agyában él és hogy te nyomorult teremtményeinek engedőim eskedel.

Itt megtanultam, hogy valóban az éhség a legjobb szakács. Honvédjeim egy égő házból kihoztak egy hordó káposztát és nagy gyönyörűséggel ették. Kíváncsiságból megízleltem és oly jónak találtam, hogy torkig ettem magam vele. Egy más jelenet azonban szomorúsággal töltött el, mert látnom kellett, minő vak a rácok rajongása és hogy a magyarok és rácok békés megegyezése nehezen sikerülhet. Huszáraink elfogtak egy parasztot, ki egy házból reájok lőtt. Damjanich elé vezették, ki azt kérdezte: hát te magad akarod kiirtani a magyarokat? Nem magam, hanem testvéreimmel, volt dacos válasza. „Agyonlövetlek.“ „Azt megteheted.“ Damjanich erre kiadta a parancsot, hogy lőjjék agyon. Három ügyetlen honvéd közül az egyiknek puskája csütörtököt mondott, a másik kettő pedig nem találta. Erre megfordult és azon hitben, hogy csak ijeszteni akarják, kérdi az ott álló tisztet, elég volt-e már? Midőn ez nemet mondott, ismét visszafordult és ajkán borzasztó káromlással a magyarok ellen halt meg. Sajnos, az a tiszt állott be hóhérjának. Egészen véve gyáva a rác nép, de oly makacs, hogy derék vezetés alatt igen vitézzé válhatik. Estefelé

Dobiricába mentünk, hol az előljárók barátságosan elénk jöttek és kíméletért esedeztek. Ezt megadtuk, de nyájasságukat megvetettük, mert az a rácnál árulást jelent és a falutól félórányira ütöttünk táborn, nem mulasztva el semmi elővigyázatot. Ismét a nyílt mezőn szállottunk meg, ágyunk a kemény föld. Mára isten veled, egyetlen jó Lizám.

Cibakházán 1849. febr. 24. December 11-én¹ korán elindultunk Tomasovác felé, hogy ezt a zsványfészket elfoglaljuk. E célból Kissnek (Ernö) ugyanaznap homlokon kellett volna támadnia, úgy, hogy a szerviánusoknak vagy el kell hagyni a sáncokat, vagy megívni az utolsó emberig. Sajnos, az időszámításban a mi tábor karunknál nem szokatlan zavar állott be, úgy, hogy Damjanich tanácsosabbnak találta Jarkovácon megszállani és másnap a becskerei csapatokkal együtt fogni a támadáshoz. A lakosság igen barátságosan fogadott és megvendégelt, úgy hogy már valóban azt hittem; mégis csak igazságtalanok vagyunk e néppel szemben. De mily keservesen kellett tapasztalnom, hogy a rác akkor legbarátságosabb, mikor áruláson jár az esze. Oly keserűek az emlékek, oly hihetetlennek látszik, a mit megértem, hogy ma nem bírom világos képét rajzolni annak a borzasztó éjjelnek, melyet

¹ Helyesen 13-án.

ott éltünk át. Csak azt mondhatom, hogy Te voltál védőangyalom. A rád való gondolat ösztönzött erőm teljes megfeszítésére, mert csak az menthetett meg és én viszont akartalak látni és még boldog napokat élni veled.

Cibakházán, 849. február 25. Damjanich délben Bottosra ment, hogy Kissel megbeszélje a támadás részleteit. Távollétében kellően gondoskodtunk a szükséges elő vigyázatról, mert máris gyanússá vált előttünk a rácok túlságos barátsága, különösen az által, hogy embereinknek annyi bort adtak, a mennyit csak ihattak. Midőn Damjanich visszajött, megparancsolta, hogy minden század a kapitányának szállása előtt tábo-rozzon a szabadban. Ha e rendelkezés nem történik, nagyon kevesen közülünk élvezhetik másnap az életet vagy a szabadságot.

Jarkovác az úgynevezett régi levezető csatorna mellett fekszik. E csatornán tahid vezet át, mi rendes körülmények közt biztosításul szolgálhatott; de nem úgy állott a dolog. Damjanich, Kiss¹ őrnagy, a vörössipkások parancsnoka, meg én egy szobában háltunk és alvás előtt sokat beszéltünk a holnapi győzelemről, egyszerre csak, úgy félnégyre lehetett, azt dörgi Damjanich óriás hangja: fegyverre. Felvoltam öltözve és így az elsők közt künn termettem a téren, hol éppen három századom sorakozott. De már a házakból mindenfelől felénk füttyültek a golyók,

¹ Kiss Pál.

mi különösen a lovasságot, mely sehol sem talált fedezetet, nagy zavarba hozta. Mihelyt három századom együtt volt, gyorsan előre nyomultam, hogy a netán betört ellenséget elűzzem. Két századomat más-más utcába küldtem, a harmadikkal meg ismét más utcán haladtam előre. Itt sűrű embertömeget vettem észre magam előtt, de nem tudtam, ellenség-e vagy barát. Kiáltásomra „*állj, lei vagy tiszta, magyar*“ hangzott vissza, mire tovább nyomultam, de 70 - 80 lépésnyiről gyorsan egymásután kétszer reánk sütötték puskáikat. Embereim, kik közül, a mi szinte hihetetlen, csak egy sebesült meg az áruló gazemberek által, az is csak könnyen, már vissza akartak fordulni, de én fölkiáltottam: „*ne félj magyar, szuronyt szegezz, rajta*“ és annyira számíthattam legényeimre, hogy ők lövés nélkül követtek és a gazembereket megszalasztották. Itt egyszerre azt jelentik, hogy még 6 ágyúnk ott áll a téren és nem bír átjutni a hidon. Századom vezetését hadnagyomra bízam és visszamentem, néhány katonámtól kísérvé, kik nem akartak elhagyni, köztük volt Tálnoky is, a derék káplár, ki utánam sietve azt mondta: kapitány úr, én Tomasovácnál is ott voltam oldalán, engedje meg, hogy e szörnyű éjjel is Önnel maradjak.

A térre érve, mindent a legborzasztóbb zavarban találtam. Hiába fáradoztunk; Czillich kapitány,

egy Wasa-zászlóalj parancsnoka, Földváry kapitány (3. zászlóalj) Aschermann kapitány meg ön, a legkihíhetetlenebb módon: embereink annyira elvesztették bátorságukat, hogy semmit sem lehetett velük kezdeni. A hídhöz vezető utat jobbról-balról már megszállotta az ellenség és visszavonulásunk el van vágva, ha nem sikerül a megszállott házakat elfoglalnunk. Ekkor Földváry hozzám jött e szavakkal: jer testvér, menjünk előre, tán csak követnek a gyáva kutyák!

A hú Tálnokyval együtt kétszer is benyomultunk a legközelebbi udvarba, a leghevesebb tűzben, de hátrálnunk kellett, mert senkisémet követett. Harmadszorra már jöttek néhányan, de szerencsétlenségre mindjárt az első rohamnál elesett köztem és Földváry közt egy tiszt, meg egy közcivész, mire mind jobbra kanyarodtak és többé nem is mozdultak. Erre a két sebesültet visszavezettük és Czilich-chel és Aschermannal tanakodtunk, mitévők legyünk. Ez éjjel fülünk volt a legjobb tanácsadónk és mivel hallottuk, hogy jobb szárnyunkon szakadatlanul folyik az ütközet, sőt kissé távolodik, azt következtettük, hogy Kiss őrnagy vörössipkásaival keményen útját állja az ellenségnek. Ezért elhatároztuk, hogy nem erőszakoljuk tovább a visszavonulást a hídon át, hanem egy más utcán át törünk ki a szabadba. Miután egy párszor lőttünk kartácsossal, az ágyúkat gyorsan

elindítottuk, két oldalukon a gyalogság sűrű sorfala, hogy a fogatokban ne essék kár. Bár folytonos golyózaporban mégis szerencsésen eljutottunk az utca végéig, de itt már oly heves tüzeléssel fogadtak, hogy minden megakadt. Előugrottam, mellettem a derék Tálnoky, s kiabáltam: „Ni, hogy szalad a rác“ és oly könnyű az embereket elámítani, hogy katonáink szuronyt szegezve előretörték, a még épen nem szaladó ellenséget a legközelebbi árkokból kiűzték és onnét oly erős tüzelést kezdettek, hogy a rácok vad futásban elmenekültek. Mihelyt a szabadba értünk, a még néhány pillanat előtt gyáva legénységre nem lehetett ráismerni és meg kell vallanom, engem is friss bátorság szállott meg.

Cibakházán, 1849. febr. 26. (kitörölve), márc. 1. Sokféle elfoglaltságom megakadályozott a múlt történetéjiek elbeszélésében. Ma folytatom.

Midőn körülbelül ötszáz lépésnyire voltunk a falutól, megállapodtunk és mindenki azon volt, hogy szakaszát lehetőleg rendbeszedje. Jobbra tőlünk még javában dühöngött az ütközet, balra teljes csend volt, úgy, hogy nyilvánvaló lett, hogy a szélső balszárnyon állunk. Előttünk körülbelül 1000 lépésnyire a jarkováci szőlőhegy terült el, melyet az ellenségtől megszállva találtunk. Hamar odaküldök két századot, kik nemsokára el is verték onnét a rácokat, magam meg ezalatt jobb felé

kerestem az összeköttetést Kiss őrnagygyal. Oly sötét volt még, hogy bár a golyók sűrűn fűtyültek, ellenséget nem vehettem észre, csak az volt föl-tűnő, hogy az ütközet mindjobban távolodik a falutól. Soha életemben nem vártam oly sóvárogva a nappalt és midőn végre virradt, már nem a bal-szárnyon állottam, hanem jobbra, szélről. Csata-vonalunk végtelenül elterjedt a messzeségbe, messze tőlünk, gyors hátrálásban a rácok. Ha Kiss tábor-nok, a helyett, hogy kétségbeesetten tördeli kezét és a már üres tomasováci sáncok ellen vonul, egész erejével segítségünkre siet; de ha a csatornán csak egy szakasz lovasságot küld át, melynek úgy sem volt mitől tartania, mert az ellenségnek nem volt lovassága — sikerünk valóban nagyszerű lehetett volna. Így is csak nehezen lehetett összetartani ottani baj társainkat, kik sejtették rettenetes hely-zetünket. — így pedig lovasságom nem lévén, nézmem kellett, hogy Jarkovácból egész tömeg ellen-ség menekül, mikor a megrohanás kezdetén a túlsó partra menekült csapataink, hallván, hogy az ütkö-zet távozik, visszatértek a faluba. Fél század huszár is megállíthatja őket, míg gyalogságom oda ér. Egy gyalog század, melyet utánuk küldöttem, így is tett bennök valami kárt. E percben csak derék első szá-zadom volt velem, annak egy szakasza fölöszlattan a harcvonásban. Ekkor egy második raj tör ki a

faluból, körülbelül 60 szerviánus, kiket a mieink elűztek onnét és kik hátban támadtak. Hamar megfordítottam és harcvonalba állítottam utolsó szakaszomat. Tízen közülök elestek, köztük két vezőrök, a többiek, bár csaknem el voltak vágva, oly gyorsan elszaladtak, hogy nem érhattük utói. Ez alkalommal embereim, kiktől aztán megvettem, zsákmányul ejtettek két szép szerviánus puskát, melyek közül az egyiket aztán elküldték Kossuthnak.

Ezekből elképzeld, mennyire körül voltunk fogva minden oldalról. Csak vitézségünk, különösen pedig az összes szakaszvezérek önfeláldozó tevékenysége menthetett meg. Csaknem elfeledtem volna, hogy tovább balra egy század granicsár, mely a mieink elől futott, a vörössipkások kezébe esett, kiket messziről vörös sipkájuk miatt szerviánusoknak tartott és tisztjeivel együtt felkoncoltatok. Borzasztó volt a bizonytalanság társaink sorsa felől; oly borzasztó volt ez éjjel, hogy mindegyikünk kételkedett a másíknak menekülésén. Hisz ütközet közben hozzám jött Czillich és azt mondja: Damjanichot orozva megölték, Kiss őrnagy elesett, te vagy a legidősebb, intézkedjél, hogy rendben visszavonulhassunk. Annál örvedetesebb volt a viszontlátás és csak kevésnek nem lábadt könybe a szeme. Nem lehetett mást hallani mint: testvér, te élsz, hála Istennek, azt hittem meghaltál. Mélyen meghatott

Damjanich, mindön tárt karokkal felém jött és felkiáltott: édes Leiningenem, Istenem, de megsiratlak. Soha sem felejttem el a vitézeket, kikkel az éjjel együtt harcoltam.

Mikor már sehol sem láttunk ellenséget, mi is visszavonultunk, mert teljesen kimerültünk a rémitő éjjeli csatában. Csak ekkor becsülhettük meg az ellenség veszteségét; én 350 katonára és szerviánusra és legalább 150 alávaló rákra becsültem, kik az ablakból lőttek reánk. De mi is sok vitézt gyászoltunk, veszteségünk a sebesültekkel együtt vagy 150 ember volt, köztük 30 halott. Az ellenségnek annyi sebesültje lehetett, a hány halottja, de azokat magával vitte, Jarkovácztól méltán felgyújtották és kifosztották és ekkor is több elbújt granicsár és szerviánus lelte halálát. — Sajátságos, hogy Damjanich jelentésében majdnem ugyanazon szavakkal szól felőlem, mint Zobel Viktor felől. Mily szomorúvá tesz ez a név. Szomorú háború, mely testvért testvér ellen hí fegyverbe. Béke, béke, hogy sóvárgok utánad!

Az azután következő időn átsietek, mert nagyon szomorú volt. Igazán csak akkor váltam el tőled, mert többé nem kaptam tőled levelet. Egyik rossz hír követte a másikat, búsítva a kedélyeket, bár a bánási seregben csak kevés volt az olyan gyáva, ki a veszély órájában elhagyta az ügyet, melyet magáévá tett.

Hosszú idő szállott el, mielőtt élményeim elbeszélését folytathattam. Nagyt és szépet éltem át és azt akarom most tovább elmondani azon emlékeztető szavak nyomán (Schlagwort), melyeket mindig fölirtani magamnak.

A jarkováci csata után, mint rendesen valamely¹ (itt meg kell jegyezni, hogy e pillanatban a börtönben vagyok és mivel tán csak kevés napom van hátra, veled csak röviden közölhetem az ezután történt eseményeket.) siker után, a legnagyobb tétlenség állott be, a helyett, hogy egészen megsemmisítettük volna az ellenség megrendített erejét, mi az akkor rendelkezésünkre álló eszközökkel lehetséges volt, csak hogy akkor nem lett volna szabad egyes helységek megszállására szorítkozni. Mert képzelj egy ilyen megszálló vonalat Verbásztól Versec-ig és Fehértemplomig: mindjárt megérted, hogy győzelmeink nem sokat lendítettek ügyünkön.

Rejtekhelyeikből úgy is csak éjjeli megrohanásokra mertek kijönni a rácok, nyílt mezőn mindig meg lehetett őket verni, ha négyszer annyian voltak is mint mi, mert nem volt lovasságuk. Néhány nevetséges menettől eltekintve, nem történt semmi. Ekkor Kiss átadta nekem a becsei parancsnokságot, mivel Földi Pestre ment; de már egy nap múlva vissza-

¹ Eddig tintával, ezentúl írónnal.

hívott, mert a 10. zászlóalj engem kívánt. Kitörő, viharos örömmel fogadtak. Ismét keresztül-kasul masíroztam cél nélkül.

Csak egyszer kísérettünk meg egy támadást Csáková ellen, hol temesvári csapatok tartózkodtak, de néhány honvéd ügyetlensége elrontotta az egész dolgot, csak néhány foglyot ejthettünk. Csákován volt, hogy hallottuk a bogsáni ágyúzást és tétlenül megálltunk, a helyett, hogy az ágyúzó után induljunk. Bogsánt Krisztián elfoglalta és néhány ágyúnkat elvesztettük. De ez a nagy hadvezért nem bántotta, vidáman mulatott az Endrődy családnál és dicsekedett nagy tetteivel. Itt Csávoson, Módos mellett meg kellett válnom a 10. zászlóaljtól, mert annak három más zászlóaljunkkal együtt Pestre kellett mennie. Ezen parancsból azt következtettük, bár eltitkoltak előlünk minden rossz hirt, hogy fönn rosszul állanak ügyeink. A zászlóalj távozása előtt még igen megtisztelő módon bizonyította hozzám való ragaszkodását. Deputációt küldött Kisshez kérni, hogy én logyek parancsnokuk, mert bennem föltétlenül bíznak. Ez nem volt lehetséges és így sokan könyezve búcsúztak tőlem. Csávostól ismét céltalanul masíroztunk Zichidorfba, hol Madersbach, Kiss (az őrnagy), Nagy Sándor rábírták a tábornokot, hogy induljon Pancsova ellen és foglalja el, ha lehet. Én azt az ellenvetést tettem, hogy a jarkováci csata után, mikor 8 zászló-

aljunk volt, a rácok meg elvesztették bátorságukat, elmulasztottuk ezt a vállalatot és hogy az most, mikor csak 4 zászlóaljunk van, a rácok pedig összeszedték magokat és számos szerviánussal megerősödtek, veszélylyel járhat. Leszavaztak és elhatározták az indulást. Egyszerre, a nélkül, hogy valakinek előbb sejtelmé lett volna róla, a gyülekező térről a pancsovai országúton haladtunk tovább. December 30-ika lőhetett¹ meglehetősen hidegben gyorsan masíroztunk. Alibunár.on túl, melynek romjai igen szomorú képet mutattak, megpihentünk és délután 3 óra felé Petrovoszeloba értünk. Ez oláh falnak lakosága csuszó-mászó megalázkodással jött elénk. A pápa az ut közepén térdre borult előttünk és csúszott mint egy rabszolga. Ott szabad ég alatt táboroztunk és december 31-én² Neudorf ellen mentünk, melyet megszállva tartott az ellenség. Rövid ágyúzás után rohamra indultunk és elfoglaltuk a helységet, bár a nagy hadvezér már azt hitte, hogy visszaverték a rohamot. Nevetséges volt, ha egy golyó közelébe talált jönni és ő martialis pillantással felkiáltott: ez nekem szólott! Neudorf mögött Aschermann kapitánnyal helyreállítottuk a kissé meglazult csatarendet, míg Madersbach és Kiss őrnagy tovább

¹ December 31-ike volt.

² 1849. január 1-én.

űzték az ellenséget. Ezután elhagytuk az országutat és Franzfeldnek mentünk. Ha a jobb szárny lovassága Kiss kapitány alatt jobban működik, az ellenség vesztesége jelentékeny lett volna; így csak két sajkás-ágyú volt egyetlen zsákmányunk és néhány szerviánust futás közben levágtak. Franzfeldet üresen találtuk, lakosai németek, de egész másfajta, mint a bánáti svábok. Ezek luteránusok és még sehol sem láttam annyi csinos népet, különösen aszszonyt, egy határon, mint itt. Alkonyat előtt Aschermann-nal kilovagoltam, hogy a vidéket megszemléljük és már akkor kifejeztük aggodalmunkat a holnapi támadás sikere felől. Mert Kiss nem volt alkalmas arra, hogy válságos pillanatban vezesse az ütközetet, aztán meg nem volt lőszertartalékunk, hogy hosszabb ideig folytathassuk a csatát.

Január 1-én¹ megindultunk és Jabukán át Pancsovának masíroztunk. Több kanyarodás után az ut Jabukától derékszögben megy tovább és Pancsova sáncaiba torkollik. A szögben, az út egy részétől hatszáz-hétszáz, a másiktól kétszáz lépésnyire egy kis erdő (a rajzon *f-e* 1 jelölve). A sáncok, melyeket üresen találtunk, egy széles és mély árokból és több nyilforma sáncból állottak, hol az *a a* a-val jelölt ágyúk voltak elhelyezve. Az árkon egyetlen híd

¹ Január 3-án.

vezetett át (*b I.*), mi hátrálás esetén éppen nem volt kellemes, *c* egy nagy, de meg nem szállott földsánc, (*I* a mi csatarendünk, *e* szőlőhegy, melyben egyzászlóaljunk nyomult előre. Mivel éppen nem volt ínyemre, hogy ily szűk helyen ütközzünk, fölhasználtam az árokban talált barak-anyagot és jabukai német parasztokkal még két hidat verettem az árkon (*b 2.*, *b 2.*). Aztán megkezdődött az ágyúzás, de legalább harminchat ágyúval viszonozták, oly hevesen, hogy igen súlyos veszteségünk lehetett volna, ha a rákok jobban lőnek. A nagy hadvezér ez nap igen kicsiny volt, mert leszállóit lováról és nagyon bókolt a süvöltő golyóknak, pedig máskor nem lehetett eltagadni személyes bátorságát. Az ágyúzás már elég soká tartott s még sem adtak jelt az előnyomulásra. Csak a szőlőhegyen levő zászlóalj ment elszántan előre. Ekkor hallom, hogy tüzeink lőszerük kétharmadát már elfogyasztották. Oda sietek Kiss Ernőhöz és röviden azt mondom neki: vagy támadjunk, vagy menjünk vissza, mert tovább egy helyen nem maradhatunk. A nagy férfiú egész kicsiny volta nyilvánvaló lett. Majd reám, majd Nagy-Sándorra nézve kérdezte: mi tévők legyünk? s mikor hallgattunk, annyira ideges lett, hogy kétségbeesetten kiabálta: tanácsot, az Istenért egy tanácsot. Végre azt mondtam: mégis legjobb volna visszavonulni. Oly gyorsan adta ki ezt a parancsot, minden további utasítás nélkül,

hogy ebből a legnagyobb zavar támadt. A lovasság és tüzérség egyszerre megfordult és a legnagyobb reildetlenségben mind amaz egy Ild felé tolongott, melyen jöttek. Szerencsére már elkészült az én két hidam, úgy hogy három átjárót használhattunk és a tüzérség az árkon túl ismét megállott, mikor is Aschermann kapitány, kit egyáltalában kitűnő tiszt gyanánt kell dicsérnem, nagy érdemet szerzett. A gyalogság, bár az ellenség megkettőztette tüzelését és ágyúival gyorsan előrehatolt, a legnagyobb rendben vonult vissza. Én a 9. honvédzászlóaljjal mentem vissza és el kell ismernem, hogy a legöregebb katonák sem viselkedhettek volna nagyobb lelki nyugalommal. A tömegbe többször becsapott az ágyúgolyó és nem lehetett más szót hallani, mint: „*ne félj, magyar*“ A gyalogság közül csak a szőlőhegyen levő zászlóalj, melynek visszavonulása a legveszedelmesebb volt, szenvedett nagyobb veszteséget. Magától érthető, hogy az *f*-erdőt meg kellett szállani mindaddig, míg minden túl nem volt rajta. De én hiába figyelmeztettem erre a nagy férfiút, még Nagy Sándor és Kiss őrnagy sem akartak tudni felőle. Ha magam vagyok parancsnoka egy csapatnak, parancs nélkül is megtettem volna, a mire szükségünk volt. Mihelyt az árok külső szélét elhagytuk, nyomban utánunk a rákok, az én hidjaimon át, melyek lerontásáról szintén megfeledeztek. Az ellenség nem a jabukai

úton tört elő, hanem egyenesen az erdő szélének ment, hová akkor ért, midőn első szakaszaink *h*-ig jutottak. Szerencsére csak kevés kárt tettek bennünk és nemsokára visszaüzetek. Csodálatra méltó, milyen merészen üldöztek minket a rácok, pedig nem volt semmi lovasságuk. Franzfelden megparancsolta a nagy tábornok, hogy nézzünk szembe az ellenséggel. Engem a szöllőhegybe akart helyezni egy üteggel és két század lovassággal, üe, mivel észrevettem, hogy a neudorf-pancsovai országúton már előre nyomul az ellenség és ha soká késünk, előbb ér Neudorfba, mint mi, rábírtam, hogy e tervről mondjon le és Neudorfig vagy Petrovoszelőig hátráljon, én pedig addig fedezem a Neudorfba vezető utat, melyet a rácok valóban el akartak előlünk zárni. Petrovoszelőig minden jól ment, de ott fölbomlott minden rend, mert senki se parancsolt. Alibunárban a legénység önként megpihent és a lerombolt házakban számtalan tüzet rakott. De innen is tovább kellett menni, borzasztó fagyban, Zichidorfig. Jó bundámnak köszönöm, hogy nem történt semmi bajom. De sok szegény honvéd ellankadva elaludt az utón és többé föl nem ébredt. Teljes huszonnégy órán át ültem lóháton és a mint leszálltam, összeroskadtam és egy ideig nem bírtam talpra állani.

A küzdelemben csak kevés embert veszítettünk,

de a strapáciától és a szörnyű hidegtől sokan pusztultak el. Ha megnézik az út hosszúságát Franzfeldtől Pancsovaig és innét vissza Zichidorfba, szinte érthetetlen, hogy egy nap ennyit be lehessen járni. Miután csapatainkat összeszedtük, visszatértünk Becskerekre. Itt vettük a parancscsal együtt, hogy a Bánságból vonuljunk ki, a felső vidéki szerencsétlen eseményekről szóló hirt is. E hir köztünk végtelen feltűnést keltett, mert velem együtt sokan még mindig reménykedtek a békében, még mindig azt hittük, hogy nem Ausztria ellen harcolunk, mert a velünk szemben álló rabló csőcseléket csak nem nézhettük császári csapatoknak. Most választanunk kellett. És bármennyire ijesztett az a gondolat, hogy ezentúl régi bajtársaim ellen kell harcolnunk, mégsem bírtam elhagyni a bal sorsban azt az ügyet, melyhez egyszer csatlakoztam. Itt gyávának és hűtelennek nyilvánítottak volna, amott meg az osztrákok sem fogadnak jobban, hisz többeket, kik bűnbánóan visszatértek, Windisch-Grätz mégis a törvények egész szigorúságával büntettetett. Rövid meggondolás után határoztam, leszámoltam. Csak a te sorsod, édes Lizám, okozott nekem sok gondot és bánatot és most, mikor ezt írom, az a szemrehányás, hogy magammal rántottalak a szerencsétlenségbe, súlyosan nehezül lelkekre.

Azon hírekkel egyidőben jött előléptetésem

őrnagygyá a jarkováci csatában tanúsított viselkedésem jutalmául; zászlóaljmat azonban egyelőre nem kaptam. Egy haditanács elhatározta, hogy lehetőleg útját állja a Bánság teljes kiürítésének és e célból a bácskai csapatok parancsnokával is megegyezik, a miért is találkozást rendeztek Becsén. Ott mind összejöttünk. Esterházy Sándor, a bácskai parancsnok, hiába iparkodott leplezni, mennyire félti vagyonát. Előreláttam kvietálását, mely néhány nap múlva be is következett, csakhogy példája és félnék beszédei sok más tisztre is hatottak, úgy hogy p. o. a Schwarzenberg-zászlóaljnál csak 4 régi tiszt maradt meg. Egészben mind egyetértettek abban, hogy nem szabad az alsó vidéket egészen földadni, mert embertelenség volna híveinket kiszolgáltatni a rácok boszújának. De néhány nappal miután Becskerekre visszatértünk, határozott parancs jött, hogy gyűjtsük össze mind a csapatot és vonuljunk fölfelé, azaz Arad és Szeged felé. Nekem a Schwarzenberg-ezred 3. zászlóalját adták, tehát egy ezredben voltam Viktorral. Esterházy után Vécsey tábornok vette át a bácskai csapatok vezetését. A zászlóaljat a legnagyobb rendetlenségben találtam, csupa ifjú tapasztalatlan tiszt, de a legtöbb tele jó akarattal. Első dolgom az volt, hogy a magyar vezényszót behoztam és az ifjú urakkal sokat beszéltem a tisztiszolgálatról és kötelességről. Nemsokára megnyertem bizalmukat és így feltétlen engedelmességüket.

A legénységgel sok vesződésem volt, mert a fegyelmetlenség nagyon elharapódzott, de megmutattam, hogy nem értek tréfát és egyelőre megelégedtem azzal, hogy féljenek tőlem.

Január 21-én elindultunk Ó-Becséből és este Zentára értünk. Szívreható volt a menekülő magyarokat nézni, kik csapatonként követtek bennünket. Szerencsétlen háború! mennyi nyomorúságot hoztál ártatlan emberekre. 22-én Kanizsára, 23-án Szegedre masíroztunk. Itt találtam Poldit és sok régi férfi- és nőismerőst, ezért néhány napig ott nagyon jól éreztem magamat. Majd egy közeli faluba mentünk, hol szorgalmasan gyakoroltam embereimet és iskoláztam tiszteimet. Aztán Vásárhelyen át Szentesre, hol több ideig maradtunk és én három napig betegen feküdtem erős torokgyulladásban, innét Kecskemét felé kellett portyázni és Csongrádra masíroztunk. Minő volt ott a fogadás, nem lehet elképzelni, hisz' már rég nem láttak magyar katonát! Egy parasztasszony komolyan panaszkodott, hogy csak öt embert kvártélyoztak be nála. Tele is itta magát minden ember, s másnap reggel, mikor a vett parancs szerint vissza kellett mennünk Szentesre, csak nagy bajjal szedhettem össze a zászlóaljmat. Itt azután éreztettem velők teljes szigorúságomat. Aznap óta nem is volt több okom panaszra. Masírozás közben mindig a rend mintája gyanánt mutattak zászlóaljamra és

nemsokára annyira vittem, hogy egy pillantásom elég volt a hibázót rendbe szedni. Később heteken át nem volt rabom. Szentesről Kun-Szent-Mártonon s Cibakházán át Török-Szent-Miklósra masíroztunk, hol ismét több ideig tétlenül vesztegeltünk. Akkori parancsnokomat Vócseyt, mindnyájan gyűlöltük, mert nem volt meg benne egyike sem azon tulajdonságoknak, melyek megnyerik a katona szívét. A bántásban, hol mint ezredes a második huszárezredet vezette, nem nagyon dicsérték bátorságát. Azonkívül magával vitte maitresse-ét, kinek befolyása igen sok dologban érezhető volt. Szomorú egy állapot. Kedvező hírek Szegedről, honnét a rácokat nagy vereséggel kiűzték,¹ igen jól hatottak reánk. Szivemből örültem, mikor Cibakházára kirendeltek. Ott helyben három századom volt, kettő Földváron és egy Inokán. Azonfelül az őrséghez tartozott még egy század vadász, egy század nemzetőrség, egy svadrony Ferdinánd-husár és egy svadrony jász-önkéntes. Az egésznek (4 ágyúról megfélemeztem) Mesterházy őrnagy volt a parancsnoka, kit még Pozsonyban láttál, (akkor a Wallmoden-vasasoknál volt.) Szerencsés voltam, hogy onnét írhattam neked. Mint elrepült az idő, majd egy éve múlt el, (ezt augusztus 26-án írom) mióta nem láttalak és ki tudja, látlak-e még valaha. De

¹ 1849. február 11. és 12.

nóm, minden jóra válhatik még és akkor a múlt nagy tanulság lesz nekem.

Februárius 24-én kora reggel Ferenc úr berohan szobámba s kiáltja: jönnek az osztrákok! Ugyanazon pillanatban az alarmdobszó hullik és mindenki helyére siet. A híd mellett levő házakat megszállottak, az ágyúkat irányoztuk, én pedig egy századdal, a vadászszázaddal, a nemzetőrséggel és egy fél svadrony huszárral átmentem a hídon, hogy megnézzem, mi történik. Én az a a töltésen mentem, tőlem balra a lovasság az egészen kiszáradt ártéren. A mint a töltés végére értem, láttam, hogy az ellenségnek komoly szándéka a támadás. Miután előhada egy ideig megállott az igen rosszul épített és ezért tőlünk meg sem szállott sáncoknál, előrenyomult és kétszer kisütötte reánk ágyúit, de senkit sem talált. Erre a vadászok és a nemzetőrség jobbra kanyarodtak és századom is kezdte követni e példát. De én megállítottam és mindaddig ki tartottam, inig nem láttam, hogy ellenséges gyalogság is közeledik, mert a sűrűn fűekkel benőtt töltésen csak az haladhatott előre. Ekkor embereimet lépésről-lépésre visszavezettem, de időnkint megállítottam, hogy legénységemet, melynek soraiban sok volt az újonc, a tűzhöz szoktassam. Aztán visszamentem a hídon és embereimet védelemre alkalmas pontokon helyeztem el.

Cibakháza fekvése igen alkalmas a védelemre.

A Tisza itt csaknem félkörben folyik, úgy hogy a védő fél mindig egy pontra csoportosíthatja tüzérségét, az ellenség pedig csak nehezen nyomulhat előre a nélkül, hogy oldalba fogják, sőt még a töltés sem igen fedi, mert balszárnyunk ágyúi oda is tüzelhettek. A gyalogság megrohanásának megelőzésére levettük a hid deszkáit, úgy hogy a rohanókra igen nehéz feladat várt, még nem is nézve azt, hogy gyalogságom a tálak mögül s a közeleső házak ablakaiból gyilkos tüzet bocsáthatott reájok és legalább 6 ágyú szórhatta oda a kartácsot. Szerencsére épen azelőtt való nap levágták a töltésen levő fákat, egész 150 lépésnyire a hídtól, úgy, hogy az ellenség nem közeledhetett észrevétlenül. Mihelyt az osztrákok látták, hogy a töltést elhagytuk, lovassággal és ágyúkkal előre nyomultak és meglehetősen távol a töltéstől e-nél foglaltak állást. Gyalogságuk meglehetősen lassan jött a töltésen, hol több rakéta-állvány volt felállítva, Zénói. Csakhamar mindkét részről erős ágyúzáshoz fogtak. Az ellenséges golyók csak kevés kárt tehettek bennünk, míg ellenben az ő két ütegük gyilkos keresztűznek volt kitéve. Még meg kell említenem, hogy az ütközet elején egy ágyút küldtünk Nagy-Réven át c-be, hogy az ellenséget hátra lődjön, de bár már 1¹/₂ órája tartott a tüzelés, nem hallottunk felőle semmit. A rakéták csak mulattattak, többnyire a levegőben pattantak

szét vagy a vízbe estek, egy sem érte a falut vagy a hidat. Az ellenség, belátván a tüzelés sikertelenségét, gyalogságát, 2 zászlóalj, küldte előre, mit azonban tüzelésünk nagyon megnehezített. Hanem azért a két zászlóalj rohamoszlopai elszántan nyomultak előre, egészen néhány lépésnyire a hid külső végétől. E pillanatban Mesterházy azt izente, hogy megvan sebesítve (egy a falba csapó golyó úgy az arcába szóta a kőport és kavicsot, hogy csaknem megvakult), vegyem át én a híd védelmét. Azonnal még egy ágyút vonattam a hídhoz, hogy mindenestre biztosítva legyek és még több csatárt állítottam a híd innenső végére. Magam is egész szabadon odaálltam, mert embereimnek, kikkel aznap először voltam tűzben, meg akartam mutatni, hogy nemcsak a szolgálatban vagyok szigorú, hanem a golyózápokban is hidegvérrel megállóm helyemet. Hiába jöttek többiben tiszték, sőt katonák is, hogy elvezessenek. Én azt válaszoltam: Vissza! Majd hívlak, ha szükség lesz reátok. Így vagy 10 percig állhattam sértetlenül, Isten látható oltalma alatt, mikor az ellenség segítő erejében és lovasságában oly mozgalmat vettem észre, melyből azt következtettem, hogy említett ágyúnk már érkezett c-be és megkezdí tüzelését, bár a nagy zaj miatt nem hallottam hangját. Az ellenségnek, mihelyt látta, hogy hátba fogják, vissza kellett vonulnia, de erről a roham-

oszlopait csak későn értesítette. E pillanatot felhasználva, embereimre kiáltottam: „Most, jertek fiuk utánam!” Veszetten rohant utánam vagy másfél századom rejtekhelyéből és gyorsan átrohantunk az egyes gerendákon a borzasztóan tüzelő ellenségnek. Csakhamar elűztük a töltés mögé, mire egy a hídtól körülbelül száz lépésnyire álló elhagyott csárdába húzódott meg, mely előtt egy istálló volt. Az istállót mindjárt elfoglaltuk és több granicsárt elfogtunk. Itt történt aztán, hogy gondtalanul tovább mentem és mivel a Károly-regementnek, melynek egy zászlóalja itt csatázott, szintén kék a hajtókája, mint az én legényeimnek, egyszerre csak az ellenség között állok, abban a, hitben, hogy a mieink. Érthetetlen, hogy egyik sem lőtt, vagy szúrt felém. Ők is nagyon meg lehettek lepve. Egyszerre azonban egy huszártiszt (Jelasich-huszár), ki szintén megtévesztett, jobb kezemnél megfogott és látom, hogy hat szurony van mellemnek szegezve. Ez a tiszt Digby volt, angol ember, kit jól ismertem. Mint Hartlieb altábornagy futárja (galopin) ő hozta a rohanókhöz a parancsot, hogy vonuljanak vissza, bár későn. Később mint hős elesett, mert nem akarta megadni magát. Ő egyedül maradt a szabadban, míg a többiek engem a csárdába hurcoltak, melyet addig meg akartak védeni, míg segítséget kapnak. Egy Hammer nevű kapitány oly gorombán bánt velem,

kutyának, gazembernek, huncutnak nevezve engem, hogy mélyen fölháborodtam. El voltam tehát fogva, és e borzasztó helyzetemet még fájdalmasabbá tette az a keserű érzet, hogy bajtársaim tán szökevénynek néznek, mert az ilyes csak a te szórakozott Károlyoddal történhetett meg.

A csárdában több szoba volt, az utolsóban a tiszték, velem és vagy 30 emberrel. E pillanatban hallottam, hogy Cibakházán a gyülekezés és a takaródó jelét dobolják, mi engem nagyon levert. A legtöbb emberem (így beszéltek nekem később) már visszament a hídon, még csak Talabér hadnagy vagy 20 emberrel volt a csárda közelében. Hozzá jött Illésy kapitány e szavakkal: őrnagyunkat elfogták, tartsd magad, míg több embert hozok, aztán elsietett a hídon és elbeszélte, mi történt. Senki sem tarthatta vissza embereimet, a kit lába birt, szaladt megszabadításomra. Ezalatt Talabér hadnagy kevés emberével nagy zajt csapott, hadd higgyék' sokan vannak, megszállotta a töltést is, hóimét lődözni is lehetett az utolsó szobának, melyben voltam, a kijárására. Tíz emberrel elfoglalta az elülső szobát, maga kezével zúzva be az ajtót, úgy hogy az ellenségnek csak egy szobája maradt. Ez egy földszinti pinceféle volt, két szemben levő bejárással; a szabadba vezető nyitva volt, a többi szobába vezetőt egy faajtó zárta el. Ablaka nem volt e helyiségnek. Környe-

zetem részben horvátokból, részben németekből állott. A horvátok mind a háttérben kuporodtak és zsebeimet kutatták, melyekben azonban semmit sem találtak, míg a németek mind talpon állva készültek a védelemre, különösen egy kadét, ki elszántan viselkedett és a többit is bátorította. Engem egész hátra állítottak, hol Joanovich, a 1. báni granicsárezred kapitánya barátságosan bánt velem. Kezdetben mind tele volt jó reménnyel, azt hitték, övéik kiszabadítják őket. De mikor onnét nem jött senki és embereim dühös kiabálása és a két bejárásra való lövöldözése egyre hevesebb lett, hozzám fordultak, persze még csak kapitulációról, és szabad elvonulásról szólva, melynek fejében engem szabadon bocsátó nának. Mikor azt mondtam, hogy erre rá nem állhatok, mert nincs hozzá jogom, Hammer azt válaszolta: akkor velünk hal meg. A katonának mindig készen kell állani a halálra, feleltem, de ha akarják, becsületemmel jót állok, hogy életük megmarad s jól bánnak velük. Erre gúnyosan nevettek és folytatták a védekezést. De csakhamar elmúlt a nevetésük, mert embereim egyre merészebben hatoltak előre. Végre azt kívánták, beszéljek embereimmel. Ez nem volt könnyű dolog.

Hogy meghalljanak, a két kijárás közé kellett állanom, melyeken át embereim belöttek és bár,

mint gondolhatod, teljes erőmből kiáltottam: „Ne lőjtek, én vagyok, stb-„, mégis még néhány golyó röpült fejem körül, mígnem egyik emberem bedugta fejét és engem meg látott. Ekkor a tüzelés megszűnt, embereim betörtek. Joanovich kapitányt karján fogtam, hogy egész biztosan megmentsem, mert egyedül ő volt barátságos irántam, de a sors úgy akarta, hogy éppen csak neki kellett meghalnia. Éppen a szabadba vezető kijárást alá állottam vele, midőn a másik ajtón szintén betörtek embereim és egyikük, abban a hiszemben, hogy engem el akar vezetni, lelőtte a kapitányt. Hála Istennek, a többit mind megmentettem. Bár rövid fogságom alatt soha sem hittem, hogy rab maradok, mégis annyira megtört az izgatottság és idegeim feszültsége, hogy erőtlenségemmel embereim karjába dőltem. És így a szó szoros értelmében áthurcoltak a hídon egyre csókolva engem tetőtől talpig (no nem éppen gyöngéd csókoltak). Ő Lizám, minő boldog pillanat! De több vitéz elvesztette életét, többen meg nehéz sebben feküdtek a kórházban és csaknem mind miattam! mert az előbbi harcban csak kevesen sebesültek meg.

De hadd nevezem meg a legbátrabbakat, kiknek kiváltképp köszöntem szabadságomat. Hálából hadnagy soronkívül mindjárt főhadnagy lett. Goldstein (zsidó) a Ferenc Károly-ezred főhad-

nagya,¹ mely ezrednek véletlenül éppen két százada vonult arra. Schneider őrmester, később tiszt, hősi halállal esettel Buda ostrománál. Hartmann őrmester, Rös káplár. Közlegények: Gorompaticli, Svilar, Berger, ki kolerában halt meg, Bukay káplár, Kohn (zsidó) közlegény. Az utóbbinak egy lövés bordáját, egy másik meg felső combját fúrta át. Midőn mindjárt az ütközet után meglátogattam, felém nyújtva kezét, így szólott: hála Istennek, hogy láthatom, kedves őrnagy úr. Ha rá nézek, kevésbé érzem a fájdalmat. Aztán a fogoly katonákhoz siettem és gondoskodtam, hogy jól bánjanak velők. A németek egész becsülettel megkértek, ne csukassam el őket együtt a horvátokkal. Kérdésemre, hogy miért? azt válaszolták, mert piszkos, gyáva csócselék. Egészen negyven közember esett foglyul és két tiszt, Hammer kapitány és Strasser hadnagy, egész fiatal legény. Hammer sokáig nem bírt szemembe nézni, bánthatta a rossz lelkiismeret, de én sokkal boldogabb voltam, semhogy más, mint nemes bosszút vehettem volna rajta.

Azt reméltem egykor, hogy az előbb megnevezett vitézeknek nyugalmas, gondtalan életet biztosíthatok. Annak most vége, de te, édes Lizám, véd e neveket emlékezetedbe és ha valaha e derék emberek közül valamelyik segítségére szorulna, segíts

¹ Helyesen Goldner.

rajta tehetségedhez képest. E nap annyira megszerezte nekem zászlóaljam bizalmát és ragaszkodását, hogy tettem vele, a mit akartam. Soha életemben nem éreztem oly szembetűnően Isten ótalmát. Mert akkor rettentő lett volna nekem a fogság. Még nem mentem át a későbbi tapasztalatok keserű iskoláján.

Másnap, 25-én ünnepiesen eltemettük az elesetteket, a két ellenséges tisztnek is megadtuk a végső tisztességet. 26-án jött Damjanich, ki Kisstől átvette a bánsági csapatokat. Kisst ugyanis, hogy megszabaduljanak tőle, magyarországi parancsnoknak nevezték ki excellenciás címmel. Damjanich Aradon át jött, hol Kiss Pálnak adta át a parancsnokságot. Nagyon jó kedvű volt és tele győzelmi reménnyel. Szerencsésre vált kalandomon nagyon örült, a mint hogy általában mindenkinél szíves részvétre találtam. Vele jöttek Bethlen,¹ Esterházy Pista, Galvany, a Hannover-huszárok kapitánya, kit egyszer láttál Bécén; derék ügyes tiszt és nekem igen kedves barátom. Vitézeimnek aranyokat osztogattak és mindegyiköket méltónak találták a 3. osztályú érdemrendre.

A következő napokban meglehetősen sereg húzó-dott össze Cibakházán és környékén. Eljött a lengyel

¹ Gr. Bethlen József, ki utóbb Leiningen özvegyét nőül vette.

légió is és egy svadrony ulánus Visoczky ezredes alatt. Az ulánusokat Poninsky gróf kapitány vezette, ki előbb a János-dragonyosoknál szolgált, művelt, kedves ember. De ő és Visoczky voltak, körülbelül az egyetlen kiválók a lengyelek közül, a többi jobbára kalandor, kinek ízlett a magyar gázsí!

Damjanich csupa tevékenység volt, az ő magában bízó modorában csak Szolnokról beszélt, melyet el akart foglalni, szóval életet öntött a Vécsey alatt egészen elernyedte lelkekbe. Végre március 2-án átmentünk a Tiszán. Elvonulásunk előtt új zászlót kapott zászlóalj. Beszentelésére nem volt idő és a zászlóalj mégis magával akarta vinni a legközelebbi csatába. Előállottam tehát a zászlóval kezemben és átadtam neki a lobogót ama rövid szavak kíséretében, mely 1. alatt mellékelek. Hihetetlen volt a beszédem hatása, mert nem vártak tőlem ennyi magyarságot. Gyakran lobogott e zászló a legvadabb viaskodásban, de derék fiaim mindig híven megőrizték. Kivonulásunk éjjel történt és 1½ óra múlva vissza kellett térni, mert Kleinheins őrnagy a vezérkarból zavart csinált. Erre ismét egy pihenő nap következett és március 4-én éjjel Cibakházán újra átkeltünk a Tiszán. Még előbb szerencsés voltam a nyolc főlebb nevezett vitéznek átadhatni a megérdemelt rendjeleket. Aztán tovább mentünk Várkonyig, hol szabad ég alatt

táboroztunk. Mindig embereim között szoktam hálni és ha vége volt a szolgálatnak, nem volt tréfa, még ha reám céloztak is velem, melyet meg nem engedtem nekik és éppen gúnyolódásukban mutatkozott leginkább hozzám való nagy ragaszkodásuk. Különösen egy Kiss János nevű értett ahhoz, hogy rossz magyarságomat utánozza, min magam is gyakran jókat nevettem. Itt is vadul úzték, míg le nem feküdtem. Ekkor Frits kapitány, előbb a Leiningen-ezrednél, jött hozzám, Damjanich üzenetével, jönnék hozzá a faluba egy pohár borra. Fiaim olyan jól tudták, hogy nem megyek, hogy Kiss János mindjárt elkiáltotta magát: *„három ember és egy freiter, mindjárt itr egy sírását, nem szabad a táborbúi elmenni.“* Az egész zászlóalj nevetett a tréfán és én Fritsnek azt mondtam: jelentsd a generálisnak, hogy zászlóaljamban nem bocsát el, mire Kiss uram kegyesen lerendelte az őrseget és megcsókolta kezemet. Vájjon mi lett ebből a jókedvű fickóból?

Március 5-dikén kora reggel elindultunk és lassan előre nyomultunk Szolnok felé. Vécseynek a többi csapatokkal Szanda felől kellett, támadnia, de csak színleg, mert ez oldal felől Szolnok csak olyan veszedelmes csapda, mint Cibakháza a másik felől. Ezzel meg akartuk téveszteni az ellenséget, hadd higgye, hogy ez csak rekognoszkálás, minőt már gyakrabban kíséreltünk meg Török-Szent-Miklós felől.

Ez teljesen sikerült is, az osztrákok mit sem tudtak a mi átkelésünkről és nem is sejtették, hogy hátban támadjuk őket, mert különben igen rosszul járhatunk volna. Ottinger tábornok ugyanis Abonyban állott, a mi hátunkban. Tervünk mindenesetre igen merész volt, de Damjanich bizott szerencsében és igaza volt. Egyáltalában o vidéken igen nagy előnyben voltunk az osztrákokkal szemben. A lakosság hozzánk hajlott és mindig ellátott a legjobb értesülésekkel és a Tisza mintegy függönyül szolgált, mely mögött mindent előkészíthettünk a vállalatra az ellenség minden Illire nélkül. Ha Windisch-Grätz herceg mindjárt Pest elfoglalása után átmegy a Tiszán: valószínűleg gyorsan véget vet a háborúnak; de így összeszedhettük magunkat és oda vezethettük a bácskai és bánáti csapatokat is. Ha meggondolom, hogy több zászlóaljunk még csak kaszával volt fölfegyverkezve és hogy csapataink, Damjanich és Vécsey katonáit kivéve, még alig szoktak a tűzhöz, egész érthetetlen előttem, hogy ily rövid idő alatt mint alakulhattunk oly hadsereggé, mely nem csak szembeszáll egy régi, győzelmes ármádiával, hanem azt le is győzhette. Persze, ott is történt sok hiba, melyért aztán a vitéz csapatoknak kelle lakolniok. De térjünk vissza a szolnoki csatához.

Karger oly kevéssé várta, hogy kétfelől megtámadják, hogy mi a jobb Tiszaparton sehol sem

bukkantunk előőrsökre. Mihelyt megláttuk Szolnokot csatarendbe állottunk és lépcsőszerűen (staffelweise) a jobbszárnyon kezdve, előrenyomultunk. Itt szerintem az a hiba történt, hogy nem küldtünk azonnal lovasságot a vaspálya felé, mert ez, ha nem is szakíthatja, föl a síneket, legalább járhatatlanná teheti a vasutat. Mihelyt Szolnokon megláttak minket, hármat lőttek jeladásnak és rögtön elindult egy mozdony Abony felé. Most iparkodnunk kellett, hogy minél hamarabb végezhessünk. Karger igen fatális helyzetbe jutott. Vagy addig kellett tartania Szolnokot, míg Ottinger segítségére jő, vagy pedig kiüríteni a Tisza balpartján levő hídfőt és keresztülvágni magát, ingadozott a kettő közt és ez által még rosszabbá tette helyzetét.

Ezalatt mi előre haladtunk; a jobb szárny, melynek legszélső szélén én állottam, a Tisza mellett, a balszárny a vasút, felé és azon túl. A rohamra zászlóalj, a 3. és a lengyel légió volt szánva a megfelelő tartalékokkal. Meglehetősen fődve haladhattam, bár az ágyú 15 emberemet megölte, mi a zászlóaljat egy pillanatra zavarba hozta. De egy emlékeztetésem Cibakházára azonnal helyreállította a rendet és elszántan mentünk előre; Karger egy ütegét a vasútnál egy emelkedésen helyezte volt és azt remélte, hogy néhány kartácslövessel visszaűzi ezt a nyomorult csöcseléket. De a 3. zászlóalj a vitéz Bobich őrnagy

alatt egyenesen nekiment az ütegnek és a legborzasztóbb kartácsolás ellenére is elűzte azt és benyomult a városba. Ezalatt én is eljutottam az első házakig, komoly ellenállás nélkül, mert Karger azokat meg sem szálolta, bizton számítva arra, hogy az első lövések után elfutunk. Most azonban gyorsan két zászlóaljot vetett elénk, mert ha nem akarta elveszteni a tiszántúli hídfőn álló csapatait és ágyúit, fel kellett minket tartóztatnia, míg azok visszavonulhattak. A két zászlóalj bátran ellentállott, de azért mégis csak részben érte el célját, mert azalatt balszárnyunk a lovassággal és több zászlóaljjal átmenvén a vasúton és az abonyi országúton, túlnyomó erővel megtámadta az ellenséges lovasságot, azt teljesen megverte és több ágyút elfoglalt. Ezalatt mi folyton harcolva, utcáról-utcára előrehatoltunk a sóraktárig, hol az ellenség ismét makacsul ellentállott, mert már a hid közelében voltunk. Sajnos, a mi csapataink közt már nagy volt a rendetlenség, a mi ily ifjú katonáknál és tisztelnél roham alkalmával természetes, úgy hogy nem voltunk képesek zárt sorokban támadni. Végre azonban sikerült nekem több századot összeszednem s egy mellékutcában előrenyomulnom. Itt is közeljutottam a fogsághoz vagy a halálhoz. Ugyanis embereim előtt lovagoltam egy utca mellett, a mely tele volt ellenséges katonával. Alig, hogy megláttak, legalább

ötven lövést irányoztak rám, de én ugyanabban a pillanatban megsarkantyúztam lovamat és túl voltam az utca nyílásán. A visszatérés nagy veszedelemmel járt volna, embereim pedig a tüzelésre megállottak, valami nyolcvan lépésnyire tőlem. De mihelyt fölismerték válságos helyzetemet, előre rontottak és még idejében jöttek, mert már az ellenségek is eljöttek az utca sarkáig, hogy elfogjanak. Aztán gyorsan mentünk előre a Zagyva folyó mentén. Ezen a vízen a városon kívül vezet át az a híd, melyen a zavarban sok lőszeres és más kocsi volt átmenőben. Ezek megmentésére ismét megái lőtt egy ellenséges szakasz, melyet azonban azokkal, kiket összeszedhettem, szuronyt szegezve megtámadtam. A legtöbben a vízbe ugrottak. A Zagyva vize igen posványos, csak kevesen jöttek ki belőle, azok is csak a mi segítségünkkel. A hídon át nem járt több kocsi, mert az elsőeknek lovait ellőtték és így fönnakadt az egész. Ezzel Szolnok meg volt tisztítva az ellenségtől, kinek nem maradt más útja, mint a Zagyva mocsaras partja. Két ágyút, mely nehezen volt elmozdítható, szerencsésen elfoglaltam. Mivel legényeim nagyon elfáradtak, megparancsoltam a tiszteknek, hogy gyűjtsék őket össze, meghatároztam a pontot, hol ismét találom őket és utána siettem a futó ellenségnek. Ott találtam Nagy-Sándor ezredest és Virányi őrnagyot, kik üldözték. A mező

tele volt holtakkal és sebesültekkel, sok elmaradozott, úgy, hogy meglehetősen sok foglyot ejtettünk. E szárnyon Hügel őrnagy igen jól vezette a lovaságot és egészen szétszórta az ellenséget. Sajnos, későn bízták meg a vezetéssel, különben csak kevés osztrák menekül.

Java üldözésben voltunk, mikor híre jött Ottinger tábornok megérkezésének Abonyból. Abba hagytuk az üldözést és én siettem zászlóaljához. Mihelyt az ellenség kiürítette a Tisza hidját, Vécsey csapatai áttörtek és lovasságát azonnal előbbi jobb — most mivel háttal állottunk a Tiszának — bal szárnyunkra rendelték Ottinger ellen. Rövid ágyúzás, pár támadás volt az egész, mert Ottinger csak fedezni akarta Karger visszavonulását, aztán maga is hátrált. Az ellenség legalább 1500 embert vesztett, köztük 500 foglyot. Zsákmányul ejtettünk 11 ágyút, sok löszert és podgyászt, különösen magánpodgyászt. Egy huszár egymaga 5000 pengőt zsákmányolt, melynek nagy részét azonban elosztotta pajtásai közt. Különösen kitűntek e napon: Nagy Sándor ezredes, Hügel őrnagy, ki igen vitézül harcolt, Bobich őrnagy; Makics lovaskapitány, öreg úr, de kinél kevés volt bátrabb, több ágyút vett el. Csekélységemet Damjanich nyilvánosan megdicsérte.

Zászlóaljamból vagy 30 embert vesztettem, köztük a fiatal Fleiss, becsei nápic fiút, kit egy 12 fon-

tos golyó közepén ketté szakított. Meg kell dicsérem Túli alorvost is, ki mindenüvé követte a zászlóaljzat és a későbbi csatákban is kitűnt hidegvére által. Becsülték is a katonák, de nagyon. Eszembe jut egy jelenet, mely mélyen megrendített. Egy ágyúgolyó két legényt ért, az egyiket halálosan megsebesítette, a másíknak lábát szakította el. Az orvos az elsőhöz ment, de ez mellette fekvő bajtársára mutatva így szólott: ott segítsen, nekem már úgy is végem.

Volt egy szomorú ügyem is, mely világosan mutatta katonai berendezésünk gyarlóságát. A minisztérium gyakran minden tapasztalás nélkül való tiszteket nevezett ki és osztott be a zászlóaljakra, hol bizony elég gyakran nem feleltek meg. Nekem is küldöttek egy pár ilyen fiatal mamlaszt, kiktől itt a legjobb módon megszabadultam. Az egyik Várkonyból, a másik a csata megkezdése előtt, visszament Cibakházára, hol az utóbbi fejsebével dicsekedett. Két más tiszt a csatában oly nyomorultan viselkedett, hogy társaik nem akartak többé velök szolgálni. Elbocsátottam mind a négyet. Később bevádoltak a minisztériumnál, mely efelől jelentést kívánt tőlem. Mikor tisztikarom ezt hallotta, összegyűlt és írásban nyilatkozott, hogy semmi szín alatt nem akart ily gyáva fickókkal szolgálni. Ezt beküldtem és békén hagytak. De ama kedves urak közül kettőt később mégis láttam, mint tisztet.

Március 5-ike szerencsénk fordulópontjának tekinthető. Mindaddig soha sem állhattunk ellen az osztrákoknak nyílt csatában. De itt azt kellett tapasztalniok, hogy gyalogságunk, melyet különösen megvetettek, halálra szántan neki megy ágyúiknak, azt kellett tapasztalniok, hogy tüzérségünk is fölér az ő legjobb ütegeikkel. Egy szóval, a rác háború olykatonákká képezett bennünket, a kik több csatát láttak, mint ők. Körülbelül ugyanabban az időben Görgey, mert Dembinszkyt, azt az árnyékvezért, nem kell számba venni, három napon át harcolt főerejük ellen Kápolnánál és nem vallott kudarcot, bár visszavonult. Amott három napig tartó eredménytelen csata, itt határozott vereség: az osztrákok meggyőződhetek arról, hogy velünk nehéz lesz elbánniok. Ettől fogva Buda elfoglalásáig egyszer sem győztek. Bizalmuk megrendült, különösen Windisch-Grätzben, a kit általánosan szidtak. Nálunk ellenben épp abban az arányban nőtt a bátorság és a tulajdon erőnkbe vetett bizalom. De legerősebb volt a régi bánási csapatok önbizalma. Damjanich tán nem nagy hadvezér, de egy nem túlságos nagy harc vonalat hidegvérrel s kellő belátással birt vezetni. Nagyobb stratégiai tervek fölülmutták tehetségét. De különösen nálunk volt a legtöbb derék törzstiszt, mi a földolog.

A csata után Damjanichnál, ki mindig velünk volt a bivouac-ban, sütöttek, főztek, mert az öreg úr sze-

rette, ha magának és másoknak is jó dolga van. Mindenki vidám volt és a legjobb hangulat uralkodott. Csak a két tábornok nem mutatott egymásnak nyájas arcot. Damjanich nem bocsáthatta meg Vécseynek, ki semmit sem látott a csatából és abban nem is vett részt, hogy mindjárt jelentést írt róla Debrecenbe. Bár ő volt az idősebb, szerénységből tartózkodnia kellett volna ettől. Másnap reggel kitört az elfojtott harag, nyílt volt a szakadás köztük. Vécsey elutazott, csak néhány kreatúrája sajnálta, de azokat meg többnyire magával vitte. Valamivel később megkapta az aradi parancsnokságot, mi által egy vitéz tiszt, Kiss Pál alezredes, ki addig ott vezette az ostromot, visszatérhetett a sereghez. Ezután két napot szabad ég alatt töltöttünk, igen rossz időben, majd visszamentünk Török-Szent-Miklóusra. Mind a két hadosztály most már Damjanich alatt állott, mint 3. hadtest.

Török-Szent-Miklóson ismét több napi pihenés. Odajöttek Klapka és Aulich is hadtestükkel. Az elsővel, mint a vezérkar őrnagyával ismerkedtem meg a bántásban. Igen szép, megnyerő ember, nagyon szeretetreméltó, de túlságos puha. Büntetni nem bír, pedig nálunk ugyancsak szükség volt szigorúságra. Aulich, ki a Sándor-ezredben volt őrnagy, derék öreg katona, egyenes és becsületes, szigorú, mint minden rendes ember. Ez a két hadtest a Tisza mentén lefelé

vonult, nekünk követnünk kellett őket. Néhány nappal elvonulásunk előtt Damjanich kiosztotta a szolnoki csatában megérdemelt rendjeleket. Visoczky, Bobich, Hügol, Aschermann és még néhányan. Mellemre e kissé frázisos szavakkal tűzte: ez a vitéz férfiú még minden csatában magára vonta elüljárói tekintetét. Ugyanakkor alezredes lettem. Aztán ebéd volt és a rendjellel diszitettek ültek az asztalfőnél.

(Másnap jött Kossuth és a törzstiszteknek nagy és jó ebédet adott.)¹ Nemsokára mi is elmasíroztunk.² Én Nagy-Révbe jutottam és Kubinyinénál voltam szállva. Egyike volt a legjobb honleányoknak, kikkel találkoztam. A szabadság minden harcosában valami magasztost látott, szívesen kiszolgálta volna az utolsó közlegényt is. Még nem ismerte a mi kedves honvédtiszteinket és csakhamar fölébredt csalódásából. Ugyanis másnap jött a Ferenc-Kár oly-zászlóalj, melynek őrnagya és néhány tisztje szintén az ő házába szállott. Ezek oly neveletlenül és gorombán viselkedtek, hogy a szegény asszony kétségbeesett. Midőn délután sétalovaglásról hazajöttem, őt sírva találtam, nem azért, mert bántották, hanem mert magyarok voltak, kik így bántak vele. Elképzelheted, hogy véget vetettem a dolognak, az őrnagyot kihívtam, mit ő azonban nem értett meg, egy szóval

¹ Törölve.

² Törölve: 14-én.

rövid idő alatt legszebb rend volt a házban. Ezért aztán a szép özvegy nagyon gondomat is viselte, míg csak ott voltam.

Ezalatt Cibakházán jelentékeny hadierő gyűlt össze és engem is oda rendeltek. Itt vettem át az egész sereg legjobb dandárját (brigád), a 9. és 3. honvédszászlóaljkat, az én zászlóaljamat, a lengyel légiót és egy 6 fontos üteget Markó kapitány alatt, kit már a bánságban ismertek mint vitéz és ügyes tisztet. Visoczky hadosztályparancsnok lett. Zászlóaljamat nehéz szívvel adtam át, mert Horváth kapitányt, rangban a legidősebbet, nem nagyon szerették és sok későbbi csatában ez az azelőtt oly derék zászlóalj csak akkor ment előre, ha engem látott. Később ismét jobb kezekbe jutott. Az itt egyesített seregnek, körülbelül harmincezer ember 100 ágyúval, főparancsnokává Vettert nevezték ki, egy száraz, közönséges természetű embert, (Kommisknopf), ki a pcr laszi csatában kitűnt,¹ de azóta nem szerzett semmi érdemet. De mivel nem volt magyar és éppen nem nagy elme, Kossuthnak nem kellett tőle félnie. Ugyanazért nem lehetett Görgey fővezér, mert azt jól érezték a debreceni urak, hogy ez hamar végezne velök. Arra meg éppen nem volt alkalmas Vetter, hogy uralkodjék egy alig teremtett hadseregnek

¹ 1848 szeptember 2. és szeptember 11-én.

dacos elemein. Ebben a tábornokok és vezérek, sajnos, rossz példával jártak elül és nem fértek meg egymással, (xörgöy, mint ez később kitűnt, a maga részére nyerte a legtöbbjét és még azoknak is imponált hideg, mindig kiszámított szigorúságával, kiket jeles tulajdonságai nem avattak tisztelőivé.

Azt hiszem, március 15-dike volt,¹ mikor Cibakházánál a Tisza jobb partján táborba szállottunk, hogy másnap Kőrösnek induljunk. Már estefelé volt, mikor parancsot kaptam, hogy dandáromat állítsam talpra, mert Kossuth meg akarja szemlélni. Alkonyaikor megjelent, kíséretében Damjanich, Vetter, sok tiszttel, ő gyalog, a többi lóháton. Midőn jelentést tettem nála, Damjanichhoz fordulva kérdezte, ki vagyok? Nevem hallatára egyideig megnézett, aztán így szólt: „Kezét ide, derék ember.“ El nem képzelheted, minő nevetségesnek találtam magamat, midőn ott állottam előtte; én kinek politikához semmi közöm, ki csak mint katona érzek és gondolkodom, nem bírtam beletalálni magam abba, hogy ennek a tollrágónak tisztelegjek.

Őszintén meg kell vallanom, hogy azért jobb tulajdonságai iránt sem voltam vak.

Kevesen bírták úgy, mint ő, a beszéd hatalmával megindítani az embereket; tevékenysége új segéd-

¹ Március 17-dike táborozás a kocséri pusztán.

eszközök előállításában is rendkívüli. Csak a kormány élére nem volt való. Mind a négy zászlóaljhoz beszélt, mindig egyforma ügyesen, kitűnően utánozva a katonai stílust. Különösen szépen beszélt a Schwarzenberg-gekekhez. Fölhasználta a cibakházi eseményt és rá mutatott, hogy ott érettem, kit szeretnek, életüket tették kockára. Mennyivel inkább kell utolsó csöpp vérüket is följánlani a hazának, melyet bizonyára még ezerszer forróbban szeretnek. A lengyelekhez tört francia nyelven szólott, mi egész fölösleges volt, mert a légióknak sokat dicsért intelligenciáját legfőllebb néhány tiszt képviselte, a többi toborzott kalandor volt és lengyelnek mondott tót. Sokan irigyelték ezt a különös kitüntetésemet, éh bizony szívesen átengedtem volna bárkinek, mert nem voltam rajongó és egyáltalán nem nagy barátja Kossuthnak.

Az éjjelt ott töltöttük és 18-án reggel 10 órakor elindulva, több órai menet után számtalan tanya között, ismét szabad ég alatt, ütöttünk tábort. Már itt sem látszott a viszony Damjanich és Vetter közt valami barátságosnak. Az egyik azt parancsolta, a másik az ellenkezőt, végtére úgy cselekedtem, a mint jobbnak láttam és egyikre sem hallgattam. Barátságatlan hideg éj volt, zúgott a szél s hullott a záporosó. Bár seregünk napról-napra javult, még sok volt benne a hiba. Legtöbb tisztünk, igen fiatal és tapasztalatlan lévén, nem bírta a legénységnek

imponálni és sok hanyagságot eltűrt a szolgálatban, mert nem látta be sok dolognak a fontosságát és szükségét. De a legnagyobb baj az élelmezés hiányossága volt, mi természetesen sok zavart vont maga után. A legtöbb vesződése a magasabb tiszteknek volt, kiket alárendeltjeik nem támogattak eléggé. Sokan meg is unták, hogy tízszer ismétljenek egy parancsot, de én nem vesztettem el türelmemet és végre meg volt az az elégtételelem, hogy rendben ment a szolgálat.

16-án reggel¹ fölállították a csapatokat és vártuk az indulás jelét. Itt közölték velünk a hirt, hogy Bem elfoglalta Nagy-Szebent,² minek természetesen igen jó volt a hatása. Annál rosszabbul esett, hogy egyszerre jelt adtak a, visszafordulásra. Damjanich és Véttér nem bírtak megegyezni a támadás tervén. A csapatok hangosan zúgtak, különösen a 9. zászlóalj. Minek is szenvednek annyi fáradságot és strapáciát, ezt mondogatják, ha úgy sem kerül soha verekedésre a sor. Engem is nagyon bántott a dolog, mert tudtam, hogy ifjú csapatokkal mindig legjobb a merész, előre! De a rász következések csak aztán állottak be. Este felé régi táborhelyünkre érkeztünk, Cibakháza előtt. Aulich átment a hídon és egyik hadtestnek a másik után követni kellett őt. Egy harmincezernyi sereg-

¹ Március 19-án.

² Március 11-én este.

nek, annyi ágyúval, sok időre van szüksége, hogy átkelhessen egy különben sem túlságos szilárd hídon. Vezérkarunk, mely már szállásban volt, csak úgy ide-oda parancsolgatott a szobából és nagy konfúziót okozott. Nekünk kellett volna utoljára maradnunk és ezért megengedtem embereimnek, hogy hozzanak tüzet. Bizony szükségünk volt erre, mert nem egyhamar töltöttem ennél kellemetlenebb éjjelt. Hó és eső váltakozott és a szegény ördögök már huszonegy órája nem ettek semmit. De alig melegedtünk és száradtunk meg egy kicsit, egy ordonánciszt parancsot hoz, hogy menjünk át a hídon. A dandár gyorsan és vidáman sorakozik, de mikor a hídhoz érek, azt látom, hogy napkelte előtt lehetetlen átkelnünk. Tehát hiába hagytuk ott a jó tüzeket. Itt meggyült a bajom legényeimmel, de mikor látták, hogy nyugodtan a puszta földre fekszem, követték példámat. Csoportosan összefeküdtek a szegények, hogy kicsit melegedjenek. Nekem is csak egy könnyű köpönyegem volt és megítélhettem, mennyit szenvedhettek. Végre hajnali 4 órakor átkeltem, dandárom Földvárra ment, Cibakházától egy órányira, én pedig a főhadiszállásra, hogy egy kicsit könnyítés haragomon. — Csak Földváron láthattam, hogy mennyibe került a múlt éjszaka. Bámulatomra egy sem liányzott és csak kevés betegem maradt vissza Cibakházán. Valóban kitűnő volt akkor a legtöbb

zászlóalj kitartása és jó, bár kissé makrancos szel-
leme. Szívesen, jó kedvvel tűrték mind a fáradságot
és meg voltak elégedve, ha egy kis szalonnát és
pálinkát kaptak.

17-én Földváron maradtunk, 18-án Török-Szent-
Miklósra masíroztunk. (20, illetőleg 21-én). Hányszor
jártunk ide-oda Cibakháza és Török-Szent-Miklós
közt! és a végén nem tettünk semmit.

Kossuth, ki úgy látszik, jelenlétével akarta lelke-
sitéiii a sereget, szintén ott volt Török-Szent-Miklóson.
Aulich és Klapka már ismét a Felső-Tisza felé mentek
volt és már csak a 3-dik hadtest volt ott. E hadtest
törzstisztjeinek Kossuth ebédét adott, melyen tenné-
szetesen sok beszédet tartottak, ő maga is nagy
beszédet mondott, melyben előfordult az a frázis is,
melyet mint mondják, már Pozsonyban is alkalma-
zott, tudniillik: 1848 márciusban, mikor a Habsburg-
ház sorsa kezemben volt, csak igazságot kívántam.
Hogy lehet egy ember, ki egy államot akar kormá-
nyozni, ily nevetségesen hiú! Aztán egy pár dicsérő
szót intézett hozzám, melyet szívesen elengedtem
volna neki. Válaszul kifejeztem azt az óhajomat,
hogy neki a legnagyobb dicsőség megszerzése után
az a boldogság jusson osztályrészül, hogy fölszaba-
dító munkáját befejezve, visszavonulhasson a magán-
életbe. Úgy látszik, kívánságom nem éppen nagyon
tetszett neki. Erről eszembe jut egy jellemző történet,

melyet egy hiteles személytől hallottam. Mikor tudniillik a főváros első elhagyásakor Budáról Pestre vitték Szent-István koronáját, Kossuth azt magához hozatta. Azt hívén, hogy egyedül van, föltette fejére és soká nézte magát a tükörben. Egy hölgy, azt hiszem Pázmándyné, nejenél volt és észrevette. Mikor ezt a történetet elbeszélték a derék Deáknak, szomorúan fölkiáltott: Jaj annak az országnak, hol proletár próbálja magára a koronát! Nemes, szerencsétlen próféta, mennyire igazad volt!

Mindenesetre jobban érezte magát az elnök úr a seregnél, mint Debreczenben. A 3. hadtest vidám egy népség volt. Legtöbb ideje volt együtt, jó pajtás volt valamennyi és a legnagyobb bajban sem vesztette el jókedvét.

A legközelebbi napokat arra fordítottuk, hogy a csapatokat az indulásra készekké tegyük. Sokat suttogtak arról, hogy Görgey veii egyesülünk és hogy ő lesz a fővezér. A nép szava volt és bár 3. hadtestben senki sem ismerte Görgeyct, ez az eszme éppen benne terjedt leginkább. Vcttert nem lehetett sokáig tartani. Ámbár akkor szó sem volt arról, hogy Görgey legyen a főparancsnok, mert Kossuth túlságosan tartott tőle: mégis még a közkatónák is kész dolognak vették.

Végre 23-án elindultunk, ez egyszer fölfelé. Örültem, hogy a Tiszát nemsokára elhagyjuk, meg-

elégeltem, hogy annyi ideig csak hevertünk és nem tettünk egyebet, mint kiszívtuk a szegény országot. Ha tovább maradunk, elvesztettünk volna minden rokonszenvet, különösen Török-Szent-Miklós vidékén, hol mindig jelentékeny tömegek gyülekeztek és a szegény nép mégis mindent szívesen és jó lélekkel elviselt, ama gondolatban, hogy a hazáért teszi.

Első menetünk Kunhegyesre igen fáradtságos volt. Először is maga az ut igen hosszú, aztán meg oly rossz idő állott be, hogy az utak szörnyen elromlottak. Alig lehetett rendben járni, mégis mindnyájan jókedvűek voltunk, hisz előre mentünk. — Itt hadosztály-parancsnokomnál, Visocky ezredesnél töltöttem az estét, hol természetesen együtt volt a légió színe-java. Ez este jól megismerhettem ezeket az urakat. A bor beszédesekké tette őket, a lengyel meg különben is az és így minden korlát nélkül föltárták érzelmeiket. Soha sem voltam valami nagy barátja a lengyeleknek, de oly nyomorúságosaknak, a minőknek ezek az urak mutatkoztak, még sem képzeltem őket. Aztán meg nem is engedek magammal tréfálni s így csakhamar szóváltás lett belőle. Mindent leszóltak, szidták a magyarokat, hogy gyávák és úgy viselkedtek, mintha eddig ők mentettek volna meg minket a bukástól. Én szárazon megmondtam, hogy az a maroknyi lengyel csak nem dönthet, hogy nélkülök ugyanide jutottunk volna, ha nem tovább,

mert minden jóra való magyar belátja, hogy hiba volt a kormánytól a külön lengyel légiónak föllállítása,. Eddig is mindenütt a vizsály magvát hintették el a lengyelek egyenetlenségök által. Ne mondják, hogy a szabadságért jöttek harcolni, hisz kevés kivétellel a magyar zsold vonzza őket. Azt is jól tudom, hogy a légiót tótokból rekrutálják és ezeket lengyelek gyanánt szerepeltetik. Yisocky, kit személyesen nagyon tisztetek, vigasztalan volt és fölvilágosításomra e szavakat használta: avant tout, je suis polonais, (Minden előtt lengyel vagyok), mire az volt a válaszom: Oui mon colonel, mais á présent, vous êtes soldat hongrois, rien de plus. (Igen ezredes úr. De most magyar katona, semmi más.) Két nappal később a lengyel légiót az én 32. dandáromtól Czillich őrnagyéhoz osztották be, ki szintén Visocky alatt állott. Senki sem örült rajta jobban nálamnál. Azt is meg kell jegyeznem, hogy ez a 300 főből álló légió annyiba került, mint két zászlóalj. Fölös számmal voltak tisztjei, kik nem igen szolgáltak ugyan, de a fizetést zsebre vágták.

Március 24-én Tisza-Szöllösre jött a dandár, borzasztó menet után, minek épp úgy a távolság, mint az egyre jobban megromló út volt az oka. Egész nap esett a hó, mely nyomban el is olvadt. Szegény embereim sokat szenvedtek. Szerencsére a Tiszán innen, hol nem kellett tartanunk az ellen-

ségtől, mindig be lehetett őket szállásolni s így ismét megmelegedhettek. Tisza-Szöllős nyomorult fészek, nem messze a Tiszától. 25-én legnagyobb sajnálatomra itt pihenőt tartottunk, mert nem vala lehetséges egy napon annyi haddal átkelni a Tiszán. Egész nap nem mozdultam ki a szobából. Itt jelző szavaim közt sok szép áll rólad és a gyermekekről és mint gondoltam rátok forró epedéssel. Akkor azonban igen sok volt a dolgom és ha egy órai vagy napi szünetem volt, kizárólag veled foglalkoztam és különös boldognak, de mégis fájdalmasnak jelöltem meg az ilyen pillanatokat. E pillanatban, mikor ezeket írom, szinte különösnek látszik ez nekem, mert most folyton reád gondolok. Egyről azonban biztosíthatlak. Bármenyire el voltam foglalva, a csata elején képed mindig legélénkebben állott előttem. De ne hidd, hogy megakadályozott abban, hogy jó katona legyek; ellenkezőleg, még jobban föltüzelt. Különben is protestáns vagyok és így némileg hiszek a predesztinációban. Tápió-Bicskén igen különös módon erősödtem meg e hitemben, de erről a maga helyén. A csata után pedig, ha letorültem a táborban a kemény földre, hálát adtam teremtőmnnek, hogy megoltalmazott s különösen, hogy jó feleséget adott nekem. És most a börtönben! De itt is te vagy a vigaszom. Adjon Isten neked erőt, a nehéz megpróbáltatás elviselésére, mely el nem marad.

Március 26-ika mindent fölülmúlt, mit borzasztó menetek dolgában addig megéltem. Poroszló nem volt nagyon távol, de Tisza-Füredtől kezdve oly borzasztó volt az út, hogy kora reggeltől délutánig masíroztunk. Mai napig sem értem, hogyan vonszoltattam oda ágyúimat. Előre lovagoltam s így Tisza-Füreden ráértem a főhadiszállásba elmenni. Vettért csak egy pillanatra láttáin, sok dolga volt; aztán a vezérkari irodába mentem, melyfel örökös civakodásban állottam ugyan, de a melyben mégis több, alapjában igen jóra való bajtársam dolgozott. Legalább volt nálok mindig mit enni, inni, a mivel Ferenc úr, ki a hadi életben ivásra adta magát, igen rosszul látott el. Kleinheinze őrnagy, derék, becsületes, vitéz ember, de ki, sajnos, a csatában el szokta veszteni a fejét. Különös hajlandósággal viseltetett irántam, ámbár ráfogtam, hogy nem tudta Szolnoknál, hogy a Zagyva ott folyik és hogy ezáltal elrontotta a lehető nagyobb sikert, mit eleinte igen zokon vett. Ha hozzá jöttem, mindig kierőszakoltam magamnak egy kupica papramorgót, mert terveit addig hánytam össze-vissza, míg ki nem elégített a pálinkával. A másik Albrecht őrnagy volt, puha és a mellett gúnyolódó természetű, csupa szorgalom és tehetség, de nem katona. Azt hiszem, kétszer irt neked Komáromból, mert nagy részt vett sorsomban és tudtam, hogy neked örömet szerez, ha hírt ad felőlem. Később

Komáromban elhagyta a sereget és kvietált, mi nem vált nagyon becsületére, de megfelelt jellemének.¹ Kleinhoinz később a Klapka hadtestének (I) vezérkarát vezette, mi által csak ritkán láthattam; Budánál mint hős esett el nagy sajnálatomra. Béke hamvaira.

Vettor többi környezete épp oly kevésbé birt jelentőséggel, mint ő maga. A főhadiszálláson találtam Damjanichot is, kit Szt.-Miklós óta nem láttam, igen rász kedvében vala, mert éppen erős összetűzése volt Vetterrel. Előre láttam, hogy a mi vén medvének nem fér majd össze vele. Vetter hirtelen

¹ E jellemzésre Albrecht őrnagy fia, Áldor Albrecht Ármin, a Bp. H. 1900 jan. 20. számában a következő megjegyzéseket tette:

Hát igaz, nem volt katona. De a mikor édes anyám a még most is élő 70 éves asszony Haynaunál járt, arra kérve ezt a hiénát, hogy engedje meglátogatni férjét, ez a Haynau azt mondta szóról-szóra az akkor még fiatal szép asszonynak:

— Ide nézzen, itt vannak a lázadó Albreolitnek elkönfiskált munkálatai. Ha az ő munkáját, az ő utolsó terveit elfogadták volna, akkor nem ostromolták volna heteken át Budát, hanem nagy csapásokat mértek volna reánk. Csak menjen hozzá a Najgebajba s búcsúzzon el tőle örökre.

Édes apám nem volt „katona“, de mint Bayer vezérkari ezredes helyettese, igen sokszor heves konfliktusba keveredett Görgeyvel, továbbá mindazokkal, a kik szintén nem voltak katonák. Határozottan ellenezte Budavár rohamát, ezt nagy hibának mondta. Komáromban Klapkának megmagyarázta álláspontját, a ki mindenben igazat adott neki. S mikor azután Albrecht vezérkari őrnagy látta, hogy mi lesz a vége a vezetők közti civakodásoknak, Komáromban lemondott állásáról s édesanyámmal, ki csaknem végig ott volt a szabadságharcban, sok viszontagság között, parasztruhába öltözve Pozsony fölött a Morva folyót átúszva menekült ki, hogy egy évvel rá elfogva ismét idehurcoltassék a Najgebajba.

megbetegedett és a rossz nyelvek azt állították, hogy ennek Damjanich az oka.

Kossuth is ott volt és ebédet adott a tiszteknek, melyhez még a legénységből is többet meghívtak. Nekem nem volt hozzá kedvem, elpárologtam. Zászlóaljaim éppen kivonultak a városból. Ettől a Tiszáig és Poroszlóig egyetlen ut vezet a töltésen. Tudod, mit jelent egy tiszai töltés rossz időben. A jobbparton hídfőt építettek, melyet a következő nemzedékek nehezen fogadnak el mint a gyanánt. Most már oly rász volt az út, hogy minden 5—600 lépésnél meg kellett állítanom a kolonnokat, hogy ismét összeszedjék magukat. Az ágyúk és lőporos kocsik minden percben elakadtak, különösen 12 fontosaim, melyekkel régi ütegeimet kicserélték, úgy, hogy gyakran magunknak is hozzá kellett látnunk az elindításukhoz. Mindezek hegyébe ménem levettem és ámbár nagyon puhára estem — olykor a sár is jó — egészen bepiszkolódtam. Közvetlen Poroszló előtt oly feneketlen volt az út, hogy számos ökröt hoztak az ágyú vontatására. Nagyon örültem, mikor végre jó szállásban kinyugodhattam és száríthattam ruháimat. Dicsérem kell azonban három zászlóaljamból felséges szellemét. Énekelve túrták a legnagyobb fáradalmakat és nem panaszkodtak, mikor Poroszlón nem találtak élelmet, mert a társzekerük is elakadtak. Csak másnap lehetett rendes ellátásról gondoskodni.

Ezzel szerencsésen átkeltünk a Tiszán és szerencsésen egyesültünk Görgey hadtestével. Négy hadtestünk volt tehát: az 1. Klapka, a 2. Aulich, a 3. Damjanich, 4. Görgey vezette a hetediket. Egészen 40.000 gyalogos, 6000 lovas és 150 ágyú lehetett együtt. Miért hagytak az osztrákok minket minden akadály nélkül egyesülni, bizony nem tudom; tán aztán egyszerre akartak valamennyiünket megsemmisíteni.

Március 26-ika mélyen be lesz vésve emlékezetembe egész életemre. E nap döntött sorsom fölött, hogy szerencsétlenségbe vezetett, Isten akarata volt és nem lehetett máskép. Mindazonáltal hálás vagyok sorsomnak e napért. Ekkor ismertem meg egy férfiút, a szó igazi értelmében, kinek egész barátságomat, életemet szenteltem, ki és forrón és híven viszonzta ragaszkodásomat. De hadd elbeszéljem a dolgot.

Poroszlón voltam beszállásolva, a helység legszélső végén, Schulz őrnagygyal¹ és nem sokkal megérkezésem után az ablaknál állottam, midőn egyszerre két lovas jelenik meg az udvarban és ott leszáll lováról. Én kisietek és mivel ismeretlenek voltak, az egyiknek megkérdeztem a nevét. „Én Görgey vagyok, “ volt a válasz. Oly kevésbé voltam elkészülve Magyarország legnagyobb emberének látá-

¹ Batory Schulz Bódog szül. 1804. meghalt 1885. Emlékiratai 1870-ben jelentek meg.

sára, hogy még egyszer kérdeztem, ugyanazt a rövid választ nyerve. Erre én is megneveztem magam és miután a lovakat átadtam embereimnek, mindkettőt szobámba vezettem. A másik Mik őrnagy volt, szolid, jó ember és derék katona, akkor Görgey adjutánsa, (ki a világozi fegyverletétel után orosz fogságban meghalt kolerában). Nem tudom, ismered-e Görgeyt, azért leirom külsejét. Középnagyságú, erős, zömök alkatú teste teste mintegy teremtve van a legnagyobb fáradalmak elviselésére. Testgyakorlat — ő kitűnő lovas és vívó — alakjának megadta azt a hajlékonyságot, mely minden mozdulatát egyensúlyban tartja. Tartása egyenes és férfias és még sem feszes. Arca szép, legalább én nekem az, és gyakran találtam, hogy a nők kedvelik; hogy szépsége vagy lelki tulajdonságai miatt-e, nem kutatom.

Képzeld el hosszúkás arcot, magas nemes homlokkal, kék szemet, tele mély komolysággal és mégis néha vidám, sőt gúnyos tekintettel, a mely engem épp úgy, mint szépen metszett, szája, Viktoréra emlékeztet, mi nem kevéssel járult ahhoz, hogy megjelenése nekem oly kellemes legyen. Bajusza és szakállja nem igen erős és mint haja, rövidre van tartva, álla beretválva. Arcának viruló színe egészségéről és friss életkedvéről tesz tanúságot — íme itt a képe. Nem tudom pontosan, mi emlékeztetett benne mindig Viktorra és mégis, ha oldalvást néztem őt olyankor,

mikor valami vidám gondolat foglalkoztatta s magában mosolygott, sokszor azt hittem volna, kedves jó öcsém áll előttem. Szemüveget hord, de nem mindig, és tubákol. Ez a tubákolás gyakran nagy segítségére volt, ha fontos tárgyalásokkor a közömböst játszotta. Senki sem bír nyugodtabban és egykedvűbben szippantani, mint ő és gyakran láttam, hogy ez a kicsiség eszes és bátor embereket kihozott sodruk-ból. Mert éppen a szippantás alatt szemének átható pillantása a szónokon nyugodott és ez az erős pillantás oly éles volt, hogy a legtöbben megérezték, mennyire rendíthetetlen jellemű és nagy tehetségű ember áll előttük.

És mégis, mily kevésbé fitogtatta szellemének fenkölt tulajdonságait a társas életben. Gondtalanul, sőt könnyelműen engedte át magát az élet örömeinek. Szelleme ilyenkor ezer élcben sziporkázott, de még azok sem érezték magukat megsértve, kiket megcsipdesett, hanem együtt nevettek velünk. Ritkán, de mégis nagyon is világosan, mély keserűség nyilvánult vonásaiban és szavaiban, mely azonban nem annyira természetében gyökerezett, mint tapasztalataiból látszott eredőnek, de mely azért senkire nézve sem volt sértő.

Bár nem volt a szószékre való szónok: tán kevés embernek állott valaha annyira rendelkezésére a világos, éles beszéd mint neki. Logikus éles-

séggel tudta az ügy főmozzanatait kiemelni, soha sem ismételte magát, soha sem hagyott hézagot. Mély gondolkodó volt és a mint lassan beszélt, érezte az ember, hogy minden szavát megfontolta. Nem lelkesített, nem ragadott magával, de meggyőzőtt. Ezért szavai nem is hangzottak el oly gyorsan, mint jobb szónokok szép frázisai. Gondolatok voltak és nem szavak. Nagyon szerencsés volt a legénységhez intézett rövid, nyers beszédben. A legválságosabb pillanatokban, a legnagyobb fáradalmak közt, megjelenése fölvilványozott mindenkit. A katonák imádták őt, különösen a 3. hadtest (Damjanich), hol ez a ragaszkodás balsorsunkat is túlérte és a végső búcsúvételnél, Szöllösön megható módon nyilvánult. Ha lehetett, mindig németül beszélt, mert folyékonyabban birt ezen beszélni, mint anyanyelvén. A német nyelvet teljesen bírta, sok levele és emlékirata kitűnően van írva. Különösen szereti a németeket és irodalmukat és gyakran mondta, hogy a mit tud, német nevelésének köszöni.

Életmódjában józan és mértékletes vala, de azért nem vétó meg az élvezetet. Bár nejét forrón és mélyen szerette, mégis tán nagyon is fogékony volt a szép nem bájai iránt; de ki lett volna más az ő helyzetében. A nők hódoltak nagy tulajdonságainak és ezt a hódolatot könnyen átvitték személyére és hiába, mi férfiak bizonyos fokig, sőt gyakran azon

túl is gyöngék vagyunk asszonynyal szemben. De egy nő sem dicsekedhetik azzal, hogy őt csak egy hajszálnyira is eltérítette volna a becsület és meggyőződés utjától. Ehhez járul még, hogy csak 33 éves volt,¹ legszebb férfikorában; ez, dicsősége és szeretetreméltósága elég, mentségére.

Rám nézve gyakran kellemetlen hibája volt, hogy rosszabbnak tette magát, mint volt. Ez nála nem gyerekes hiúságból eredt, nem dicséretet várt érte, hanem pozitív jelleme föllázadt a benne élő gyöngédebb érzelmek ellen és így gyakran gúny tárgyává tette, mit lelke mélyében igaznak és isteni-nek tartott. Szívesen beszélt feleségéről, kit nagyon szeretett, de mihelyt észrevette, hogy szíve ellágyúl, elűzte a szép képeket, gyakran igen rosszul alkalmazott éledéssel. Senki sem volt jobban áthatva Isten lététől, senki sem tisztelte őt rajongóbban szép műveiben, mint ő; a természetet mindenk fölött kedvelte, s mily ékesszólóan írta le nekem szép honát, Szepest. És mégis, ha elragadta a képzelet és szíve dagadt a lelkesedéstől, egyszerre csak eltréfálta az Istent s a halhatatlanságot és kigúnyolta a maga lágyságát. Azt a benyomást tette olyankor rám, mint egy megpattant húr, mely megzavarja a minket annyira gyönyörködtető összhangot.

¹ Alig 31. Született 1818 jan. 30-án.

Más hibája, mely különösen szolgálati ügyekben nyilvánult, hirtelen haragja volt. Ez sok elhamarkodásának volt forrása, de ez is a legtúlzóbb jogérzetre volt visszavezethető. Alávalósággal, igaztalansággal szemben nem bírt uralkodni magán. Nem bírt színlelni, vagyis gondolatait elbírtá ugyan rejtetni, de oly embereknek, kiket megvetett, nem mutatott soha barátságos arcot; nem tettetett soha. Ezért sok volt az ellensége, még a seregben is.

Sok, igen sok volt benne a nagyravágás, de nem nagy hatalomra törekedett, hanem dicsőség, dicsőség, volt életének nagy napja. Nagyon is nyílt volt ahhoz, hogy nagy hatalomra jusson; már félték tőle, mielőtt még veszedelmessé válhatott. Ez hizelgett büszkeségének, de azért nem ármánykodott, hogy ezt a félelmet igazolja.

Hatalmas szenvedélyeket ültetett belé a természet és így a küzdelem volt eleme az élet arénájában. De ő nem valami biztos célért küzdött; küzdött, hogy küzdjön, mert nem lehetett el a nélkül. Ilyen volt mint katona is. Gyakran minden ok nélkül, mikor a csapatok nem szorultak ily föltüzölösro, a legvadabb viaskodásba vetette magát és mint nevetett aztán, ha őn szemrehányóan mondtam: „hát szükséges volt életedet ily könnyelműen kockára tenni? kíméld, mert hazádé!“ Jól esett neki, hogy ismét megfürödhetett a golyózáporban.

Pénzt és a szerencse javait előbb nem ismerte és most sem becsüli. Ezért adakozó volt a pazarlásig. Megvolt az a szép tulajdonsága, hogy jót tegyen, a nélkül, bogy bántson. Mások baja és szenvedése könyökig megthotta. Még az ellenségnek is méltányolnia kellett szép és nagy tulajdonságait és még most is a legtöbb újságban, mely néha-néha kezemhez jut, csak becsületére válót olvasok felőle.

Ilyen volt hát ez a Görgey, minden erényével és hibájával férfiú a szó legszebb értelmében; hős. Ilyen volt legalább nekem és bár most a tömlöcben naponkint a legkeserűbb vádakat hallom ellene, mégis ilyennek marad. — Adja Isten, hogy utolsó óráimban is szerencsés napom gyanánt áldhassam március 26-át.

Görgey ruházata fölötte egyszerű volt. Őrnagyi uniformisban járt, mindig begombolva, fején közönséges csákó tokban, álla körül annak szalagja, lábán jóval térden túl érő nagy csizma, oldalán jókora kard és egy bőrtáska jobb vállán. Keztyűt sohasem viselt. Felöltőnek feketés fókabőrből¹ való kabátot használt. Az egész feltűnően egyszerű és mégis festeni való.

Tán csodálkozva kérdezed, mikép adhatta át magát a te higgadt, komoly Károlyod oly rajongón egy más egyéniség befolyásának. Hidd el, édes Lizám,

¹ Vidrabőr.

a mély érzelmeket nem szabad ama szavak szerint mérnünk, melyeket tiszteletünk tárgyához intézünk. Soha szám egy szót sem mondott Görgeynek barátságról vagy ragaszkodásról. Érzelmeimet iránta tetteim mutatták. És te, életem csillaga, tán azt hiszed, kevésbé drága vagy nekem, mert sohasem szóltam hozzád szenvedélyesen? Ne hidd. Ama kevés ember közt, kit igazán szeretek, te vagy az a nap, mely minden más érzést hevitve, éltet és színez. A távollétnek, a búnak egy éve még csak növelte szerelmemet. Boldogságom, bánatom, reményem mind benned központosul. A csalódás keserű iskolája, melyen végigjártam, nem tett mogorvává és embergyűlölővé, ellenkezőleg jellemem nyugodtabb, szelidebb, mint azelőtt. A börtön magánya arra készítet, hogy belsőkbe pillantsunk. Megvizsgáltam magamat, fölfedeztem és megismertem hibáimat és azon erős eltökélés, hogy forrásukat kikutassam és elnyomjam, jobb emberré fog tenni, mint voltam.

Nem áltatom magam hiú ábrándokkal, tudom, hogy az emberi törvények elítélik, a mit tettem, tudom, hogy súlyos ítélet vár reám. Csak emlékezetek és remények láncolata az emberi élet. Ha egyszer kiszabadulok, te is boldogabb leszel, mint eddig, mikor nyughatatlan, elégedetlen lényem neked sok bánatot okozott. Most sokban csalódtam és lehültem. Csak te benned Lizám, nem csalódtam

soha és jövő életem a te és gyermekeink javának lesz szentelve.

Görgeyt nem az első benyomás hatása alatt rajzoltam, hanem olyannak, minőnek hosszabb ismeretség után láttam. Ezért elmondok még egyet-mást, reá vonatkozót, mit később tudtam meg.

Atyja szegény, de családjá előkelőségére nagyon büszke szepesi nemesember volt, ki fiát természetesen ugyanazon elvekben nevelte. A fiúnak erőteljes, könnyen föllobbanó lelkében ezek az elvek nagyon is meggyökerestek. A büszkeség egyáltalában szinte szemet szűrő tulajdonsága volt; akkor ez határozott irányt nyert; egész a túlzásig büszke volt nemeségére. így lépett az iskolába, hol csakhamar meg kellett győződnie, hogy másoknak több oka volt világi dolgokkal büszkélkedni, mint neki. Szegény volt, nagyon szegény és így sokról le kellett mondania, mit mások igen könnyen élveztek; még csak gyümölcsre se tellett és néznie kellett, mint torkoskodnak társai, de ő inkább lopott volna, ha hajtja a szükség, mintsem hogy kolduljon. Most már nevetségessnek látszott előtte a nemesi büszkeség, koldus voltával büszkélkedett és nagy keserűség töltötte el a gazdagság iránt. Gyakran mondta, hogy sok tehetsége van a lopásra; alig volt valaha nálánál merészebb gyümölcstolvaj. Tehetségei lassan fejlődtek, de a mit egyszor magáévá tett, az az övé maradt

végig. A tulni kadetiskolába való lépése reá nézve új élet kezdetét jelölte. Csakhamar nemcsak tehetsége által válik ki, hanem makacssága által is, melylyel némely tudománynak neki feküdt. Már itt nagyon dicsérték szigorú jogörzetét; a gyöngge mindig oltalmat talált nála. Most fölismerte előbbi érzelmeinek semmiségét és ismét újfajta büszkeség ébredezett benne. Kiválóága által becsületet akart szerezni nevének. Epedő sóvársággal nyelte a Magyarország történetéről szóló könyveket és sehol sem találta a Görgey nevet, sehol sem látta, hogy ősei valamiben kitűntek volna. Az erős indulatú, szenvedélyes ifjút ez nagyon bántotta. Most volt előtte biztos cél és rendületlen kitartással szentelte magát a hivatásához szükséges tudományoknak.

A tulni iskolából a Wasa-ezredbe lépett vissza, hol mint kadét megkezdte a szolgálatot és azt hiszem, nemsokára a magyar testőrséghez osztották be. Most tiszt volt oly intézetben, hol minden eszköz rendelkezésére állott elmjének tudományos kiművelésére. A legjobb növendékek egyikének tartották és társai közt neki volt legnagyobb tekintélye. Ha veszekedés támadt, ő volt az Ítéző bíró. Komolysága és már megedzett jelleme társainak föltétien becsülését szerezték meg neki. Még tanárainak is imponált és ezek is derék tulajdonságaihoz mértén bántak vele. De Bécs, a szép, nagy, frivol Bécs a maga

születési és pénzaristokráciájával vajjon őt is felvidította-e, mint a legtöbb embert? Nagyon is világosan érezte, hogy pénz és magas származás az előrejutásnak majdnem egyetlen eszközei. Mily keserű ez a belátás oly jellemű embernek, ki dicsőségre szomjazik és ez eszközökkel nem rendelkezik! Nem csuda, ha végtelen keserűség töltötte el és meggyűlölte az arisztokrátiát. Mennyi szomorú csalódáson kellett átmennie, mennyit kellett tapasztalnia, míg makacs jelleme elismerte, hogy az emberektől túlságos sokat követelt és hogy a szabadságról és egyenlőségről való eszméje is csak üres hang, szép álom.

Á testőrségtől a nádor-huszárokhoz osztották be, hol bátor és derék tiszt hírére kapott. Nem-sokára főhadnagy és ezredadjudtáns lett. De nyugtalan elméje e viszonyok közt nem talált békét. Hazaszeretete már testőr korában nőttön-nőtt és hasonló érzelmű barátaival való társalkodása csak növelte fájalmát, hogy hazájának nem használhat semmit. Egyre erősebbé fokozódott benne a vágy c kellemetlen helyzetéből kiszabadulni. Egy csekélység elég volt ahhoz, hogy határozzon. Egy este (így beszélt el nekem egy barátja) több barátjával borozgatott. Szívük megnyílt, szájuk kimondta merész óhajtásaikat. Magyarország viszonyairól folyt a beszéd és lelkesedve emlékeztek meg Magyarország törvé-

nyes szabadságának előharcosairól. Mily hevesen kellett e tétlenségre kárhozottatott ijjak fejében föltámadni a gondolatnak, hogy ők is részt vegyenek a nemzet javára folyó küzdelemben. Lelkesedésökben ígéretet tettek egymásnak, hogy kilépnek a szolgálatból és más módon használnak a hazának. Széjjel mentek — másnap már más szemmel nézték a világot. Nyugodtabb fővel meggondolták, hogy bolondság egy állást, bárminő csekély, egy ábrándképért ott hagyni; röviden: megfeledkeztek a lelkesedés egy föllobbanó pillanatában tett ígéretéről. Csak Görgey vette komolyan, mert elhatározása nem egy elhamarkodott ígéretnek, hanem érett megfontolásnak volt következése. Quietált, bár ő volt a legszegényebb köztük és neki okozott legtöbb gondot további megélhetése és bár társai, sőt előljárói is mindenképp lebeszélték.¹

Prágában látjuk ismét, a vegytan tanulmányával elfoglalva. Az őt jellemző álhatatossággal hihetetlen gyorsan behatolt e tudományokba, úgy hogy a tanárát is kiséghette. Itt ösmerkedett meg nejjével. Gouvernante vagy társalkodónő volt egy igen tisztességes házban, szellemes, jó tulajdonságú, de épp oly szegény, mint ő. De mit nekik gazdagság, majd csak megélnek. Megházasodott tehát, nem is

¹ Görgey quietálása, mint tőle tudjuk, nem ezzel az eseménnyel állott kapcsolatban.

bánta meg soha, nem is volt reá oka. De bármily boldognak érezte magát, nyughatatlan lelke nem hagyta békén. Prágából visszatért hazájába. Egy nagynénje azt az ajánlatot tette neki, hogy vezesse gazdaságát, majd eltartja őt és nejét, míg önálló existenciát nem alapíthat. Ő nagy örömmel elfogadta ezt az ajánlatot, mely neki tisztességes megélhetést biztosított. E helyzetében lepte őt meg 1848 március 15-ike.

Minő kilátás tárul föl egyszerre tevékenység után epedő lelke előtt! Végre eljött a pillanat, mikor cselekedhetett! Mert szellemi erejének érzetében sejthette, hogy nem alárendelt hely van részére kijelölve.

Gyorsan határozott. A mi kevés pénze volt, megosztotta feleségével és Pestre ment, hogy mint közhonvéd besoroztassa magát.¹ Ez az eljárás egészen megfelelt jellemének. Tiszti állásért folyamodnia kellett volna, de senki sem tilthatta el attól, hogy közkatona legyen. De sokan voltak, a kik őt régebben ismerték s ha nem is jó Pestre, fölkeresték volna. Kinevezték századosnak és ezzel kezdetét veszi nyilvános élete. Mostantól fogva nyughatatlan, elégedetlen lénye elhagyja őt; a maga helyén van, tudja ndt akar.

¹ Ez az adat nem felel meg a valóságnak.

Egy tiszt, ki vele egy zászlóaljban szolgált, gyakran elmondta nekem, mennyire atyja volt ő századának és mennyire imádták őt katonái. Egy asztalhoz ült altisztjeivel, szolgálaton belül s kívül oktatta őket, minek az a következése volt, hogy néhány hét alatt elérte, mihez másnak sok hónapjára van szüksége. Az első zászlóaljakban a legénység közt is igen sok volt az intelligencia és célszerű vezetés mellett könnyen lehetett belőle jó tiszteket képezni. (Maga a 3-ik zászlóalj több mint 200 tisztet szolgáltatott). Ezért nem szabad csodálkozni azon, hogy oly bizalmas volt alárendeltjeivel, nem is kockáztatta vele tekintélyét, mert komolysága és szigorúsága eléggé biztosították neki a megbecsülést.

Több ízben ajánlottak föl neki állást a hadügyminisztériumban, de ő ezt mindig visszautasította. Nemsokára őrnagy lett. Mint ilyen kitűnt a pákozdi csatában Jellasich ellen.¹ Igen tevékeny szerep jutott neki Itoth és Philippovich elfogásánál, de már ekkor viszályba keveredett Perczellel.

Valamivel előbb a Csepel-szigot parancsnokságát bízták rá. Csak őrnagy volt, mégis két idősebb törzstisztet rendelték alája, kik mindenben kötelezve voltak az ő parancsa szerint járni el. Ez

¹ Ez tévedés.

a két úr iparkodott ellene dolgozni, de az ő hidegvérű szigorúsága csakhamar kifogott rajtuk. Ily viszonyok közt fogták el Görgey előőrsei a szerencsétlen Zichy Ödönt¹ és unokaöccsét Pált, kit azonban nemsokára szabadon bocsátottak. A foglyot, a két említett úr vette át és Görgey csak akkor értesült a dologról, mikor már minden elő volt készítve arra, hogy Zichyt Pestre küldjék. Felbőszülve azon, hogy őt mellőzték és ismerve embereit, a kiket mindenre képesnek tartott, magához hivatja a két törzstisztet és megkérdezi, miért titkolták előtte Zichy elfogását. Mentegetődztek, hogy nem akartak nála alkalmatlankodni, hogy az egész dolgot nem tartották fontosnak stb. Ezek az üres kifogások még gyanakodóbbá tették és azt kérdezi: miért akarták a grófot Pestre küldeni?

Eleinte kerteltek, de mivel Görgey nem engedett, végre bevallották szándékukat. Jól tudták, hogy Zichy hadi törvény szerint halál fia, de rangja, kiterjedt hatalmas rokonsága tekintetét érdemelnek, úgy a forradalom érdekében, mint a magokéban. Nem akarták magokra vonni e hatalmas család boszuját, azon esetre, ha Magyarország elbukik, és azért azt a tervet koholták, hogy Pestre vigyék, hol ugyanaz a sors várja, melynek a nemes Lam-

¹ Gróf Zichy Eugén magyarul mindig Ödönnek nevezte magát Innét keresztnévének gyakori eltévesztőse.

berig esett áldozatul. Ilyenek voltak a forradalom nagy hősei, kik inkább akarták, hogy gyáván és szörnyű módon öljék meg foglyukat, mint azt, hogy meggyőződésük szerint igazságos ítéletet mondjanak tőlte. Forradalmunk egész történetén átvo-nul ez az aggodalom, a sikerében való kételkedés, megbénítva minden energiát és mindent a vak sze-rencsének engedve át. Görgey szótalán volt; illet még nem tapasztalt. Mikor ismét bírt szólni, nem volta megvetésnek oly szava, melylyel el ne halmozta volna őket. Görgeyben már akkor kezdett gyökeret verni a mély ellenszenv a forradalom vezetői ellen, mert eszközeik annyira ellenkeztek az ő egyenes, férfias gondolkodásával, hogy semmikép sem barátkozhatott meg velők.

Zichy Ödönt haditörvényszék elé állították és egyhangúlag halálra ítélték. Magyar haditörvényszék nem mentette őt föl. Kivégzéséről Görgey a következőket mondta nekem: Kezdetben nagyon nyugodt volt és úgy látszott, mintha meg volna győződve arról, hogy őt csak ijesztik. Egész nyugodtan beszélt és még tréfált helyzetén. De mikor látta a komoly előkészületeket és a hóhér közeledett hozzá (naplementekor volt), kérdi egy tisztől: úgy-e csak tréfa? Mikor ez biztosította a felől, hogy komoly a dolog és készüljön a halálra, elvesztette bátorságát és siránkozó hangon többször kiáltotta: örnagy úr,

őrnagy úr; és mikor választ nem kapott, nagyon leverve: nincs itt! Pedig Görgey közel állott hozzá, köpönyegébe burkolva és látta, hogy Zichy kezével szájához nyúl és aztán némán, szinte érzéktelenül a bakó kezébe esik. Görgey meg van arról győződve, hogy Zichy, azon pillanatban, melyben belátta, hogy el van veszve, kábító vagy halálos mérget vett be. Ezt igen valószínűvé teszi, hogy utolsó pillanataiban már szinte élettelennek látszott; mindjárt, a szomorú aktus után, bár egy katona ügyetlen keze végezte ki, nem volt benne semmi nyoma az életnek; és arca sokkal hamarabb, mint ez történni szokott, sötét fekete színűvé vált. Nem valami nagy bűne, hanem könnyelműsége idézte elő halálát. Nagyon is kicsinyelte a forradalom erejét és elvállalta Jellasich kiáltványainak terjesztését, a mi csak nem volt egy Zichy grófnak való.¹ Mikor Jellasich az ismeretes fegyverszünet segítségével kitért a magyar sereg és tán a megsemmisülés elől, ügyesen, de tán nem egész becsületesen (ezt megítélni a történelem dolga): a magyarok üldözőbe vették és Görgeyt a felső táborban találjuk, hol már általában elismerték derék és körültekintő katonának. Midőn Parndorfban tanácskoztak a fölött, átlépjék-e az osztrák határt vagy sem;

¹ Görgey e részletekre nem emlékezik és fenntartja a *Mein Leben und Wirken* I. 28—29 lapján előadott elbeszélését.

egész logikai élességével ellene mondott e tervnek és magára vonta már akkor Kossuth figyelmét, tán aggodalmát is. Elhatározták az átlépést és a schwechati csatában, a magyar hadi tettek e szomorú, majd azt mondanám nevenséges kezdeténél, ő volt az, ki néhány más férfiúval legalább némileg megmentette a magyar fegyver becsületét. Bécs elesett és most Ausztria egész ereje Magyarország ellen fordult. Móga lemondott és e válságos körülmények közt senki sem merte elvállalni a fővezérséget. Mindenki Görgeyre fordította szemét és Kossuth, bár Görgeynek emelkedése aggasztotta, mégis kellett hogy fölajánlja ezen ifjú embernek a fővezérséget. Az általános örvendő helyeslés bizonyítja, hogy őt tartják e súlyos viszonyok közt a megfelelő embernek. Elfogadása felől egyszer így nyilatkozott előttem: olyannak tűntem föl magamban ily pillanatokban, mint egy flegmatikus ember, ki egy hídon állva látja, hogy valaki a vízbe esett. Egy-két hevesvérű ember utána ugrik és én nyugton nézem, meg bírják-e menteni. Ha igen, jól van; ha nem, megpróbálom én és megfeszítem minden erőmet, hogy kimentsem. Nincs meg az a nagyra-vágyásom, hogy előre tolakodjam, de az a nagyra-vágyásom, hogy arra vállalkozzam, mire másnak nincs bátorsága, megvan a legnagyobb mértékben. Ha más lép föl elszántan, én nem keltem volna versenyre vele. — Csakhamar igazolta a beléje helyezett

bizalmat. A nemzetőrséget többnyire haza kergette és szigora következetességével rendre és engedelmes-ségre szoktatta a már majdnem fölbomlott magyar sereget.

Bár egyelőre nem szerzett babért, mégis igen nagy az az érdeme, hogy ezt az ifjú sereget összetartotta. Mert a huszárokat és néhány zászlóaljat leszámítva, a többi az imént toborzott honvéd zászlóaljából állott és tüzéségének csak egy része szolgált már régebben. Hogy ez a sereg a régi és vitéz osztrák sereggel szemben nem állhattott meg, az érthető; de hogy több vereség után még mindig kész volt az ellentállás folytatására, az valóságos csoda. A kis mosonyi csetepatét kivéve, mely javunkra dőlt'el, és melyet a bánágban nagy-szerű győzelem gyanánt kürtöltek ki, Görgeynek folyton hátrálnia kellett Budáig. A Duna bal-partjára való visszavonulás Perczel Mórnak, ki Görgey parancsa ellenére¹ elfogadta a csatát, móri veresége után, elkerülhetetlen szükségké lön. Görgey Vácon át vonult tovább. Itt bocsátotta ki ismeretes nyilatkozatát, melylyel republikánusaink annyira elégedetlenek voltak, pedig egyedül ez akadályozta meg, hogy a tisztek legnagyobb része elhagyja a sereget. Csak annak kimondása, hogy hívek marad-

¹ Gr. nem küldhetett Perczelnek parancsot, mert nem volt fölebb-valója.

nak a királyhoz és azon alkotmányhoz, melyre lették az esküt, tarthatta őket vissza. Perczel Szolnok felé vezette seregét, hogy a Görgeynek gyakran használt kifejezése szerint, fedezze a kormány és a törvényhozó testület szentelt hulláit.

Két hónapon át a mindenkorra emlékezetes téli hadjárat foglalkoztatta Görgeyt. Ebben mind ő, mind lovagias ellenfele Schlick altábornagy, el nem hervadható babért szereztek. Emez egy régi seregnek kitűnő szervezetére és vitézségére támaszkodhatott, Görgey viszont otthon volt e hegyek közt és nagy segítséget talált a lakosok legnagyobb részének jó érzületében. Mindkét vezér, majd győztesen, majd vesztesen, mindegyik egyszer majd elvágva és csak nagy művészséggel és lélekjelenléttel menekülve (Görgeynek egy kis alagutat kellett ásatni, hogy megmenekülhessen) úgy állott egymással szemben, mint két nagy sakkjátékos és mindketten le nem győzve, kölcsönösen megbecsülve egymást, léptek ki a harcból.

Ha a történelem egykor pártatlanul Ítélt e hadjárat felől, alig döntheti el, a két hős közül melyik szerzett nagyobb dicsőséget. De azt már most ki lehet mondani teljes bizonyossággal, hogy az osztrák vezérek közt Schlick gróf volt a legemberesegesebb, a legnemesebb. Senki sem szerezte meg Magyarországon annyira a köztiszteletet, mint ő.

A magyar hadsereg megbecsülte lovagias ellenfelét.

E hadjárat szilárdan megalapította Görgey vezéri hírnevét. A jó érzelműek tekintete feléje fordult; benne látták a férfiút, ki megnyugtathatja az országot s békét köthet Ausztriával. De Kossuth és pártbívei is tudták ezt: ha meg akarták tartani a hatalmat, gátat kellett vetni Görgey növekvő tekintélyének. Fővezérnek Dembinskyt nevezték ki. Ez igen rövid idő alatt elvesztette a lengyel forradalomban szerzett hírnevét. A sereget mocsarakba vezette és csak Görgey ernyedetlen tevékenysége mentette meg Kápolnánál.

Kossuth magának ásta a vermet. Mindenki fölzdult Dembinsky ellen és Görgey tekintélye csak annál nagyobbra nőtt. Az öreg, gyöngé és önféjú lengyelt úgy szólva maga a sereg tette le, de azért még sem Görgey kapta a fővezérséget, hanem Vetter. Mintha csak e kis elmék által, kiket vele szemben állítottak, még jobban ki akarták volna emelni Görgey nagyságát. De minden kísérletüket megghiúsította az akkor a hadseregben uralkodó egészséges szellem, mely nagyon is jól fölismerte, mi hibája volt az eddigi elszigetelt hadvezetésnek.

Így állott a dolog, mikor őt először láttam. Csakhamar meg kellett válni: megvan-e benne az a nagyravágyás, melylyel vádolták, vagy meghajlik-e

Vetter előtt. Nehéz megmondani, mit tett volna ő, vagy a sereg, ha a véletlen, vagy tán magának Vetternek belátása, nem mentik föl ama fáradság alól, hogy önállóan cselekedjék. Én részemről márczius 26-án este határoztam: ha nem ő lesz fővezérünk, hadtestéhez jelentkezem.

E hosszú kitérés után ismét fölveszem elbeszélésem fonalát.

Görgey irányomban oly szívességet mutatott, hogy kétszeresen is vonzódtam hozzá. Még soha ember első megjelenésével ily hatást nem gyakorolt rám. Mert ha van is Viktorban olyan barátom, kinek magasabb szelleme gyakran uralkodott az enyémen, mégis inkább álmodozó volt, ki az életben nem találta azokat az izgató erőket, mint őn. Görgey ellenben csupa élet volt, hogy úgy mondjam, a személylyé vált tett. Akkor semmit sem becsültem annyira, mint az erélyes föllépést. Bármily tótlen voltam azelőtt, 'a hadi élet fölkeltette, a mi derék volt bennem és ha te engem akkor láthatsz, nehezen ismered meg a te vastag Károlyodat, ki egész nap a könyveket bújta. Egészségem sem volt soha jobb, mint akkor, a legnagyobb fáradalmak közt.

Beszélgetésünk folyamán megkérdezte, mi oka annak, hogy én magyar részen vagyok. Őszintén megmondtam neki, hogy nem a lelkesedés vezetett ide, hanem a körülmények, a mennyiben nem

akartam elhagyni az ügyet, mikor rosszul állott. Megszorította kezemet és így szólt: Jobb, mintha egyike volna rajongóinknak; ön kitart majd az utolsó pillanatig, mert önnél a cselekvés érett megfontolásnak, sőt erkölcsi érzületnek következése. A rajongók kihűlnek és a válságos pillanatban cserben hagyják az embert. Különben már jobbára tudott a felől, a mit addig tettem. Czibakháza és Szolnok felől mondott is pár hízelgő szót, aztán így végezte: „ti bánságiak, nektek jó a dolgotok, ott vannak bátor csapatok, derék tisztek; de nekem katonáim legnagyobb részét még belé kell hajtani, sőt néha kartácsolni az ütközetbe. Örülök, hogy nemsokára a csatában láthatlak és bámulhatlak benneteket.¹

Aztán elmondta, hogy Windisch-Grätz neki egyszer ajánlatokat tétetett s ebben az elbeszélésében igen kedélyes maieiat mutatott. Időre és helyre már nem emlékszem,¹ elég az hozzá, egy nap egy Hránkay nevű nyugdíjazott lovaskapitány, kinek jellege nem volt valami nagyon tiszteletre méltó és kit jól ismerek, jő hozzá, mint mondá, Windisch-Grätz megbízásából, de e megbízást senkivel sem közölheti, mint vele. Csakhogy Görgey, valahányszor az ajánlataival elő akar állani, másfelé terelte a beszédet és így vérig kínozza. Végre Hránkay ösz-

¹ Rózsashegyen volt, 1849. január 29-én.

szeszedte bátorságát és így szólt: tábornok úr, nem is hiheti, minő kitűnő véleménynyel van a tábornagy ön fölől. Valóban a tábornagy a legnagyobb tisztelet hangján szól önről és szerencséjének tartaná, ha önnel tárgyalásba bocsátkozhatnék. És mit ajánl? kérdi a tábornok. Önnek részére tábornok úr, teljes amnesztiát és oly évi jövedelmet, melynek meghatározása öntől függ, azon föltétel alatt, hogy átadja seregét és a külföldre megy lakni. Jól van, volt a válasz, elhiheti, hogy volna reá hajlandóságom, de egy forradalmi vezér nem járhat el valami könnyen az ilyen dologban; ezer szem van reám függesztve, egy meggondolatlan lépés és el vagyok veszve. Már e percben is környezetem fenyegető pillantásokat vet önre, melyek rosszat hirdetnek és ha sejtenék, mi hozta önt ide, nem állhatnék jól biztosságáért. Hránkay, ki különben sem nagy hős, elsápadt és hamar el akart távozni. De Görgey ebédre hívta és pedig több tiszt jelenlétében, úgy hogy nem utasíthatta vissza. Több jó barát be volt avatva a dolgokba és a szegény bűnöst úgy kínozták pillantásokkal és vonatkozásokkal, hogy halálos félelmet állott ki és hálát adott Istenének, mikor végre elbocsátották.

Vesztegetés nem valami új dolog és még ezután is gyakran fordul majd elő, de akkor azt bizonyította, mennyire becsülték, sőt túlbecsülték Görgey

befolyását. Ha akkor áll elő a hódolás javaslatával, elveszett, de még sokkal később is úgy jár, akkor, midőn tekintélye a Kossuthét is el homályosította, sőt még 1849 augusztus első napjaiban sem vihette volna keresztül a fegyverletételt. Előbb a sors minden csapásának le kellett reánk sújtani, mielőtt az ilyen gondolatot hangoztatni lehetett volna. Április 14-ike óta passzív néző voltam és minden megegyezésre ráállottam volna, de megvallom, hogy az önérdeknek ilyen mellőzése, ámbár a peredi csata után nem igen sokan hittek már ügyünk sikerében, nagyon tiszteletreméltó.

Ezt és még sok mást beszélte el és az órák vele gyorsan múltak, mint perczek, mikor egyszerre föl-ugrik és fölkiált: no itt van! két állomásnyit nyargalok, hogy Damjanichot lássam és megfélelkezem róla; vezessen gyorsan hozzá, nagyon vágyódom ismeretsége után. — De Damjanich még Tiszafüreden van és csak holnap érkezik. — Sebj, akkor Füredre nyargalok. De egyszerre csak meggondolja magát és elhatározza, hogy gyalog megy. Hiába ajánlottam föl neki egyik paripámat vagy azt a ponyt, melyon lovászom szokott ülni és mely igen biztosan járt; ő megmaradt gyors elhatározása mellett s épp oly gyorsan végre is hajtotta azt. Egyszerre csak útra készen állás búcsúzik. Elmenőben még egyszer megnéz és azt mondja: ne tegezzük egymást? Mindketten

ifjú emberek vagyunk és jól kell megismerkednünk és tegezéssel az hamarabb megy. Tehát Isten veled, holnap viszontlátásra! és azzal eltűnt. Már hat óra volt, besötétedett, az út is rettentő állapotban, úgy, hogy előre sajnáltam. De Mik örnagy, ki nem ment vele, azt mondta, hogy az ilyes neki örömet okoz és nagyon kap rajta.

Órák múltak és én nem bírtam kivergődni mély gondolataimból. Úgy éreztem, mintha az a világos, erős ész még mindig szólna hozzám. A viszonyok és a szereplők egészen más világításban tűntek elém. Sok tettnek belső okai és rugói, melyek addig ismeretlenek voltak, meztelenül állottak előttem. Tehát már ő sem lelkesedik azon ügyért, melyért annyiszor tette kockára, életét? Hát mi tartja, őt még vissza? Az erős lélek következetessége, mely nem áll meg fellépésnél és tán az erejébe való bizalom, az a gondolat, hogy tán eltávolíthatja azt, mi rossz és ártalmas, és hazájának becsületos béke által nyugalmat és boldogságot szerezhet. Hidd el, édes Lizám, gyakran nagyon szerencsétlennek éreztem magam, mert sokban nem értettem egyet a magyar mozgalom eljárásával, sőt ellensége voltam fő vezetőinek és különösen Kossuthnak és még sem bírtam kitálatni eme labirintusból. De most oly emberre találtam, ki határozott ellensége volt a köztársasági pártnak, ki nem akart mást, mint a 48-as alkotmányt

és kit elég hatalmasnak tartottam arra, hogy idővel mindezeket a hamis színlelő hazafiakat, kik csak érdekükkel törődtek, elkeresse. Ez időtől fogva nyugodtabb és elégedettebb lettem, mert Görgey ismét bátorságot és bizalmat öntött belém. Akkor igazán és őszintén azt hittem, hogy ő lehetővé teszi a békét és én kiszabadulok természetellenes helyzetemből és nem kell majd testvéreim, sőt politikai meggyőződésem ellen harcolnom. — Reményeim nagyon is gyorsan megsemmisültek.

Az est hátralevő részét Schulzcal és Mikkel töltöttem és az utóbbi még sokat közölt velem, mi még jobban megnyert Görgey részére. Általában környezetének tisztelete irányában a, bálványozással volt határos. Schulz őrnagy, a fenegyerek (dér famose Kéri) a hogy magát nevezni szokta, egyike a legeredetibb embereknek, kik valaha utamba akadtak. Ha más mondja magáról, úgy mint ő: én fenegyerek vagyok, hencegő fráternek tartják, de nála ez természetes, mert ő valóban vakmerő katona volt, ki lelkében örült, ha elmondhatta valamely kalandját. Engem különös kegyébe fogadott, mert senki se hallgatta oly türelmesen, mint én. Boldog volt, mikor gubáját mutatta nekem, melyet a tarczali csatában átjárt a golyó, baráté, ellenségé egyaránt, mert ő hevében a nagy ködben a két csatár-vonal közé került. De akkor lelkesedett igazán, ha

megbámultam a vágásokat, melyet két vasas ejtett rajta és melyek nyomai ott voltak gubája csuklyáján, melynek szilárdsága megmentette őt. Hálából türelmemért engem is „fenegyereknek”¹¹ szokott nevezni. A mellett Schulz talpig becsületes ember, kinek soha nem volt egy krajcárja, mert mindenét odaadta a szegényeknek, sok okoskodás és erkölcsi prédikáció kíséretében. Megbecsültem a fenegyereket, mivel megérdemelte és már azért is kedveltem, mert testvére, az esztergomi pap, ifjabb éveimben jó barátom volt. Rendkívüli elevenségét, mely őt soha sem hagyta nyugodni, nagyot hallása gyakran igen komikussá, tette, mert beszélgetés közben mindent félreértett és a legnevetségesebb válaszokat adta. Azt mondják, hogy a kápolnai csata kezdetén, mikor az ágyúszó hangzott, kezét füléhez tartotta, hogy jobban halljon és egyszerre fölkiált: hisz ezek már csatároznak. Az ágyúzást puskaropogásnak tartotta.

E két férfiúval s segédemmel, Bogdanovich-csal, egy hallgatag ifjúval, kinek alig volt más dolga, mint hogy menet közben velem lovagoljon, együtt ültem az este és Mik-nek és Schulz-nak késő éjjelig kellett Görgeyről beszélni.

27-én délelőtt kellemetlen ügyet kellett elintéznem. A 9. zászlóalj tisztikara panaszkodni jött őrnagya ellen, ki többször durva és goromba kifeje-

zéseket engedett meg magának egyes tisztekkel szemben. Ez az őrnagy már régóta szálka volt szememben. Nem volt egy tulajdonsága sem, mely megszerezheti neki alárendeltjei tiszteletét és így ez a fenséges zászlóalj napról-napra jobban fölbomlott és a rendtelenség és engedetlenség mintaképévé vált. Sajnos, a parancsnokban volt a hiba. A tisztikar teljes elégtételt nyert és a vizsálynak vége lett. De mivel örültem az alkalomnak, hogy ezt az őrnagyot eltávolíthatom, előadtam neki, hogy tekintélye a zászlóaljban visszahozhatatlanul oda van és azt tanácsoltam neki, menjen szabadságra Debreczenbe és ott pályázzon egy új zászlóaljra. Ezenfelül kötelességem neki megmondani, hogy nem jelenthetek felőle jót és hogy aztán Damjanich, kitől ez függ, őt bizonyosan eltávolítja, a zászlóaljtól. Gyöngének érezte magát és néhány nappal később elment Debreczenbe, álláskeresőink Mekkájába. A zászlóalj Sándor kapitány kezére jutott. Derék fiatal katona, ki sokkal flegmatikusabb volt ugyan, semhogy valaha önállóan vihessen véghez valamely nagy tettet, de a kapott parancsot a golyózaporban is a legnagyobb nyugalommal teljesítette és legénységének mindig jó példával járt elül.

Nagyon kellemesen lepett meg, mikor az nap reggel Bobich alezredessel régi jarkováci bajtársam, Földváry Károly, kit mindig Károly bácsinak ne-

veztem, lépett szobámba és Bobich jelentette, hogy Földvárynak adja át a 3. zászlóaljat. Már tudtam, hogy elvesztem a derék Bobich-ot, kinek egy dandárt szántak az első hadtestnél, de nem sejtettem, hogy ily jól töltik be helyét. Meglepetésem és örömöm nagy volt, mert Jarkovác óta nem láttam és csak néha napján hallottam felőle egyet mást. Most ismét összehozott a sors és csak Arad előtt váltunk el ismét, hogy tán soha többé ne lássuk egymást. De oly drága előttem e derék nemes jellem emléke, hogy kissé tovább kell nála időznöm.

Mind a három Földváry derék katona, de ez köztük a legkiválóbb. Legidősebb bátyjának Szita leány a neje, kit tán ismersz; jó ismerőse Clairenek. A két íjabb, Sándor és Károly ikertestvérek és föltűnően hasonlítanak egymáshoz, de nincs miért dicsekedniök vele. Bátyjuk¹ csinos, szép ember, de az ikrek, szorosan véve, igen csúnyák.

Képzeld el egy kurtalábú, barnaarcú kis embert, ki egy szemére vak s ki e mellett mindig nagyon föltűnően öltözködik, úgy, a mint csak szép fexíiaknak állhat jól és ki örökké rekedt: és előtted áll Károly bácsim bájos képe. Első pillantásra rablónak tartanád, de ha ép szemébe nézel, annyi jóság és

¹ Lajos.

kedélyesség csillog benne, hogy elfelejtéd külsejét. A ki őt közelebről ismeri, kell hogy megszeresse. A minő nyersnek, sőt durvának mutatkozik modorában, oly nemes szívet tükröztetnek vissza tettei. Sohasem hallottam, hogy valakiről rosszat mondott volna, hacsak éppen nem volt köztársasági, mert ezekről nem mondott sok jót; ellenben mindig kész volt pártjára kelni a rágalmazottnak. A kit egyszer megkedvelt, annak mindig támasza maradt. Barátsága tiszta volt mint az arany és azokat, kik szívéhez közel állottak, elhalmozta minden elképzelhető figyelemmel, mint különben csak asszonyok szokták. Ezek közt is tán én voltam a legkegyeltebb és jaj annak, ki jelenlétében csak egy zokszót ejtett volna felőlem. Mondhatom, hogy a szó igaz értelmében bajtársak valánk, mert a hol csak szembe néztem a halállal, ott volt ő is. Mint brigadéros csak örvendhettem, hogy ily vitéz zászlóaljparancsnok áll alattam. Ő és zászlóalja ismerték egymást, hisz egy hadtestben vettek részt mind a bánási ütközetben.

Miután egy nagyot lovagoltam, megebédeltem Károly bácsival és a többivel kit említettem, bizalmas körben; és estefelé Damjanich-hoz mentem, ki megérkezett volt Füredről. Valamivel később Görgey is megjött és így ez egyike lett a legérdekesebb estéknek hosszú idő óta. Különösen örvendtem annak a leplezetlen elismerésnek, melylyel Dam-

janich Görgey felsőségének hódolt. Egyszer félre hitt és Görgeyre mutatva, így szólt: ez aztán az ember, ez majd engedelmességre tanítja a dacosokat. Vigye az ördög ezt a Vettert, ki semmihez sem ért és a magunkféle emberrel úgy beszél, mintha semmi érdemünk se volna. Önkénytelenül nevetnem kellett a dacosok elleni haragján, hisz ő maga volt valamennyi közt a legösszeférhetlenebb. De becsületeére mondhatom, hogy Görgey iránt mindig engedelmes volt és az utolsó pillanatig ő benne vetette reményét.

Vacsora után Görgey eljött velem lakásomba. Mikor mutattam neki a számára rendelt ágyat, szemembe nevetett s azt mondta: mióta táborban vagyok, még nem feküdtem ágyban, feküdj csak te le, majd én keresek magamnak fekvőhelyet. Gyorsan összeállított pár széket, oda, feküdt, feje alá a főkabórt (általvetőjét) tette és nem hallgatva reám, elbeszélte találkozását Vetter-rel és Kossuth-tal Füreden. Mivel én nem vetem meg az ágyat, ha kaphatom, lefeküdtem, gondolván: az ember akarata az ő boldogsága. Volt már hajnali három óra, mikor belefáradt az elbeszélésbe és jó éjszakát kívántunk egymásnak. Míg együtt voltam, mindössze csak kétszer láttam őt ágyban feküdni, akkor is, mert sebesült volt.

Jellemző volt, mit beszélt Vetternek fővezérére

való megválasztásáról. — Éppen Debreczenben volt, mikor Kossuth a nyilvános ülésen jelentette a rendeknek (így!), hogy Vetter lett a fővezér és hogy együttal a bánsági hadjáratban szerzett érdemeit a II. osztályú rendjellel jutalmazták. E kijelentést tisztességes tetszéssel fogadták. De mikor az ő nevét omlitették és hogy ő is azt a kitüntetést kapta, az egész gyülekezet szünni nem akaró tetszészajba tört ki. Világosan látható volt, hogy teljesen méltányolják Görgey érdemeit, de azért mégsem ő lett a fővezér. Az ülés után két képviselő barátja lépett hozzá és egyenesen mentegetődzött, hogy nem őt választották meg. De ő egész nyugodtan ezt felelte: Mikor Vetter nevét említették, csak mérsékelten éljenzetetek, viharos éljenzéstek az én nevem hallatára azt mutatja, hogy tőlem többet vártok. De ti úgy vélitek, hogy én veszedelmes ember vagyok, Vetternek pedig nincs politikai nézete, ő egy ártalmatlan, kész eszköz, kit eldobtok, ha megtette a szolgálatot. Ha most valóban oly nagyravágyó volnék, minőnek ítélték, minő nagyravágyó gondolatokat kelthetne bennem a ti félelmetek? Mert az a nagyravágyó ember, ki látja, hogy versenytársa fél tőle, egy kis észszel mindig felülkerekedhetik. Úgy van, mondja a két követ, mi és még sok más nem is hisszük, hogy önnek veszedelmes a szándéka, de a tömeg, a tömeg! Nem ismerik az ön politikai

nézeteit, politikai hitvallását és ezért gyanakszának önre. Mély komolysággal ezt válaszolta: Politikai hitvallásom: a haza fölszabadítása. Mellőzni kell minden alkotmányváltozást és csak e nagy célnak szentelni minden erőnket. Ha elértük, akkor tőlem és tőletek is függne, mit csináljak veletek, ha még hatalmas leszek. (Nézetem szerint szétkergeti őket és becsületes békét köt Ausztriával.)

Tán nem volt okos így szólania, de büszke jellemének megfelelt, hogy Kossuthnak s híveinek megmutassa, hogy ismeri az ő terveiket s az ő saját hatalmát és ha túlságosan számítanak az elnök népszerűségére, neki meg a hadsereg a támasza. Ha ezt kellő pillanatban fölhasználja, szegény Magyarországot sok csapástól megkíméli. A menyire észre vehettem, abban az időben, mikor először láttam, még nem volt ellensége Kossuthnak, bár némely dolog már arra mutatott, hogy elő van készülve a szakításra. Az azonban szembetűnő volt, hogy nem becsülte. A későbbi mély ellenszenvét a nagy agitátor iránt, annak cselszövényei és áskálódásai idézték elő.

Majdnem elfeledtem volna, hogy a gyaloglása Füredre oly bajos volt, hogy csak az ő nyakassága juttatta célhoz. Egy párszor megakadt a töltésen és mikor erről lement, hogy jobb utat keressen, a sötétben egy mély árokba bukott, melyből csak nagy

nehezen vergődhetett ki. Csaknem öt óra hosszat kínozta magát a mocsárban és mire beért Füredre, mindenki aludt, úgy, hogy vesződése egészen hiába való volt.

Március 28-án, reggel kilenc órakor ellovagolt csapatjaihoz, melyek két állomásnyira táboroztak. Búcsúzáskor így szólt: élj boldogul, néhány nap múlva együtt leszünk a becsület mezején; győzünk-e, csak Isten tudja, de mindenesetre mint bátor emberekhez illik, megteesszük mi tőlünk telik; előérzetem azt mondja, hogy egyikünk sincs szerepének végén és csillagzatunk együtt fog emelkedni, és ha a sors könyvében úgy van megírva, együtt bukni is. Szerénységemben gyakran azt gondoltam, hogy e szép szavakkal bennem csak egy hívével többet akart szerezni, de jobb érzetem csakhamar azt mondta: érzi benned az egyenes becsületes embert, érzi, hogy a derekak és becsületesek vele tartanak. Jóslata beteljesedett, a szó teljes értelmében.

Ebédre Damjanichnál voltam, kinek nyílt házában barátai hívatlanul is kaptak egy jó tál ételt. Szóváltásba keveredtünk, mely egy tegnap esteli tarokpartiekból eredt. Kászony, (kire bizonyára emlékszel, akkor a Ferdinánd-huszárok ezredese, fecsegő ember s igen középszerű katona) meg én meglehetősen nagy pénzbe játszottunk az öreg úrral (így neveztük). Damjanich könnyelműen és szerencsét-

lenül játszott, úgy, hogy 400 forintnál többet vesztett, min nagyon mérgelődött, úgy, hogy azt mondta: egyszer, többször nem. Másnap ebédnél visszatért erre s kissé tapintatlanul fejezte ki magát, úgy, hogy valamely idegen úgy érthette volna, mintha nem magyaráztuk volna meg neki kellően, mennyibe megy a játék. Eleinte azt meg sem gondoltam, de később az a gondolat, hogy valaki rosszszat vélhet felőlem, veszekedővé tett és kissé ingerülten váltunk el egymástól. Délután azt a parancsot veszem, hogy másnap 7-kor várjam dandárommal, mert szemlét akar tartani. Mindjárt észrevéve, mire céloz, csapataimat utasítom, hogy már félhétro készen legyenek. De mikor márc. '29-én háromnegyed 7-kor a meghatározott helyre érek, hol zászlóaljaim éppen sorakoztak, Damjanich már ott volt és engem meglehetősen barátságtalanul fogad. Megdorgál pontatlanságomért, a menet rendjével sincs megelégedve, az elővédet (két hadtestünk volt előttünk) nagyon könnyelműnk találja, egy szóval boszut akart állani tegnapért és mennél nyugodtabb maradtam, annál jobban mérgelődött. Miután tizedszer is kijelentette, hogy majd gondoskodik parancsai végrehajtásáról, elrobogott. De még hallania kellett, hogy az' én Schwarzenberg-zászlóalj, mely szemtanúja volt az egésznek és nem értette, miért kapok ki, haragjának ez ordítással adott kifejezést „*éljen Leininger*”.

a mi vitás vezérünk“, a mit a többi zászlóalj is követte. Visszanézett és bár jó távol volt már, láthatta, hogy nevetek. Mező-Tárkányba, állomásunkra érve, miután dandárom el volt szállásolva, a tábornokhoz mentem és a katonai fegyelem minden szabálya szerint jelentkezem, kérdezve további parancsát. „Azt parancsolom, hogy azonnal letedd a kardod, itt maradj ebédre és a Schwarzenbergeknek, a te ölbeli fiaidnak megmondd, hogy fenegyerekek. A jövő csatában meglátjuk, vajjon a golyózáporban is olyan vigan éljeneznek-e.“

Damjanich a papnál, igazi jó magyarnál volt szállva. A gazdának igen csinos húga rajongott Magyarország szabadságáért és az öreg urnák, kiből egyikét látta a főhősöknek, nagyban udvarolt, az öreg úr pedig mosolygott és az apai szerepet játszotta. Egy szóval nagyon jól érezte magát és csaknem megharagudott, mikor gonoszul azt kérdezem: már rég nem kaptál levelet szép nődtől? Itt nagyon vidám napot éltünk. Nagyon hozzájárult a kedélyességhez, hogy a tábornok környezete csupa jó ismerősből állott: Esterházy Pál, Bethlen Józsi, Schmidck gróf, Rudnyánszky báró, Poldi ezredéből (Károlyi-huszárok). Zene és tánczczal végződött e nap.

Mező-Tárkánytól fogva már jó országúton jártunk, a csapatok jól el voltak látva és a legjobb szellem lelkesítette őket. Hátunk mögött volt már

a mocsaras Tiszavidék és szemünk előtt gyönyörű vidék terült el. A távoli hegyek, minőket már oly rég láttunk, sötétkék színben tűntek elénk és még a legjobban aggódók lelkébe is új remény szállott.

Márczius 30-án, kellemes, szép halmos vidéken átvonulva, délelőtt tizenegyre Kerecsendre értünk, hol embereimet ismét el lehetett szállásolni. Egyáltalában jó dolog volt rám nézve, hogy jelentékeny erők masíroztak mindig előttem s így nem kellett zászlóaljaimat sem előőrsi szolgálattal kínozni, sem pedig szabad ég alatt táboroztatni. Mindjárt ebéd után Damjanichcsal kirándultunk Egerbe. Az odavezető út nyáron nagyon festői lehet, mert még akkor is, mikor a természet szunnyadt és zöldnek alig volt-nyoma, igen szépnek találtam. Csak itt-ott látszóttak ébredésének nyomai, a közlgő tavasz hírnökei. Eger maga meglehetősen magas hegyek közt katlanban fekszik és az út egy kanyarodásánál oly hirtelenül ötlött szemünkbe, hogy e bájos kép igen kellemesen lepett meg. A sok nagy épület, Lyceum, érseki palota, mindenek fölött a szép templom, a sok torony, igen barátságossá teszik a várost.

Alig tudták meg Damjanich érkezését, mindenfelől elhalmozták minden elgondolható figyelemmel. Az ablakokból szép kerek koszorúkat dobtak felé és a hol csak mutatkozott, nem szűnt meg az: „*Éljen Damjanovich.*“ Az öreg úrban van valamelyes

hiúság, szívesen látta, hogy hódolnak neki. Fényes tábornoki egyenruhában járt és ennek, valamint herkulesi alakjának, valóban antik fejének és ama nevének: „a rácok ostora¹⁴, köszönhette, hogy a nép hőse lett, ámbár a nép a maga józan eszével belátta, hogy csak vitéz vagdalltozó (Haudegon) és ha kedvence volt is, reményeit nem belé helyezte. — Egerben meleg források vannak és egy meglehetősen jól berendezett fürdőház, melynek nagyon megörültünk s mely nagyon felüditett. A fürdő után az érseki palotában, mely valóban nagyszerűnek mondható, jó uzsonnát ettünk, kitűnő egrivel. A palotán, de különösen a nagy könyvtáron, a Lyceumban, meglátszott, hogy itt nagy és elegáns szellem uralkodott. Az elhunyt Pyrker még tovább él ott finom Ízlése és ama tudományos kincsek által, melyeket fölhalmozott. Bajtársaim közül senki sem akart a könyvtárba kísérni, midőn egy barátságos papot oda követtem; és így egyedül mentem vele. Ez a pap maga is tudós ember volt és figyelmeztetett a ritka és nevezetes művekre. Nem hinném, hogy Magyarországon van még egy ilyen könyvtár.

Este felé jöttek Aulich, Klapka, aztán Kossuth, kit a nép köteles lelkesedéssel fogadott s ki kegyeteljesen köszönt a kiabálóknak. Akkor tekintélynek tetőpontján állott, még egyik lábbal törvényes alapon; uralkodási vágya még nem nyilvánult.

Egy negyedórával később egy törzstiszt néhány hadsegéd kíséretében lovagol le az utcán, a püspöki palota felé. Éppen a kapuban állok és majdnem haragszom, hogy ezt a férfit nem fogadják épp oly viharosan, hogy őt senki sem ismeri meg, midőn egy egyszerű polgár kilép a csoportból, mely még az utcán állott, előlép és tisztelettel üdvözlí o szavakkal: az Isten áldja meg tábornok úr és tartsa meg hazánknak, mely önben látja megmentőjét. Görgey, mert ő volt a lovas, komolyan, de szívesen köszönt és gyorsan távozik, hogy a várható vihar elől meneküljön. De neve már szájról-szájra száll és a tömeg eléje tolul. De az iránta való tisztelet nem nyilvánul zajos kiabálásban, csaknem hallgatagon kísérik a kapuhoz, csak azt lehetett hallani: isten tartsa meg; inkább imádság volt, mint tetszészaj. Csak midőn a lépcsőn már eltűnt, tört ki a lelkesedés és Kossuth fönn a palotában sejtette, hogy legnagyobb versenytársa jó.

Aztán haditanácsot tartottak. Görgey lett a fővezér, mert Vetter még beteg volt; de csak ideiglenesen. Hadtestét Gáspár ezredes vette át, Klapka tábornok lett. A vacsoránál Kossuth szótalán és lehangolt volt, nem szívesen tehetta e lépést; de nem volt más választása. Az elnök úr oly kegyes volt, hogy minket kitűnő borokkal vendégelt meg, a melyeket a mieink még télen zsákmányoltak

Schlick altábornagytól, Xeres, Lacrimae Christi stb. A borról csakhamar előbbi birtokosára tért a beszéd és az asztal alsó végénél, hol egy pár jó baráttal ültem, a legőszintébb nagyrabecsüléssel ittunk e nemes férfiúnak, e lovagias hősnek egészségére és a mellett élveztük az ő borait.

Késő éjjel, miután a tartós esőben jól megázunk, érkezünk ismét Kerecsendre. Boldog és megelégedett voltam, Görgey volt a fővezér s nekem nem kellett derék zászlóaljaimtól megválnom.

Március 31. Egészen elfeledtem megírni, hogy Kiss Pál, szintén régi bánáti, már Füreden hozzánk jött, Aradon pedig Vécsey vette át a parancsnokságot. Kiss felől még nem intézkedtek, de Damjanichnak az volt a szándéka, hogy megszerzi neki a 3-ik hadtest egyik dandárát. Mint már többször mondtam, egyike volt legjobb katonáinknak, vitéz és elszánt, a mellett önálló. De modora igen visszataszító volt. Szörnyű irigy létére nem bírta elviselni, hogy mást dicsérjenek az ő jelenlétében a nélkül, hogy őt is említsék, a mellett igen hirtelen haragú, mi az ideges, epés temperamentumnak természetes tulajdonsága. Csata után nem volt nyugta, míg mindenki nem tudta mit tett. De mind e hibájával tisztességes, megbízható férfiú vala, kit tisztelni kellett még annak is, kit rász társadalmi modora és becsvágya elidegenítettek tőle.

Én tegnap egy pompás lovat vettem volt Esterházy Páltól, telivér mént a Csernovich ménésből, úgy hogy paripa dolgában igen jól el voltam látva. Három kitűnő nemes lovam volt, igaz, hogy rengeteg pénzembe is kerültek. De jó ló nélkül csak fél parancsnok az ember, különösen ily fiatal hadnál, hol mindent szem előtt kell tartani és mindennel személyesen foglalkozni, hogy ne támadjon zavar. Ezenkívül volt két angol kocsilovam és egy erős ponim lovászom számára. Egy félév folytonos gyakorlata által nagyot haladtam a lovaglásban, úgy hogy már nem tettem kockára az életemet minden áronál, mint Becsén a hajtó vadászatoknál; azonfelül a jó lovon való nyargalás nekem nagy élvezetet nyújt, úgy hogy fölhasználtam erre minden alkalmat s mily egészséges, erős volt testem akkor! Minden fáradtság egészségemre vált és lassan kint lelkem is kiépült, mert nem használt semmit a visszafelé nézés és mert nem használt semmit, ha a fejemet lógatom is. Aztán hisz' előre mentünk és mindennap közelebb hozott az ígéret földéhez, hol imádott Lizám karjaiban el akartam feledni a múltat.

Így gyakran álmodtam viszontlátásunk örömeiről és most tán csak a jövő életben látjuk egymást ismét. Ott a szigorú, de igazságos bíró tán enyhébben ítéli meg cselekedeteimet, mert szívembe lát és

tudja, hogy nem bűnös dicsvágy vagy éppen piszkos önérdék vezetett eljárásomban.

Ma a kápolnai csatatéren vonultunk át, meglehetősen átnyargaltam az egész vidéket és tökéletesen megértettem, hogy e kitűnő állásokat oly keményen meg lehetett védeni. Egyik sajátja e háborúnak, hogy gyakran kellett ugyanazon utakon jönnünk, mennünk, sőt hogy egy és ugyanazon hely többször is volt csaták színhelye. Komárom, Győr, Vác, ily véres harcmezők. Ha beszélni tudnának, inkább szolgáltatnának igazságot a magyarok vitézségének, mint leigázóink.

Hosszú, de a jó útban és a szép idő miatt még sem fáradtságos menet után állomásunkra, Halmajra érkeztünk, hol dandárommal szabad ég alatt táboroztunk. Ez barátságos kis fészek a, Mátra előágai tövé-nél. Görgey egy pillanatra itt volt, de csakhamar eltávozott. Az idő gyönyörű volt és én ezt fölhasználva, kilovagoltam a közeli erdőségekbe. Egyedül valók Isten szabad természetében, rád és a jövőre gondolva. Jelző szavaim egy vén tölgyfát említenek, mely alá leültem, nem messze egy más fához kötve lovamat. Átadva magamat a legforróbb sóvárgásnak utánad, meghatottságom sűrű könyekre fakasztott. Tán a tavasz lágyabbá hangolja az embert és fogékonyabbá a ^{szív} epedése iránt. Jól emlékszem, hogy ifjabb éveimben gyakran kerestem a magános-

ságot és hogy aztán ismeretlen érzelmek után való vágyódás vett erőt rajtam, ilyenkor a fákkal beszéltem, sírtam és nevettem, azt. képzeltem, hogy szerencsétlen vagyok, mert azt a melankóliát, melyet a természet magasztos csendje és ünnepi nyugalma idézett elő bennem, fájdalomnak véltem. De itt más vala az érzésem. Vágyódásomnak volt biztos célja, kényeim eltűnt boldogságomat siratták, de szomorúságomat enyhítette az a boldog tudat, hogy a távolban értem dobog egy szív, mely e pillanatban csak úgy epedhetett ön utánam. Igen Lizám, az a, tudat, hogy ott szeretnek, a hol osztatlanul és mindenkorra odaadtuk szívünket, még a legnagyobb szerencsétlenségben is bárminő fájdalmas vigasz, de vigasz.

Április 1-én. E napon a dandárral Gyöngyösre masíroztam. Kicsi, két és fél órányi menet. A város előtt Görgey fogadott, ki előtt a dandár elléptetett. A csapatok már tudták, hogy ő a fővezér és leírhatatlan öröm tört ki, mikor meglátták. Annak a - három zászlóaljnak, melyet vezettem, minden jó magyar ismerte a nevét és bevonulásuk igazi diadalmenethez hasonlított. Földvárynak engedtem át a nap dicsőségét és magam észre nem vett néző maradtam. De Károly bácsi csak azon föltétel alatt akart elfogadni egy babékoszorút, ha tisztelt kommandánsa, a hogy nevezett, egy annál is szebbet kap. Fölfedeztek s egy szép hölgy átadta nekem a koszo-

rút néhány szép szó kíséretében. Átvettem és a 3. zászlóalj lobogójára akasztottam, a hölgynek pedig azt válaszoltam: E megtisztelő adomány látása minden csatában vitéz tettekre fog engem buzdítani; e derék zászlóaljra bízom a kincset. A mint tovább mentünk, csak úgy teleszórtak virággal, még az ágyúkat is földíszítették. Nem volt ez hivatalos hódolat, nem készült előre: a legszebb lelkesedés sugallata volt.

Ugyanaz nap délelőtt szerencsém volt tisztikaromat a fővezérnek bemutatni. Szokása szerint kevés, de erőteljes szót mondott, nem hízelgett, de abban a módban, a melylyel kifejezte várakozását, hogy a legközelebbi csatában majd csodálhatja őket, benne volt eddigi vitézségük elismerése. Damjanich a Sztáray-palotában fényes ebédet adott, melyen Görgey is jelen volt. Mikor valamivel ebéd előtt a városban járkálok, egy század honvéd léptet el mellettem, melyet eleinte figyelembe sem veszek. De mikor egyszerre fülemileszót hallok soraiból, fölnézek és megismerem a 10. zászlóalj 1. századát, melylyel a bánágban első lovagi tetteimet végeztem. A fülemile pedig egy honvéd volt, ki minden madár énekét, lónyerítést, kutyaugatást nagyszerűen tudta utánozni és sok efféle mesterséghez értett, melylyel társait mulattatta és gyakran engem is fölvidített, most pedig mint fülemile üdvözölt és tett figyelmessé. Nevetve kiug-

rótt a sorból, megcsókolta kezemet és így szólt: élek még uram, a golyó megkímélt, hogy még egyszer láthassam. A század megállott, lábhoz téve a fegyvert és örömteljes üdvözlettel körém csoportosult. Ott volt az én öreg Bányaim is, ki muskétájára támaszkodva engem nagy kegyelettel nézett. Meghatottan megráztam a becsületes ember kezét és kérdeztem a többit, hogy még most, is szorgalmasan beszéli-e el nekik Napóleon tetteit. „Igen, szólt a fülemile, elég sokszor halljuk verseit, de önre is irt verseket és elszavalja nekünk.“ Így a szegények és műveletlenek soraiban gyakran táruul elénk oly ragaszkodás és az érzelemnek oly bensősége, aminőt magunkfajta embernél hiába keresnénk. Nem tudom, miért szerettek engem annyira katonáim, talán érezhették, hogy ön is nagyon szerettem őket. Damjanich egyszer azt mondta, nekem: hisz alig tudsz magyarul beszélni és mégis, ha csak egy pár szót szólsz legényeidhez, nevet a szemök örömeiben, ha egy szót se értenek is belőle. Igaz, gyakran magam is elbámultam zagyva beszédem hatásán. De a gyöngyösi utcai jelenetet soha sem felejttem el.

Itt találtam Gergely őrnagyot is, előbb a 10. zászlóalj parancsnokát, kit már említettem. Megnősült, igen csinos leányt vett el és még mindig a régi jó és barátságos ember volt, de csak oly közepeszerű katona, mint előbb. Felesége mindenüvé elkí-

sérte, mit, sajnos, sok férj engedett meg hitvesének és a mit, nem bírom fölfogni, miért, Görgey is megengedett. Ezek a hölgyek, köztük természetesen sok alacsony származású, a legnevetségesebb igényekkel léptek föl s hihetetlenül szaporították különben is szörnyű nagy bagázsiankat. Gyakran behajtottak a hadoszlopok közé, zavarva a menetet. Sok törvénytelen összeköttetés is elharapódzott, mi nekem a legborzasztóbb volt, mert aláasta a legénység tiszteletét előljároi iránt. Három zászlóaljammal nem tűrtem egy maitresse-t sem; több tisztet, ki nem engedett a szép szónak, eltávolítottam. Ebben egyáltalában a 3. hadtest jár elül jó példával és kevés podgyásza miatt a legmozgékonyabb is volt. Mindkét fajta hölgy megtisztelt engem teljes haragjával, mert ha dandárommal masíroztam, bizony nem hajtott elénk egyetlen kocsi sem.

Este Damjanichnál megismerkedtem Karácsonyi Taszi-val,¹ Pista nejével, ki kapitány volt a Lehel-huszároknál (a történet nem tud nagy tetteiről.) Ez az asszony nem volt éppen szép, de később halhatatlanná tette magát a 3. hadtestnél a sebesült tisztek ápolása által.

Gyöngyösön s környékén mind a négy hadtest együtt volt, a 7. hadtest előre volt tolvá a hatvani

¹ Anasztázia.

országúton és előőrsei Hort-ig hatoltak. Az osztrákok Schlick alatt Hatvanban állottak és mindjobban egyesültek. Az összeütközés nem késhetett sokáig: ki kellett tűnni, javultak-e hadaink és van-e még remény ügyünk sikeréhez vagy nem. Az egész hadsereg bizalommal tekintett Görgeyre és csak kevesen kétkedtek győzelmünkben. Ha én személyesen nem is voltam oly diadalittas, mégis egészen megvalék győződve arról, hogy dandárommal nem vallók szégyent.

Április 2-án kora reggel hirtelen parancsolat jött, hogy menjek Árokszállásra, de senkinek se mondjam, hová indul a dandár. Egy pillantás a térképre meggyőzött arról, hogy Hatvannál lesz a támadás. Egy órakor értem Árokszállásra, hol a Knezichd and árt találtam. Alig telepedt ek le hadaim, már hire jött, hogy Hatvannál verekszenek. Betértem a helységbe, fölmentem a templom tornyára s onnét kitűnő távcsöveimmel elég jól áttekinthettem a csata egész mezejét. Csányon a Czillich-dandár állott mely első tüzelésre előrenyomult; éppen ezt az előrenyomulását láttam. A 7. hadtest hadiállása Hornnál volt, ott föltartóztatta az ellenséget, sőt fenyegette annak balszárnyát. Egészben csak tüzérségi csata volt, néhány csekély lovassági ütközettel. Az ellenség arra törekedett, hogy megkerülje Gáspár jobb szárnyát, a mi tán sikerült volna neki, ha az emlí-

tett dandár rendkívül gyorsasággal nem érkezik Hatvan elé, az ellenség jobb oldalának tartva. Azon-
túl nem lehetett kétséges a dolog kimenetele, de
további lefolyását nem észlelhettem, mert Damjanich
hivatott és megparancsolta, induljak Hatvanra segít-
ségül. Velem adtak egy szakasz Ferdinánd-huszárt és
szegény ördögeimnek a délelőtti erős menet után
újra jókora utat kellett végezniök. De azért vidámak,
jókedvűek valának. Alig voltunk túl az ut felén,
már jelentés jő, hogy a csata javunkra dőlt el és a
7. hadtest megszállotta Hatvant. A veszteség egyik
félen sem lehetett nagy, mert az ütközetet csak a
tüzérség s a mozdulatok döntötték el. Csak a Zagyva
hidjánál, melyet az osztrák vadászok kitűnően véd-
tek, került gyalogsági harcra a sor, de az sem tar-
tott soká. Ha nem is volt döntő csata, kezdetnek
igen fontos volt, hogy mi győztünk. Csak este értem
Hatvan elé, hol zászlóaljaim, alig hogy fölállították
őket, megfélekezve az éhségről, azonnal a földre
feküdtek, hogy mély álomba merülve üdüljenek a
kiállott strapáciák után.

Magam is Földváry mellé terülve, úgy aludtam
a puszta földön, mint a legjobb tollas ágyban. Menet-
közben Fehér Niki, kiből egész jó katona vált, leve-
let hozott nekem tőled és Clairetől. Minő vigaszt hozott
nekem leveled! Már nem voltál beteg és lehetővé
tetted, hogy úgy cselekedjem, a mint becsületes em-

berhez illőnek tartottam. Isten áldjon meg érte, mert reám nézve az volt a legborzasztóbb gondolat, hogy gyávának tartanak. Volt közöttünk több olyan, ki nem meggyőződésből harcolt és mégis megmaradt, de nem talán önérdékből, hanem tisztességből. Ilyen volt Czillich barátom is, jó fekete-sárga érzelmű, ki a jarkováci csata után kvietálni szándékozott, de mikor reánk szakadt a nagy szerencsétlenség, nem akarta elhagyni a magyar ügyet; most ő is rab Aradon. Hát én kevésbé becsületes lettem volna, én, ki legalább eleinte igaznak tartottam ügyünket!

Aprilis 3-án. Hadosztály-parancsnokomnál, Visockynál jelentkeztem, kit az este már nem találhattam és arra törekedtem, hogy legénységem élelmezést kapjon, mert az élelmezési tiszték hanyagsága miatt semmit sem hoztak magukkal; mégis a szegény ördögöknek egy kis kenyérrel kellett megelégedniük. Visocky egy tehetős polgárnál lakott, kinek három igen szép leánya volt, kik Magyarország szabadságáért rajongtak. Nem kellett kétszer kínálni a villásreggelivel, mert tegnap egész nap ön sem ettem semmit, mert Ferenc úr ebben rosszabbul bánt velem, mint a négerrel,¹ kinek mégis csak mindig talált valamit. Mialatt Visockyval az ablaknál állva beszélgetek,

¹ Pony lova.

észreveszem, hogy a legfiatalabb leányka-, vagy tizenöt éves, mindig körülöttem sompolyog, de ha ránézek, elpirul és ismét távozik. Már kezdtem hizelegni magamnak, hogy meghódítottam, mikor hirtelen elszántsággal felém jő s fülíg pirulva, nagy zavarban játszva egy művirágból való csokorral, így szól hozzám: a haza már elismerte az ön vitézségét egy rendjellel, én is meg akarom önnek mutatni, mennyire becsülöm a szabadság harcosait és és . . . „Ezért akar e virágokkal szerencsétetni; büszke leszek, hogy viselhetem“, vágtam közbe. A zavar elmúlt és kissé remegő kézzel odatűzte a csokrot rendjelem mellé. A virágok elvesztették szirmaikat és földre hullottak, úgy mint a szegény gyermek álmai hazája szabadsága s boldogsága felől most szintén elmúltak. De még sokszor emlékezem a viruló teremtésre és gondolom: vájjon mit érezhetsz most, annyi más szabadságért lángoló szívvel együtt? Azon a vidéken ez nem vala elszigetelt eset, a nép gondolkodásmódja felséges volt és a hazaszeretet gyakran szívreható módon nyilvánult.

Tizenkét órákor ismét masírozni kellett és pedig Jász-Berénybe, hová az egész Visocky-hadosztály esteli kilenc óra felé érkezett. Ha meggondolja az ember, hogy legényeim két nap alatt csaknem akkora utat jártak be, mint a mekkora a távolság Gyöngyös s Pest között s ezalatt alig ettek valamit, lehetetlen

meg nem bámolni ezen hadak kitartását s jóakarátát. Csak a 9. zászlóalj zúgolódott és sehogy sem akart mozdulni, de végre hatott a másik két zászlóaljnak jó példája. Jász-Berényben volt is gondom arra, hogy még az éjjel kapjanak elegendő bort, kenyeret s szalonnát.

A kerület házában a vacsoránál találtam Görgeyt, Kossuthot és Damjanichot. Midőn az öreg urnák jelentést tettem az élelmezés rendetlen voltáról, Krain őrnagy a Ferdinánd-huszároktól egyszerre föl-kelt, fölötte durva modorban beszédünkbe vágott s hangosan szitkozódott, hogy a 3. hadtestnél bor-zasztó a rendtelenség, egyszóval igen gorombán meg-sértette Damjanichot. Ez eleinte megőrizte nyugalmát, de mikor Krain, ki sokat ivott, már semmi korláttal sem törődött, gyorsan azt mondta neki: még egy szót és pörbe fogatlak, mire az kardját a tábornok lába elé dobta és még jobban lármá-zott. Még Kossuth jelenléte sem bírta őt fékezni. E percben Görgey, ki előbb eltávozott, ismét a terembe lépett. Gyorsan meglátva, hogyan áll a dolog, Krain elé áll, erősen szemébe néz: és imo a vad huszár kezes lett, mint a bárány s egy fél perccel később elvezették és átadták az őrtálló tisztnek. Ha maga Damjanich, kinek jó szive soha sem tagadta meg magát, nem lép közbe érte, élete valószínűleg veszélyben forog. Nem szabad ez egy után megítélni

a többi tisztet, bár sokan hasonlítottak hozzá. Különben Krain őrnagy egyike vala az egész hadsereg legvitézebb huszárjainak s Damjanich őt mindig kényeztette és protegálta, annál rútabb volt az a durvaság, melylyel barátja és pártfogója iránt viselkedett. Forradalmi hadseregnek egy Görgeyre is van szüksége, ki uralkodni bír a szenvedélyeken. Rajtam is megesett több ilyen jelenet, de én mindig fönntartottam a szolgálati formákat és az ilyen fegyelmi vétségeket igen szigorúan büntettem. Midőn éjfél felé visszamentem a táborba, hallom, hogy paripám, melyet csak az imént vettem Esterházy Páltól 900 pengőn, kiszabadult s sehol sem található. Egész vigasztalan voltam e veszteségen, mert sok örömöm volt abban a lóban. Hiába volt minden keresés és küldözés, de mikor *április 4-én* elindultunk, Pigeti ezredes a Hannover-huszároktól, oly szíves volt, hogy egy káplárt két emberrel itt hagyott a ló megkeresésére. Ezek szerencsésen meg is látták abban a pillanatban, mikor egy paraszt el akart nyargalni vele.

Pest fedezése végett most mindenfelől gyülekeztek az ellenséges hadak Gödöllő táján. Jelasich hadteste Szolnok, Abony, Cegléd felől vonult föl; egy oszτάlya, a Rasticli dandára még külön volt a többitől. Ezért első hadtestünknek az volt az igyekezete, hogy előbb érjen Tápió-Bicskére, mint az a

dandár és ezért két órával előbb indult el, mint mi. Gáspár és Aulich még Hatvanban állomásoztak, az elsőnek előhada már Aszódhoz közelített. Minden hadműveletből azt lehetett következtetni, hogy nemsokára nagy, döntő csatára kerül a sor.

Midőn elindultunk, hozzám jő Damjanich és ezt mondja: Elveszted a 9. zászlóaljat. Kiss¹ részére dandárt szándékozom alakítani és akkor csak kell, hogy hozzáadjam előbbi zászlóalját. Mind ennek szükségességét én be nem láttam és nagyon haragos voltam. Midőn később Kiss maga is eljött hozzám, megmondtam neki véleményemet és hogy annál igazságtalanabbnak tekintem a tervet, mert nem kapok kárpótlást érte, pedig azt hiszem, eddig megmutattam, hogy tudok három zászlóaljat vezetni. Kiss megharagudott's engem még jobban fölingerelt. Egyikünk sem maradt adós a szóval s a, vége az volt, hogy őt kihívtam.

Mikor Nagy-Káta felé értünk, messziről ágyúdörgést hallunk. Klapka már ütközetben volt, de mi azért nyugodtan masíroztunk tovább. E helyen egyszerre meg kellett állanunk, a gyalogság helyet csinált négy szakasz Hannover-huszárnak, kik egy lovas üteggel előre robogtak, aztán mi is folytattuk menetünket. Tisztek jelentették, hogy Klapka had-

¹ Pál.

teste rendetlenségben hátrál, már több ágyút elvesztett és az ellenség erősen nyomja. Nagy-Kátán túl parancsot vettem, hogy nyomuljak előre a dandárral és fedezzem Klapka visszavonulását. Már láttunk is egyes menekülőket és mennél tovább értünk, annál borzasztóbbnak látszott a szaladás. Utunk kertek és ültetések közt vezetett és éppen nem volt széles, úgy hogy alig birtam áttörni a szaladok zagyva tömegén. Gyalogság, lovasság, tüzérség összevissza hömpölygött elém. Soha sem voltam oly büszke három zászlóaljra, mint akkor. Hidegvérrel nézték, mint fut el mellettök tízezer ember és nyugodtan előrementek a csatába, sőt gúnyolták s kinevették a szaladókat. Egy tisztet, ki felém kiáltotta: „csak menjetek, menjetek, ha oly vitézek vagytok, majd ti is verést kaptok“, alig menthettem meg Schwarzenbergjeim dühétől. De én összetörtem a kardját és arcába dobtam a darabjait. De mikor hét bőröck (Protz) jött cső nélkül, (annak a jele, hogy a legénység gyáván ott hagyta az ágyúkat) nem volt oly gyalázó szitok, melylyel legénységem el ne halmozta volna a szaladókat. Egy császárhuszárt (ez az ezred az egész háborúban hirhedtté vált gyávasága miatt, mert a döntő pillanatban mindig cserben hagyta az ágyúkat), a ki a 9. zászlóaljnak oda kiáltotta: „ne menjetek előre, minden veszve van“, leszúrták lováról. Szegény Bobich az

utolsók közt jött és csaknem sírva mondát „Először történik rajtam e gyalázat, vigye az ördög a dandárt, melyet reám kötöttek, az én 3. zászlóaljам többet ér három ilyen dandárnál!

Mihelyt túl voltunk az ültetésekén, fölállíthattam három zászlóaljamat és elhelyezhettem 12 fontosaimat, mert már szabad volt a tér. Egy halmon állottam, melynek lábánál a posványos Tápió folyik el; az átjárásnál egy keskeny töltésen és egy hídon kellett átkelni; a posvány sehol sem volt járható. A derék, de konfúzus Kleinheinz elmondta nekem a csata egész lefolyását, keservesen megsiratva az ő nemes Klapkáját, kiről azt hitte, oda veszett. Már túl voltak a Tápión, elfoglalták a bicskei homokbuckákat és abban a tévedésben, hogy a helységben nincs ellenség, szemrevétel nélkül mentek előre. Egyszerre borzasztó tüzelés fogadja őket s az egész hadat páni félelem fogja el; az osztrákok előtörnek, elvesznek hét ágyút, senkisem bírja helyreállítani a rendet. A császárhuszárok, mint rendesen, elrobogtak és magukkal ragadtak mindent. Alapjában véve, nem annyira a legénység volt a hibás, mint a vezérek, mert fiatal csapatokra nézve nincs veszedelmesebb a meglepetésnél és a parancsnoknak egész figyelme arra kell hogy irányuljon, hogy előkészületlen ne vigye őket tűzbe.

Még egyre tartott az 1. hadtest hátrálása, én

a 9. zászlóaljnál állottam, midőn Kiss hozzám vágat s így szól: „ma még alattad áll ez a zászlóalj, engedd meg, hogy én vezessem“. „Igen,“ válaszolom, jer ma velem, vitánkat a golyózáporban döntsük el, vezessük együtt a dandárt.“ Örömtől ragyogva nyújtja felém kezét, a harag el volt feledve. E pillanatban jött Görgey, egyedül, kíséret nélkül és oda kiáltott embereimnek: „Fiúk, ma nektek kell megmenteni a magyar fegyver becsületét! úgy-e nem hátráltok?“ Leírhatatlan volt az örömrivalgásuk és türelmetlenül várták a jeladást a támadásra.

Most Dessewffy Arisztid, ki kevés lovassággal és néhány ágyúval mégis valahogy feltartóztatta az ellenséget, szintén átjött a töltésen. Vele a „fenegyerek“ ki vakmerőségében ismét nagyon elmaradt volt és mivel az ellenség már a híd túlsó végéhez ért, csak a posványon átlovagolva menekülhetett. Lova megakadt és belefűlt, őt is csak nagy fáradtsággal menthették meg. Azonnal támadásnak indultunk. Elül rohan a 3. és 9. zászlóalj egy-egy százada, nyomukban a két zászlóalj, aztán a Schwarzenbergék. Az ellenség golyókkal és gránátokkal tüzelt ránk, de nem tett sok kárt. Az elsők többnyire a posványban rekedtek és az utóbbiak sem igen ártottak, mert nem volt mibe ütközniök. Tizenkét fontosaim, melyek egyáltalában nagyon megkönnyítették támadásomat, az ellenséges ágyúkat túl tartották a kartácslövésnyi

távolságon. Heves volt azonban a töltésre omló puskázás. De azért mégis első nekimenéssel elfoglaltuk.

Több fáradságba került a hid, mert mindjárt mögötte kis halmok emelkedtek és árkok terültek el, melyek az ellenségnek biztos fedezetet nyújtottak és melyek mögül gyilkos tüzelést folytatott. Egy kis ház istállóval, nagy fáktól körülvéve, nekünk is némi ótalmat nyújtott, úgy, hogy rohamra sorakozhattunk, de azért mégis sokan megsebesültek, különösen a 3. zászlóaljából. Whushof kapitánynak, mellettem, egy lövés átfúrja az arcát, egy más kapitány előttem hanyatlik el, nekem meg egy ellőtt ág hull az arcomba. Válságos pillanat volt ez; az ellenség előbbi győzelmétől föltüzelve, elszántan védekezik. E pillanatban látom, hogy a Czillich-dandár a dombról utánuk nyomul, jelt adok a rohamra, Földváry kezébe veszi a 9. zászlóalj lobogóját és előre nyargal, Kiss utána. Gyorsan mellette termettem. Embereink utánunk; a hid el van foglalva és az ellenség a közeli dombokra húzódik.

Most az állásunk a következő: Jobbra Schwarzenberg és a 3. zászlóalj, balfelül beállít a Czillich-dandár és résztvesz az ütközetben, egy ütegünk már átjött és balra tart, utána egy szakasz huszár jó elő; a 9. zászlóalj Schwarzenberg és a 3-ik mögött áll. Csatairaink előnyomulnak és a homokbuckáknál a két rajvonal (tirailleur) közt élénk ütközet fejlődik.

dik. Két elül álló zászlóaljammak igen erős tüzet kellett kiállaniok, mert fedezetük nem volt. Mielőtt szuronynyal támadhattam, be kellett várnom, hogy a Czillich-dandár a balszárnyon állást foglaljon. Addig lóháton a rajvonalban állottam, hogy jó kedvben tartsam a csatározókat és természetesen felém irányozták a legtöbb golyót. Szegény Bogdánovich, ki máskor mindig jó színben van, szótalan, halványan lovagol mellettem; sajnáltam és visszaküldtem egy üzenettel.

E pillanatban az ellenség az előrenyomuláshoz fog, tüze kétszeres erővel hull reánk, sok embert vesztek. A Wasa-zászlóalj hátrálni kezd és a 3-ik zászlóalj, melynek balszárnya ezáltal fedezetlenül marad, bár lassan, szintén vissza kezd húzódni. Egy hajszálon múlik és mi is utánozzuk az I. hadtest megszaladását. Gyorsan a Wasákhoz vágatok és a közeli árkokba állítom őket, szavamra, (Földváry alól, szerencsétlenségre, előtték lovát) a 3-ik zászlóalj azonnal megáll; gyorsan megfordulva a Schwarzenbergekek elé állok és rohamra vezetem őket. Egyszer meginganak és hátrálnak, mert erős tűz fogadja őket és többen elesnek, de aztán követnek és elfoglaljuk az előttünk levő magaslatot. Alig hogy ez megtörtént, szerencsénkre megérkezik két ágyúnk, Freudenreich kapitánynyal, kit vakmerő előtörése miatt a tüzérség előcsatárának szoktunk nevezni.

Előre helyezem őt és némi kartácstúzzal és a többi zászlóalj előnyomulásával kezünkben van az egész dombsor. Meg kell említenem, hogy Kiss ama vészes pillanatban, midőn régi zászlóaljamat elő vezettem, mindjárt mellém jött s velem együtt rohant előre. Földváry és Kiss vitéségét e napon a legmegtisztelőbb tanúsággal emelhetem ki. A puskatúz a bátorság igazi próbája és ezt a próbát itt mindketten fenségesen kiállották. De ez nem volt újság náluk.

Meg kell emlékezni egy jelenetről, mely a II. Lipót megrohanása előtt folyt le s a mely mély hatást tett rám. Két katona egy vastag fa mögé bujt, mialatt társaik a tűzben állottak; azt hitték, hogy ott teljes biztosságban vannak. Észrevéve őket, oda-lovagoltam, hogy elhajtsam onnét. E szempillantásban nem messze lecsap egy gránát, szétpattan, megöli az egyiket, a másikkal meg lábát zúzza szét; nekem s lovamnak nem történt semmi bajunk. Soha sem éreztem oly mélyen, hogy sorsunk fölül Isten keze rendelkezik. Ez nap nem volt érzésem a golyók süvöltése és zúgása iránt; úgy éreztem, mintha nem történhetnék semmi bajom.

Mihelyt a magaslatokat megszálltuk, az ütközet egyre kedvezőbben folyt ránk nézve. Az ellenség ott hagy két ágyút, az előbb elvettek közül; fölgújt egy lőszeres kocsit, melyet nem vihet magával; de ez sem tartóztat föl minket, bár csekély idő-

közökben szétpattantak a rajta levő gránátok. Rövid harc után az ellenség kivonul Bicskéből s fölgújtja a falut, hogy előrenyomulásunkat megakadályozza. De lovasságunk és tüzérségünk balfelől átkel a kis Tápión, mialatt én csapatommal átvonulok az égő helységen. Szerencsére csak kevés ház égett el, bár az ellenség egyre szórja ránk a gránátot. Derék ordonáncomat, ki az egész csata alatt mellettem maradt, egy gránátszilánk jelentékenyen megsebesítette lábán. Beadtam egy parasztházba, hozzá küldtem az orvost s mentünk tovább.

A falu kijárásánál alkalmat adtam az elmés Kiss Jánosnak, hogy engem megtréfáljon. Én tudniillik mindig azt véltem, hogy a golyók előtt való meghajlás nem használ semmit, a miért is, mit erős idegeimnek köszönhetek, ezt soha sem szoktam megtenni. Én tehát gyakran össze szoktam szidni embereimet, ha le-lehajolgattak s mindig azt mondtam nekik: látjátok, én lóháton vagyok, jobban kitéve a golyóknak, mint ti, még sem hajlok meg előttük, álljatok hát ti is egyenesen és ne bókoljatok egyre. A falun való áthaladásunkkor megint kénytelen voltam előállani régi prédikációmmal, magamat állítva oda mintakép gyanánt. De mikor a falu kijárásánál a Schwarzenbergekkal megállottam és szivarra gyújtottam, egy golyó nagyon is közel süvöltött el mellettem és inkább ösztönből, mint félelemből, orrom

közeli érintkezésbe jött lovam sörényével. Tüstént mellettem terem Kiss uram és mélyen hajlongva mondja: „alázatos szolgája!“ min természetesen vihogó nevetésbe tört ki az egész zászlóalj. A fiúknak nagy volt az öröme azon, hogy egyszer engem is megcsíptek. Kiss uramnak egy aranyat ajándékoztam és megígértem a zászlóaljnak, hogy mindig fizetek egy aranyat, valahányszor rajta érnek, hogy egy golyónak bókolok. Ezt a második aranyat soha sem kellett megfizetnem.

A helységen túl már csak a lovasság és a tüzérség üldözhetette az ellenséget, de nemsokára ezt is abba kellett hagyni, mert ránk esteledett és mert különösen az ön csapataim nagyon kimerültek. A husárok elvették az ellenséges podgyász egy részét s vagy húszán a Schwarzenbergekek közül és ugyanannyian a 9. zászlóaljból a sötétben is követték az ellenséget és azzal mulattak, hogy éjjel is zaklatták; hoztak is egy pár foglyot.

Éppen leterültem a földre a 3. és 9. zászlóaljok közt, midőn észrevettem, hogy az utóbbinak vagy harminc altisztje és közlegénye a hadsor előtt összegyülekezett és két tiszttől vezetve a 3. zászlóaljhoz ment. Kíváncsian odamegyek a közeibe, hogy megtudjam, mi történik és az a szép jelenet, melynek tanúja lettem, nagyon meghatott. Meg kell jegyezmem, hogy ez a két zászlóalj mindig vetélke-

dett egymással. Már a bánságban valami ellenségeskedés féle volt köztük, irigyelték egymást a vitézség megérdemelt híréért. A 9-esek szerettek dicsekedni és nem engedték, hogy más is érvényesüljön mellettük, a 3-asok szolidabbak, komolyabbak voltak, a rend és vidámság mintaképei. Különösen egy egészen svábokból álló század tűnt ki jó kedve által, mely a legnagyobb fáradozások közt sem hagyta el. Mind a mai napig fönnállott köztük ez a feszült viszony. De midőn a Tápió hidjánál szinte fölülmúlták egymást a vitézségben, midőn Földváry kezébe ragadta a 9. zászlóalj lobogóját, megtört a rég tartó harag és az elismerés a kölcsönös kiáltásban nyilvánult: „éljen a harmadik! éljen a kilencedik zászlóalj!”^u Most pedig azért jelent meg az a küldöttség, hogy forma szerint is ünnepélyesen megtörténjék a kibékülés. A kilencedik zászlóalj lovagiasan elismerte, hogy a mai napért a harmadiké az elsőség, emez meg visszautasította és amannak tulajdonította. Aztán megesküdték, hogy örömben, búban, jóban és bajban mindhalálig összetartanak és egymást a veszélyben soha el nem hagyják. Mikor ennek vége volt, hozzám jönnek, hogy megköszönjék jó vezetésemet s tőlem búcsút vegyenek, mert másnap reggel át kellé őket adnom Kissnek. Végre még a Schwarzenbergerekhez mentek és fennen dicsérték őket a magaslatoz megrohanásáért.

Nemsokára a bivouacba mentem (az előőrsöket büntetésből az ismét összeszedett 1. hadtestnek kellett értünk is kiállítani) és parancsot vettem, hogy törzstisztjeimmal Görgeyhez menjek, hol a többi már együtt volt. Damjanich tárt karokkal fogadott és így szólt: megint becsületet vallottam neked, de sajnálom, hogy nem láthattalak benneteket (visszamaradt, mert Görgey őt bízta meg az I. hadtest rendbe szedésével, mi vad energiájának és mennydörgő hangjának teljesen sikerült is). Görgey aztán a kör közepébe lépve, a következő tartalmú napiparancsot olvasta föl: A III. hadtest mai napon kiérdemelte a haza hálóját. Helyrehozott és győzelemmé változtatott egy már elvesztett csatát és a legfényesebb módon megmentette a magyar fegyverek becsületét. Ez a fényes eredmény kiválóan négy férfin érdeme: Kiss, Leiningen, Földváry és Czilliché (mert az utolsó itt is kitűnt hidegvérű bátorságával, mint mindig.) Midőn neveiket a hadsereg és a haza színe előtt nyilvánossá teszem, egyúttal kitüntetem őket a 3. osztályú rendjellel és a csata mezején kinevezem Kiss és Leiningen alezredeseket ezredesekké. Földváry és Czillich őrnagyokat pedig alezredesekké. Aztán megölelt minket és hozzám így szólt: Kívánságom teljesedett, láttalak és csodáltalak benneteket a harcban. Károlyom (így nevezett mindig, eleinte tréfából, mert én mindig „tábornokoménak” szólított-

tam, később szokásból és irántam való igaz vonzalomból) derék katona vagy. Aztán Kiss kezét és az enyémet megfogva, így folytatta: „Hallottam civakodástok felől, soha nemesebben nem intéztek el vizályt, soha lovagiasabban nem vívtak párbajt. “

Voltaképpen a bicskei csata nem volt győzelműnknek tekinthető. Az I. hadtest kudarcot vallott és 7 ágyút veszített és a III. hadtest sem tehetett többet, minthogy kiköszörülte a csorbát és visszavett kettőt az elvesztett ágyúk közül. De megvolt mentve a morális erő és helyreállott a sikerünkbe vetett bizalom. Ott állottunk és táboroztunk, hol a csata véget ért és így némileg győzteseknek tekinthettük magunkat. Az osztrák hadak felől tanúságot tehetek, hogy igaz, nagyon kedvező hadiállásukat bátran és kitartóan védték, hátrálásuk is rendben történt, úgy, mint egy régi, fegyelmezett seregtől várni kell.

Mikor a tábor fölött már az éj terült el, a faluba lovagoltam és meglátogattam szegény ordonáncomat. Ez a derék katona, Ferdinand-huszár, már hosszabb ideje szolgált nálam és a legnagyobb ragaszkodással csüngött rajtam. Természetes, bár durva esze, mely gyakran találó megjegyzésekben nyilvánult, sokszor meglepett; volt köztünk valami barátságféle; meg voltam róla győződve, hogy minden órában

kész életét föláldozni értem. Úgy találtam, hogy lába súlyosan megsérült, bár csontja el nem törött. Nagyon megörült látogatásomnak és mikor elbeszéltem, hogy Görgey a csatatéren kinevezett ezredessé, csillogó szemekkel fölkiáltott: Éljen Görgey! Megtettem érte minden lehetőt, de minden kutatásommal sem bírtam megtudni, mi lett belőle. Szegény Mokri Pali bizonyára valamely kórházban lehelte ki hősi lelkét.

Április 5-én. Midőn az éjjel vissza akartam lovagolni a táborba, úgy eltévedtem, hogy már nem tudtam, hol vagyok s lovászom sem bírt eligazodni. Két órai nyargalás után végre a faluba érek és mivel most jobban figyeltem, sikerült megtalálnom zászlóaljaimat.

Reggel Károly bácsival a tűz mellett ülünk és elköltjük egyszerű szalonna s pálinkából álló reggelinket, mikor hirtelen zajos nevetést és suhogó ütések hangját hallom a 3-ik zászlóaljnál. Kíváncsian kérdezem, mi az? és megtudom, hogy azokat, kik az időközökben rosszul viselkedtek vagy későn jöttek, tulajdon pajtásaik megfenyítik. Mihelyt valaki meg volt jegyezve, vagy csak akkor érkezett, a földre dobták, köpönyegét fejére vetették, hogy ne láthassa ki bünteti, aztán 20 markos kéz csapott rá szijjal. Ez a büntetés sokkal érzékenyebb volt, mint bármely előbbi törvényes fenyítés. Bár ez az eljárás

nem volt megengedve, mégis elnéztem, mert világosan nyilatkozott benne a csapat jó szelleme. Csakhamar Schwarzenberg-jeim is követték e példát és aznap sok gyáva legénynek lehetett baja az üléssel. Ennél a zászlóaljnál azonban komolyabb fordulatot vett a dolog. Mikor egy strázsamester és egy káplár csak most jelentkeztek, a legénység fenyegető mozdulatokkal vette őket körül. Mind azt kiáltották: nem akarunk olyan strázsamestert, ki gyáva. Hogy valami szerencsétlenségnek elejét vegyem, odaugrottam, lecsöndesítettem a legényeket és a veszedelemben forgókat, két ismeretes részegest és rossz katonát, elfogattam. Görgey azonnal haditörvényszéket hivatott össze és mivel egyhangú vallomások bizonyossá tették, hogy mindketten Czibakházánál, Szolnoknál meg tegnap is eltávoztak a csatatérről s ismételten a gyávaság bűnébe estek, halálra ítélték őket. A zászlóalj egy mély szurdok szélén fegyverbe állott, szemben velem, a másik szélén, Görgey velem, a szurdokban alattunk a két bűnös és a végrehajtó legénység. Görgey erőteljesen beszólt, megdicsérte a zászlóaljat tegnap tanúsított vitézségéért s bebizonyította, hogy egy gyáva katona, szökése által, gyakran sok bátorinak életét veszélyezteti. Ezért emberségesebb, ha egy gyávát kivégeznek, mintha engedik, hogy általa tovább is veszedelemben forogjon a bátrak élete. Midőn a végzetes lövések eldördültek

és az elítéltek ledőltek, a zászlóalj egy darabig még komor csöndben állott, de aztán fölharsant egyszerre valamennyi szájából: „*Éljen az igazság!*“ Görgeyt is megindították e szavak, melyekben e csapat higgadt komolysága nyilvánult, valamint dicsőségére való büszkesége is, melyben nem engedték, hogy méltatlan is részt vegyen. Későbbi csatákban elég volt az emlékeztetés e jelenetre, hogy a zászlóaljat a legveszedelmesebb pillanatokban vitézségre buzdítsam.

Miután a legénység főzött, elindultunk. A menet most lassabban haladt, mert az ellenség közel volt és az elővédünknek több időre volt szüksége a nagyon változatos talaj átvizsgálására. Tápió-Ságot és Úrit üresen találtuk. Süly sem volt megszállva. Délután négy órakor Sáptra értünk és ott a falun kívül táborba szállottunk. Előőrseink Sápon túl Isaszeg felé voltak fölállítva, Klapka Maglódnál táborozott, a 7. hadtest Aszódnál, Aulich hadteste pedig tartaléknak maradt. Az ellenség főereje Isaszegen és Gödöllőn állott.

Itt meg kell említenem, hogy Damjanich és Földváry mentettek meg az éhhaláltól, mert nekem soha sem volt mit ennem. Az öreg úrral mindig volt egy konyhás szekér és még a legrosszabb bivouacban is kijutott egy jó gulyáshús. Jóbarátait odagyűjtötte egy nagy tűz körül, melyre mindig ő rakta a fát, mert, mint mondá, azt senki sem érti olyan

jól — s jókedvével mindnyájunkat fölvidített. Károly bácsinak is volt mindig mit harapni és ő általában jobban gondoskodott rólam, mint saját magáról. Rendesen ő maga vetette meg este fekvőhelyünket és mindig nekem mutatta a jobb helyet, megleégedt arccal mondván: itt testvér, te fogsz aludni. Nem használt semmi ellenkezésem: szüksége volt arra, hogy hozzám való barátságát minden —¹

¹ Itt az írás megszakad.

**LEVELEK
A FOGSÁGBÓL**

Az aradi várban, 1849. szept. 17.

Édes, jó Lizám!

Joggal szememre vetheted, hogy most írok neked először, mióta Aradon vagyok; és mégis menthető vagyok. Hányszor irtani neked levelet és téptem azokat ismét szét, mert a mit neked mondó voltam, nem tárhattam a nyilvánosság elé. Mert magától értődő, hogy minden levelünket, melyet kapunk vagy elküldünk, előbb elolvassák.

Erbach oly jó volt, hogy írt neked,¹ aztán jött Lajos, az én derék jó Lajosom, kit balsorsom csaknem jobban megrendített, mint engem.² Csak egyszer beszélhettem vele, akkor is rövid ideig, de eluta-

¹ Erbach Alfréd gr., kapitány 1849 szept. 4. irt Leiningennének férje állapota felől Aradról, többek közt megírja azt is, hogy L. azért nem ír, mert leveleit elolvassák.

² Leiningen Lajos gr., az író testvérbátyja, ki őt vigasztalni jött Aradra. Szept. 8-én irt levelében búcsúzik tőle, biztosítva őt örök szeretetéről s tiszteletéről. Szül. 1807, t 1868.

zása előtt még írt nekem. A szeptember 19-iki levelet itt már nem kapta meg, attól félek, hogy elveszett, írj azonnal Lajosnak, az a levél sokat használhat. Jobb lett volna, ha egyenesen nekem küldöd. Lajostól eddig bizonyára vettél oly híreket, melyek némileg megnyugtatók.

A budai ügy dolgában ne félj semmit; nagyon is lapos koholmány. Egész életem meghazudtolja. A legszigorúbb törvényszéki vizsgálatot követeltem s e pontban a legnagyobb emberséget tanúsították irányomban. Sok ezereken, kik a magyar hadseregben szolgáltak, tanúim; osztrák tisztekre is hivatkoztam. György e felől már régen nyilatkozatot követelhetett volna Walterskirchentől. Azok közül, kik régebben ismertek, senki sem hiszi ezt az alávaló hazugságot.¹

Mennyit szenvedhettél, te szegény szenvedő, és éppen akkor, mikor a mi kis angyalunk csaknem meghalt. Te leveledben elhallgatod ezt a szomorú eseményt, mert nem akartál nekem bánatot okozni. Kis leányunk veszedelmes betegségét egy időben tudtam meg gyógyulásával. Fájdalmam örömteljes imává enyhült. Isten nehéz megpróbáltatásokat rótt

¹ Azzal vádolták L.-t. és a bécsi katonai újság is közölte ezt a hírt, hogy Buda elfoglalásánál tizenhét fogoly osztrák tisztet lelövetett. Természetes, hogy ez merő koholmány. Egyedüli alapja, mint Brinckmeier (11. 296.) írja, az, hogy L. tizenhét sebesült lovat lövetett agyon. Van egy egykorú metszet, mely Leiningent föltünteti a mint Buda elfoglalása után Hentzi holttestét a honvédek boszuja ellen védelmezi.

rád, édes Lizám, de éppen ez az esemény mutatja az ő jóságát irántad. Az emberi tudomány már lemondott szegény gyermekünkről, ekkor Ő meghallgatta hő fohászkodásodat és megmentette őt. Tartsd meg szilárdul azt a jámbor hitedet, hogy imádat mindig meghallgatják. Mindenek fölött légy bátor és gondold meg, hogy élned kell gyermekeidért.

Szívem mélyéből köszönöm az értem tett lépéseidet, újra, ezredszer bebizonyítják azok, hogy jó feleségem van. Sohasem szólítottalak volna föl arra, de ha sorsom enyhébb lesz, mint a mitől tartok, legnagyobb örömmel benned látom majd az okát. György¹ fölszólíthatná Esterházy Sándort, hogy emlékezzék becesei találkozásunkra, hogy akkor mindketten protestáltunk a bánágból való kivonulásunk ellen, abban a biztos reményben, hogy majd minden meghódol és mi nem jutunk abba a, kellemetlen helyzetbe, hogy császári hadak ellen kelljen harcolnunk. Ugyanez tűnik föl a leveleidben foglalt szavakból is, melyeket bucsuzásunkkor mondtam neki. Vallomása igen fontos. Hogy később mégis megmaradtam, annak kihallgatásomkor okát adtam.

A felől, hogy bánnak velem, mint fogolylyal, teljesen nyugodt lehetsz; megvan mindenem, a mi kell. Kevés, de jó könyv, olyan, melyet többször is

¹ Az író testvérébátyja, született 1815 — 1850. Akkor kapitány a Mazzuchelli-ezredben.

lehet olvasni. Írnom szabad s csaknem egész nap firkálok. Régi emlékeket, gondolatokat, melyek foglalkoztatnak és aztán rád és a gyermekekre gondolok és feleledek magánosságomban. Jövő leveledben írjál sokat róluk és magadról s hogyan óltól.

A te okos takarékoságoddal fődözve vagy a legközelebbi évekre és addigra ismét lesz jövedelem Becséből, ha nem is annyi, mint előbb. 4000 firt volt ott a pénztárban, csupa magyar bankóban, melyeket természetesen be kellett szolgáltatni. Nagy vigaszom mostani helyzetemben, hogy vagyondhoz nem lehet nyúlni és legalább te és gyermekeim nem fogtok szűkséget látni.

Most élj boldogul édes Lizám és bízzál Istenben, kiben még sohasem csalódtál. A kis Lizának mondd, hogy papája nagyon szereti és mindennap gondol rá; Ármint pedig sokszor csókold meg helyettem. Az ég oltalmazzon.

Hű Károlyod.

Az aradi várban, 1849 szept. 24-én.

Édes jó Lizám!

Szerencsétlenség ritkán jár egymagában, így engem is egy csapás ér a másik után. Becsét e hónap 17-én szekvesztrálták és az a mai viszonyok közt meglehetősen baj.

Nem hiszem, hogy e lefoglalást politikai okok idézték volna elő, mert hisz ti nők nem vagytok felelősek férjeitek tetteiért és mindenki tudja, hogy Becse a titek. Valószínűleg úgy tesznek minden fiscalis successioval, de hogy ez törvény szerint való, nem hiszem. De mindenesetre juttatnak majd nektek évi járadékot.

Minthogy így jövedelmed nem lesz igen jelentékeny, idejében kell a szerint berendezned életed módját.

Lajos ittlétekor azt mondta, hogy testvéreim a császárhoz kérelemmel fordulnak majd érdekeimben. A

testvéri szeretetnek oly jele ez, melyet ha nincs is következése, soha sem felejték el.

Eddig az volt nagy vigaszom, hogy legalább a Te és gyermekeim existenciáját nem láttam veszélyeztetve, de most azt is szememre kell hánynom magamnak, hogy titeket magammal rántottalak a szerencsétlenségbe. Ez nagyon nyomja a szívemet, bár tudom, hogy a te nemes lelked inkább gondol az ón balsorsomra, mint a magadéra. De a kétségbeesés nem használ semmit; gyorsan kell határozni és azt végre is hajtani. Téged is bizonyára megedzett a fájdalom iskolája, hogy jobban bírsz már mozogni a gyakorlati életben. Most tanácsadó nélkül, egyedül állasz és így magadnak kell tervezned. Eszed és erkölcsi erőd bizonyára jobban vezethetnek, mint egy szegény rabnak tanácsa.

E levélre csak kevés percem van, már várnak is rá. Be kell fejeznem, pedig be sok volna a mondani valóm.

Isten áldjon meg téged és a gyerekeket. Légy meggyőződve arról, hogy szomorú cellájában értetek imádkozik, aggódik és remél hü

Károlyod.

Az aradi várban, 1819. szept. 27-én.

*Édes jó Klárám!*¹

Tegnap volt a haditörvényszék ülése és így kimondták fölöttem az ítéletet. Csak a bírák tudják, hogy hangzik, de a törvény betűje szerint csak halálos ítélet lehet.

Igazad van édes Klárám, velem lehet erről beszélni. Húsz csatában szemébe néztem a halálnak, az utolsóban (Isten bocsássa meg bűnömet), kerestem is. Hat hét óta elég időm volt elkészülni reá és ha magam volnék, családtalanul, szívesen fogadnám. Csak kétszer, mióta fogva vagyok, volt erősebb nálamnál a fájdalom és keserű könyeket sajtolt ki belőlem. Először kis lányom miatt; másodszor, mikor ama újságcikk miatt hallgattak ki. Rég elő voltam reá készülve és mégis midőn fölolvasták előttem azt

¹ Rohoncynének Másolat,

a gyalázatos levelet az *Allgemeine Zeitung*-ból, elhagyott szilárdságom, indulatom és haragom kivettek képeimből, mintha lázban volnék s tán öt percig nem bírtam szólni. A hadi törvényszéknél megkérdeztem az auditort: remélhetem-e, hogy ebben az ügyben nemsokára tisztázva leszek? Azt felelte: „Nincs senki az egész királyságban, a ki ennek, a különben is névtelen cikknek hinne. Pörére nincs semmi befolyása“. Mondhatom, hogy a háború folyamán több száz osztrákot, köztük több tisztet, megmentettem. Senki sem bánt oly szigorúan katonáival, mint én. Szolnokon beütöttem egy honvéd fejét, a ki agyon akart löni egy térdre hullva könyörgő határőrt. És becsületes nevem még sincs biztosságban ily alávaló rágalomtól; egész Európa előtt megbélyegezték; ez rendítette meg különben erős idegeimet; ez okozott nekem néhány igen szomorú napot.

Most hála Istennek tisztában vagyok a világgal és magammal és bármit hozzon a sors, készen talál. Úgy hiszem, ha egyszer kiszabadulok, tisztább, jobb leszek. Igaz, hogy mi protestánsok nem hiszünk a tisztító tűzben, de igen is hiszszük, hogy Isten megpróbáltatásokat ró ránk, melyekben erkölcsi erőt kell tanúsítanunk, hogy méltókká váljunk az ő kegyelmére. Így nézem mostani helyzetemet, és biztosíthatlak, hogy a keserű csalódások iskolája nyomot

hagyott bennem, és igazad lehet, magam is reményiem, hogy jobb ember leszek, mint eddig voltam.

A ti reményeitek, hogy amnesztiát kapunk, minket is foglalkoztattak és a mily valószínű, hogy miután Olaszországban, sőt Pétervárad iránt is nagylelkűen jártak el, egyedül minket nem fognak a törvény egész szigorával büntetni, még sem ringatom magamat ábrándokban. Magamat illetőleg már nincs aggodalmam, sem reményem, sem óhajtásom, csak bubánatom van kedveseim sorsa fölött. Ha meg kell halnom: meghalok őseim hitével és egy Leiningen bátorságával; ha kiszabadulok, nem lesz boldogabb és Isten iránt hálásabb ember nálam.

Különben nem vagyok annyira egyedül, mint hiszed. A kedveseimre való gondolás az én társaságom. Képök mindig előttem áll. Aztán egy örökké nevezetes évnek emlékei, melyeket papírra vetni próbálok, szintén foglalkoztatnak.

Napom reggel 7-kor kezdődik és este 9-kor végződik és oly pontosan tartom fenn foglalkozásom berendezését a ruhatisztítástól (magam szántából végzem, nem szolgálat híján) az olvasásig, elmélkedésig és írásig, hogy eddig távol maradt tőlem az unalom.

Óvjon Isten erős karjával és diktáljon neked sok levelet

Károly sógorodhoz.

(Utóirat.) Még egy kérésem van, kedves Klárám. Ne íj nekem többet kételkedésről s bizalmatlanságról Görgey iránt, mert akkor bennem kétkelel. Hagyd meg hitemet e férfiú nagy jellemében. Én nem tántorodhatom meg benne, de fáj nekem, ha kedvezőtlent hallok felőle.

Arad, 1849 október 5.

Kedves jó Györgyöm!

Csak kevés sort írhatok neked, mielőtt ez élet-től megválok, de fogadjátok mindnyájan, kiket szeretek, magatokénak azt, mit szegény feleségemnek irtani. Oly kíméletesen, mint csak lehet, értesítsétek e súlyos csapásról és vigasztaljátok nyomorúságában. Az ő erős lelke elviselhetne minden fájdalmat, de teste gyöngé, szívem megremeg, ha gondolom, hogy ő is korai halálnak esketik martalékául.

Titeket pedig, kedves testvéreim, kiket mindig őszintén szerettelek, titeket arra kérlek, hogy azt a gyalázatot, melyet amaz alávaló újságcikk szórtreám, ne hagyjátok nevemhez ragadni. Követeljétek aktáimat, tegyetek meg minden lehető, csak szégyen-foltot ne hagyjatok nevemen. A mindenható Isten áldjon meg téged, Cattinát¹ és gyermekeidet és ont-

¹ Gr. Leiningen György neje.

sátok értem a testvéri szeretet kényét. Szegény, szegény feleségem, ő e keserű órában az én legnagyobb búbánatom; álljatok híven mellette és segítsétek tanácssal és tettel. Isten veletek, kedve-seim, imádkozzatok, hogy örök békét nyerjen hű testvérték

Károly.

Aradon, 1849 október 5-én.

Egyetlen, utolsó lehelletemig szeretett Lizám!

A kocka eldőlt és csak kevés órám marad még e világon, hogy előkészüljek a keserű lépésre. A halál nem volna rettenetes rám nézve, ha egyedül állanék, de a gondolat reád, drága Lizám és ártatlan gyermekeimre súlyosan nehezedik lelkemre. A csapás nem ért engem előkészületlenül. Azt hittem, mindenre készen állok és mégis e pillanatban görcsösen vonaglik a szívem azon gondolatra, hogy téged, legnagyobb kincsemet, mindenkorra elvesztelek. Nem, nem mindenkorra! Erős a hitem, hogy ez életre egy más, jobb és szebb élet következik: szellemem körülötted fog lebegni, mert hisz a szellemnek mindenütt van hona, a meddig Isten mindenhatósága ér.

Szívesen, óh mily szívesen éltem volna, éltem volna, hisz meg volt mindenem, mi boldoggá teszi

az életet, oly boldog voltam a veled való frigyben, mint ember csak lehet.

Most e komoly órában, midőn minden, a mi földi, múlandóságában áll előttem, midőn a múlt mintegy föltárva mutatkozik, most megrohannak minden emlékeim és nehézze teszik válásomat. Mily tisztán és fönsegesen áll most előttem emléked; mint szeretném, ha kifejezhetném szavakkal, minő fájdalmas érzéssel adom át magamat a- reád való gondolásnak!

A mindenható isten, ki szivembe lát, adjon erőt, hogy úgy halhassak meg, mint egy keresztyén. Mindig híven hódoltam őseim vallásának; a lelkész kezéből fogadtam hitem vigasztalását és kész vagyok uram és teremtőm ítélőszéke el lépni.

És te, Lizám, ki mint a vigasz és remény angyala állottál mellettem, kinek csak gyöngén viszonozhattam azt a boldogságot, melyet nekem találárul ó szereteteddel szereztél: adjon neked isten bátorságot és erőt súlyos végzeted elviselésére.

Nekem pedig bocsásd meg drága Lizám, ha ez életben bántottalak, vagy ha gyöngédtelen voltam irántad. Nem hallhatom már hangodat, de szivem azt mondja, hogy megbocsátasz.

És gyermekeim! Nagy isten, kell, hogy nekik élj, drága Lizám! Sorsod súlyosabb, mint az enyém, neked éveken át kebledben kell rejteni a búbánatot,

de én még a túlvilágról is hálásan nézek reád, ha megmaradsz gyermekeinknek.

Neveld őket az Úr félelmében, jó és nemes emberekké. Ha én már nem is örködhetem fölöttük, legyen anyjok: anyjok, ki megtanítja őket, hogy tiszteletben tartsák szerencsétlen atyjok emlékét. Csak fejőkre tehetném áldó kezeimet, csak még egyszer nevetnének szemedbe. De tán jobb mindkettőnkre nézve, hogy ez az utolsó találkozásunk elmarad. Legyen meg Isten akarata. Leopold, a nemes jó Leopold, kit nem ér rossz végzetem, megígérte nekem, hogy atya gyanánt gondoskodik majd rólad és gyermekeidről. Ő beváltja majd szavát.

Földi dolgokról nincs mit közlenem veled. Legalább e tekintetben nem lesz gondod; vagyonodhoz nem nyúlhatnak. De még egy kérésem van hozzád. Kérlek, felelj meg kötelezettségeimnek, hogy nevem becsületben maradjon. Tudod, mennyivel tartozom Fritznek és Viktornak, Damjanich tábornoknak 1400 forintjával tartozom, fizesd meg adósságomat, leendő özvegyének, mert ő is vértanúhalált szenved holnap reggel.

A gyermekek még meg vannak kiméivé c fájdalomtól és ez jól van így. Ők majd atyjukat a te szavadból ismerik meg és ki mondhatná meg nekik jobban, mint te, hogy apjuk, habár az emberi törvény

elítélte, szívében becsületes ember volt, ki meggyőződéséért balt meg.

Rövidre van szabva az az idő, melyet még e földön tölthetek, a levelet nemsokára át kell adnom, de nagyon nehezemre esik megválnom e lapoktól.

Isten áldjon s oltalmazzon meg drága, nemes feleségem és adjon neked erőt, engem pedig részesítsen az ő örök békéjében. Édes, drága Lizám! gyermekeim, éljete boldogan! Nemsokára kiszenvedtem. Még egyszer köszönet hű szerelmedért, mindenért, mit értem tettél. Istenem, Istenem! nem bírom tovább. Isten veled életem, mindenem.

Holtig hű

Károlyod.

Arad, október 6-án.

Édes jó Poldim!!

Sejtelmem nem csalt meg, komoly, borzasztóan komoly az állapotom. Egy óra múlva már nem élek. Mostanig azt reméltem, hogy még egyszer láthatlak, sajnós, nem lehetséges. Élj hát boldogul, drága jó barátom, ha egy haldokló imáját meghallgatják, nem sokára családod körében boldogul fogsz élni, bár a reárn való emlékezés kissé elhomályosíthatja egeteket.² Megáldalak téged, nődet és gyermekeidet és Istenhez könyörgök, hogy adjon erőt utolsó órámban. Add át minden régi jó barátomnak utolsó fájdalmas búcsúszómat. Györgynek írtam és Lizának

¹ E levél eredetijének fénykép-másolata megjelent az „Aradi Vértanúk Albumá”-ban 142. 1.

² Rohonczy Lipótot 1849. nov. 16-án szintén halálra ítélte a törvényszék, mit azonban 18 évi várfogságra változtattak. Nem sokára kegyelmet nyert.

is küldtem levelet, ó nagy Isten, oltalmazd szegény feleségemet.

Írj mindjárt Clairenek, tán elmehet Pozsonyba és segítségére lehet szegény Lizának nehéz bánatában; a testvéri köny a lehető legnagyobb vigasz reá nézve. Éppen most szenvedtek ki négyen közülünk, még visszhangzanak a lövések szívemben. Most reánk kerül a sor, még egyszer élj boldogul, egy jobb világban viszont látjuk egymást. Isten áldjon meg mindnyájatokat derék bajtársaim, Isten veletek, Isten veletek.

Károlyod.

Arad vára, 1849 okt. 8.

Kedves drága Liszka!

Negyvennyolc kínos óra folyt el a rettenetes esemény után. Adja Isten, hogy ne én legyek az első, ki veled közli a szörnyű liirt szegény Károlyod felől. Már nem él a nemes férfiú, a világ' méltatlan volt hozzá, ő az angyalok közt van.

Drága Liszka, ne engedd, hogy fájdalmad e mérhetetlen veszteség fölött őrvöngésig ragadjon, gondold meg a kötelességeket, melyeket a természet ró reád, mint anyára; melyeket Ő biz reád gyermekeire nézve, utolsó órájában. Mint a szabadság áldozata, mártírja hunyt el tizenkét társával együtt; borzasztó megtorlás! Méltósággal, nemes tartásban hallotta halálos ítéletét és férfias bátorsággal állotta ki halálos kínját. Legméltóbban, legszebben halt meg bajtársai közt, halálának órája október 6-ikának reggeli $\frac{3}{4}$ órája.

Még elhunyt előtt szólott az osztrák tisztokhoz és esküdött a halál küszöbén, mikor az ember nem mond valótlan szót, hogy a „Soldatenfreund“-ban megjelent vád hazugság. Egy ily tette sohasem volt képes.

Úgy mint életében, halálában is hű maradt önmagához, mindenek fölé helyezve becsületének megőrzését.

Utolsó gondolatait, utolsó éjjelét Istennek és kedveseinek szentelte. Levele, melynek másolatát ide csatolom, mert az eredetit szentség gyanánt megőrzöm, bizonyítja nemes jellemét, hitének erejét, férfiasságát. Azt értem belőle, hogy hallgatag reám bízta a kötelességet, hogy gondodat viseljem.

Csak kevés pillanatig szólhattam drága barátommal. Mélyen meghatva szólt a törvények szigorúságáról, éppen nem remélt kegyelmet és mint szilárd, jellemes férfiúhoz illik, Istennel való mindennapi társalkodással készült élete végére. Téged és az ő angyalait mindenek fölött szerette, az állam többet nyert volna e nemes jellem megtartásával, mint a borzasztó lélekrázó példaadással. Isten bocsásson meg azoknak, kiknek lelkiismeretét ezen nemes férfiúnak halála terheli.

Reményem, még képes leszek teljesíteni végső rendelkezését, melyet itt másolatban beküldök, mi is Istennel előkészültünk mindenre a mi érhet

és semmitem sem lehet meg. Kegyelmet mi nem reménylünk.

Adja Isten, hogy Constance nővéred legyen e szomorú hír közlője, ő tőle majd meghallod, hogy ő szentelt földben nyugszik. Béke hamvaira.¹

Teljesítsd szegény Károlyod kérését, drága egészséged kíméletét illetőleg, küzdj meg a búbánattal; két ártatlan lény életéről van szó.

A legfájdalmasabb érzélemmel, melyet eddig éreztem, öllelek gondolatban és a mindenható Istenhez könyörgök, legyen oltalmazod.

Hű sógorod

Leopold.

¹ Tetemét sógora, Urban Gyula 13 aranyon váltotta magához a hóhértól. Birtokára, Monyoróra vitte, ott maga segítette bebalzsamozni s Monyorón eltemettette a Leiningen által kijelölt helyen. 1876-ban földi maradványait átszállították Boros-Jenőre, a B. Aczél-család sírboltjába, hol most is nyugszanak.

JEGYZETEK

Április 6.

Isaszegi csata, eddig a legnagyobb. Borzasztó ágyúzás, ütközet, a balszárny visszavonulása. Roham az erdőben és az ellenség szerencsés visszaszorítása. A jelentésben kitüntetéssel említenek. Görgey gyönyörű szavai a csata után.

Születésem napjának szombatja. Vác megtámadása, borzasztó ^{Április 10.} idő. Gyönyörű mozdulatunk. Heves ütközet és roham a balszárnyon, (átkelés a vasúton, borzasztó talaj.) Földváry Károly Magyarország első katonája. Lovammal elbukom. Katonáim részvéte. Götz tábornok, Brandenstein kapitány, egy sebesült tiszt. Beszállásolás; a papság nevetséges szabadelvű arcfintorodásai. Megint megérdemeltem a rendjelet.

Pihenő nap Vácott. Üdülés kimondhatatlan strapáciák után.

Április 11.

Menetünk észak felé Oroszin és Ipolyságon át.

Ápr. 12—13—14.

Léva és Kelecsény. 18. Átkelés a Garamon, melyben az ^{Április 17.} ellenség nem gátol. Haderejének összpontosítása, szándéka, hogy minket a Garamba vessen. A kapott parancs ellenére Nagy-Sarlóra masírozunk. A pozíció kulcsát a brigádom megrohanja és elfoglalja! balra a lovasság (9-ik zászlóalj). A falu másik végén magam vagyok parancsnok, ágyú és lovasság nélkül, kitéve a leghevesebb kartács-tűznek. Erős csatártömegek elhelyezése kedvező szögben az árok mellett. 8 ágyú odahozása. Rögtoni előnyomulás és az ellenség zömének szétrobbantása. Mindig legjobb, ha a saját erős akaratunkat követjük. Elvesztek egy negyedórát és csak akkor érek föl a magas-

latra, mikor az ellenséges balszárny tömegét már nem lehetett elvágni. Oldalt erős tüzet állnak ki. Kettő egészen föloszlik, egy félig. Elővesszük a lovasságot, hogy amazokat elfogjuk, mialatt én visszamegyek, hogy az ágyúkat elővontassam, hogy ama tömegeket félelemben tartsuk; a lovasság tétlen marad és engedi, hogy a szétszórtan futók az erdőbe jussanak. Mindamellet fényes a diadalunk. Az ellenség szétrobbantva és demoralizálva, vesztesége 1600 fogoly és sok halott, 3 ágyú. A hadsereg lelkesült hangulata. György a Mazzuchelliezrednél, melynek az a zászlóalj csaknem egészen fogságba esik. Ifjú hadaink megdöntötték az ellenség legjobb csapatait.

Ápr. 20—21—22. Menetek Komárom felé. Madár. Szép kép, igaz magyar kálvinista papi család. Egyszerűség és méltóság. Egy óra hosszat a vizen át megyünk. A legénység gyönyörű jó kedve és fáradhatatlansága. Komárom. A város szomorú képe. Folytonos bombázás, mely azonban kevés kárt okoz.

Április 23. A rendjelek ünnepi kiosztása. Görgey negyedszer is méltónak nyilvánít engem a rendjelre. Javasolja, hogy a II. osztályát kapjam. Hiba, hogy közlegények nem részesülnek benne.

Április 24—25. Meszlény, kellemes csalódás. Guyon, Lenkey. Hidverés. Éjjel érdekes bombázás. Látogatásom a hídfő erősítésében. Pohár bor és bomba. Éljen. Esterházy Pál. Édes jó Lizám. Séta Mészölynével.

Április 26. Komáromi csata. Éjjeli expedíció, annak sikere. A dandár kivonulása, az ütközet szerencsés menete. Balszárny és visszavonulás, tétlen szerepem. A sáncokban 6 darab 24 fontos ágyút elvettünk, 500 foglyot ejtettünk.

Április 27—29. A táborban, Komárom mellett. Damjanich lábát tőri. Spártai válasza. Sári család, örömiük. Menetünk Ácsra és nagy ellenséges raktárak zsákmányul ejtése. Az ellenségnek megfoghatatlanul gyors visszavonulása. Nincs bizalma csapataiba. A rendjelek elvetése; tőlem megtagadják a II-ik osztályt. Csapataim már rég méltónak ítélték reá. Utoljára ez a parancsnok legszebb bizonyítványa.

Május 1. Menetünk Buda felé. Tata. Főhadiszállás. Egy hadosztályt (divisio) veszek át. Földváry dandárnok lesz. Kökényessy; szép jellege. Knézich. Galopin-jeim (Esterházy, apa és fia).

Baina. Sándor, a lehetőségen felül feketesárga. Komáromhoz oly közel van Pozsony és most ismét távolabb jutottam tőled. Lovaglás az erdőben G.-vel (Görgy?).

Május 8.

Hidegkút. Házigazdám nevetséges henccegése. A gyermekek hiába törekszenek szüleik feketesárga érzületét leplezni.

Május 4.

Buda előtt. Parlamentér. Hentzi válasza. Tarackiaink szerencsés elhelyezése. Erős tűzük. Éjjel Pest bombázása. A hídfő megtámadása.

Május 5—6.

Tunya élet, belátjuk, hogy a várat ostromagyúk nélkül nem vehetjük be. Claire, Poldi, örömük. Kell, hogy nemsokára viszont lássalak.

Május 7—8—9—
10-11.

A fácánál. Boldog emlékek. A természet keblében nem dobog szív az emberért. Isten fenséges természete és az emberek nyomorult bajoskodása. Végre díszítik a Schwarzenberg-zászlót, beszédem, a csapatok felséges hangulata. Pestnek borzasztó, de rövid bombázása. Jó hírek a bánásból. Bem legyőzte Krisztiánt. Lovaglás a város-
ligetben.

Ostrom.

Május 7.

Főhadiszálláson. A baka büszke.

Május 18.

Ostrom létrákon; visszaverik. Tisztjeink rendtelensége és könnyelműsége. Ferenc Károly.

Május 18.

Borzasztó idő. Felhőszakadás. Szerencsétlen lovaglás a katlan-
üteghez (Kesselbatterie) és egy áltámadás rendelése. Sebes és családja, gyermekei, lakodalom. Előkészület az ostromra. Kisértés;
hogyan viselkedem?

Május 19—20.

Roham. Fölállításom. Alárendeltjeim tétlensége és közömbös-
sége. Jeladás a támadásra, borzasztó tüzelés, szoros utón kiteve a
legrettenetesebb golyózápornak. A 3. zászlóalj és derék Schwarzen-
bergjeim sorait ritkítják. Isten veletek, vitézeim. Más ütegeink is
élénken tüzelnek, de a roham csak akkor indul meg, mikor a két
zászlóalj ismét előresiet, mire mindnyájan a falhoz vonják a létrákat
és megmásszák a bástyákat. Suitazim, (?) Farkas, Festetics. Bor-
zasztó öldöklés, kezdetben nincs pardon. Végre lecsendesül a düh.
A foglyok közt ismerős tiszték (Húrt). A honvédek szilajsága. Sajnos,
fosztogatnak is. Hentzi halálosan megsebesül. Lánchíd. Annoch (így)

Május 21.

- ezredes. Szerencse. Poldi. Görgey nagysága minden tekintetben. Claire, barátjai. Szegény Lizám nem hall felőlem.
- Május 22. Pesten. Vidám hangulat. A vén asszonyok rajonganak értem.
- Május 28-24. Kendjelek, Görgey beszéde. Kossuth ijedsége. Tehát mégis meg-
- Május 25. kaptam a II. osztályt. Hosszabb tartózkodásunk Pestet Capuánkká teszi.
- Május 26. Színház. Görgey velünk marad.
Elindulás Vörösvárra. Csapatainkat ismét rendre kell szoktatni. Knezich. Visszapillantás a nagy intrigára. Meg vagyok magammal elégedve. A tábornokné fatális befolyása.¹ Nem kell asszony a haditáborban.
- Május 27. Dorogh. Esztergom. Palkovics, apa és fiú. Az előbbi családja, Fekete Flóri. Hogy elszállt az idő.
- Május 28. Esztergomban, ebéd Feketénél. Jó borok. A „schwarzgelbismus“ határán vagyunk, részben már benne.
- Május 29. Köbölkút. Kocsizás Karvára, Mária és gyermekei; derék, eszes asszony. Kedves délután. Megemlékezés Burdinára, szegény asszony.
- Május 30. Perbete, kocsizás Komáromba. Damjanich, Galvani. Teleky. A tábornokné nagy öröme. Vidám este.
- Junius 1. Esterházy Pál Tatán. Érsekújvárba, tehát a Nyitrán átkeltünk. A Vág vonalát megszállotta az ellenség. Klasszikus vacsora, Palaty (?), holnap a táborba.
Megérkezés Asbóth hadtesténél. Sovárgó pillantások észak felé, Szemrevétel.
- Június 2. Lebukom a lóról. Unalom. Önkéntes fegyverszünet. Komáromba-Este Szekulics Pálnál. Lenkey. Aschermann.
- Június 6. Tábornokné. Knezichnek kicsinyes, aggodalmaskodó jelleme. Csaknem sajnálom, hogy nem használtam föl az intrigát. Nagy Sándor, Aulich (hadi csel) Klapka.
- Június 9. Katonaszedés. Hazaszeretet szép példái. Majtényi, derék hazáik
A számvitelben visszaélés és becstelenség. Sok tisztnek sóvárgása békés alkalmazás után.
- Június 10.
- Június 11.

¹ Valószínűleg Knezichnét érti.

Udvard. Ebéd. Alsó és felső papság.	Június	12.
(Tót) Megyer. Károlyi Lajos. Szép jószág. Az ő jelleme.	Június	13.
Szelőcze.	Június	15.
Ütközet Farkasdnál, 2. hadtest, Knézich kicsinyes szelleme.	Június	16.
Tardoskedd, fegyverre szólítás. A tábornokné.	Június	17.
Átkelés a Vágón. Második ütközet Farkasdnál és Perednél.	Június	20.
A hadtest átvétele.		
Peredi csata. A balszárny. Az oroszok, visszavonulás. Derék lovasság. Könnyelműségem. Szoros ut a hátunkban. Derék gyalogság.	Június	21.
Több nap Megyeren, Érsekújváron, Komáromban, Poldi Györmél megsebesül. Pöltenberg visszavonulása.	Június	21.
A komáromi csata. Görgey. Hősies erőfeszítése. Kiveri a berontott ellenséget a sáncból. Borzasztó tusa az ácsi erdőben. Klapka tétlensége; nekem meg van kötve a kezem. Hát nincs már bátor férfiú Magyarországon! Végre támadok. Szóuy elfoglalása, Benedek, Görgey megsebesülése. Borzasztó fölindulás a hadseregben.	Július	2.
Szomorú napok Komáromban. Viszály és intrigák. Tagok fő nélkül. Ideiglenesen Klapka a főparancsnok, elhatározás nélkül. Végre (elhatározzuk) hogy áttörünk. Csata 11-én. A lovasság nagy tömegét nem használják föl; embereimet az eső és füst zavarba hozzák. Ismét heves harc az erdőben. Visszavonulás a sáncok közé.	Július	2.
Elindulás a Duna balpartján Vácra. Három borzasztó menet nyomasztó hőségben, rossz élelmezés, Görgey lóháton.		
Vác. Az oroszok támadása, heves harc után visszaverjük őket. Benyomás.		
Szemrevétel, kis zsákmány. Furcsa találkozás egy orosz tiszttel. Visszavonulás elhatározása.	Július	13.
Legszébb napom, mint katonának: nyolc órai küzdelmem az oroszokkal, egyedül. Azok csalódása. Görgey elismerése. Bátorlanság. Ellankadás. Kincs mit enni.	Július	15.
Vadkert, Görgey állapota aggasztó. A következő napokban javul. Óriási természete. Szökések. Végre kapnak a csapatok ételmet.	Július	16.
Losonc. Az oroszok ajánlata. Parlamentálás. Lovagiasság. Zsolcza. Ütközet. Pöltenberg. Geszthely. Főhadiszállás. Parlamentér. Ütkö-	Július	17.

- Augusztus zet. Visszavonulás Tokajba, szomorú menet a tiszántúli síkon át.
- Augusztus 13. 12. Debreczeni ütközet, folytonos menetek.
 Aradon. Gyula. Stanci.¹ Ütközet. Te jobb sorsot — etc.
 Menet Világosra. 14. Kapituláció az oroszokkal. Életem legszomorubb napja. Az oroszok lovagiassága. Menetünk Kis-Jenőre. (Óriás, néhány boldog óram. Drigalski, az osztrák tisztmintaképe), Hammerstein. Ebéd Rüdigernél. Zichy, Forgács Gyula, Wenckheim; átadnak az osztrákoknak. Reischach. Elutazás Mácsára. Aradon. Bevonulás. Inkább tízszeres halál, mintsem hogy ily meggyalázásokat kelljen eltűrni. Első estém a fogságban.
- Augusztus Vasárnap. Második nap. A fogság valamivel keserűbb.
- Augusztus 27. 26. Hétfő. Harmadik nap. Kihallgatás, mégis valahára közeledünk a döntéshez.
- Augusztus 28. Kedd. 4. nap. Foglalkozás. Váratlan találkozás. Újságcikk. Engem, ki e háborúban több osztrákot mentett meg, mint bárki, így megbecsteleníteni. Schlick. Erbach. Nyilatkozata azon cikk felől. Kenyéren, vízen élni sem rossz, lelkiismeretem nyugodt. Állami fogság. Szomszédom jobbra. Mulatás az ablaknál, siket, rejtett beszélgetés.
- Augusztus Szerda. 5. nap. Régi parancsok. Rád gondolok. Erbach látogatása. Schlick engedelmé.
29. Csütörtök 6. Hírek. Balázs², szegény Gyula. A főprofoss barátságosabb arca. Az arramenők.
- Augusztus Péntek. A ráczok. Csernovics. Lánér. Nagyobb szigorúság. 20
30. tiszt. 3-án 25-el. Damjanich. Szomorú helyzete.
- Augusztus Szombat. Poldi, hir felőled, szegény Liszkám, Bethlen, Pod-
31. maniczky mint közlegények. Dessewffy időtöltése. Vadászat. Damaskin.
- Szept. 1. Vasárnap. Kiss, séta. Újságok. Remények.
- Hétfő. Kivégzés. Kedd. Vécsey. Csernovics. Várparancsnok.
- Szept. 2. Szerda. Egész nap olvasmány.
- Szept. 3.
- Szept. 5.

¹ Az író sógora, Urbán Gyula és annak neje, Constance.

² Jószáigazgatója.

- Csütörtök. Az én jó Lajosom, mennyire hálás vagyok irántad. Szept. 6.
 Ő jól ismer. Dessewffy neje. \
- Tábornokaké. Szivarok. Taszi tiszteltet. Szept. 7.
- Szombat. Az én pókjaim. Szept. 8.
- Vasárnap. Maltravers. Egészen elég megfigyelni a gyermekek lelkét és azon átkozott hajlandóságukkal, hogy nem igazat fecsegenek, mely a gyermekszobának legfőbb betegsége, szembe szállani. Szept. 9.
- Atyák! ne alkalmaztatok több keserűséget, félelmet, élelemmegvonást, becsukást, mint a mennyi szükséges! A nyílt gyermek, ki szemedbe néz, igazat mond és megszegyeníti az ördögöt is. Ez az anyag, melyből a becsületes, vitéz, sőt bölcs férfi válik.
- Hétfő. Lajos elment; levele. Claire levele. Az én kis angyalom. Szept. 10.
- Egyikünk befejezte pályafutását.
- Kedd. Malachovsky az ablaknál. Dessewffy barátom epikuróus. Szept. 11.
- Kivégzés.
- (A nő a házban és a házon kívül). Szept. 12.
- Csütörtök. Dessewffy neje. Dessewffy jósága. A magunk szerencsétlensége fogékonyabbá tesz mások fájdalma iránt. Schlick Szept. 18.
- elutazott. Lichtenstein Ferenc. Vigasztaló biztosítások, Görgeyről mondják, hogy Stájerországba ment. Isten mentsen attól, hogy őt többé ne becsülhessem. Lengyel és német szolgáink. Naiv ő (Schildwacht). Künn vihar — mintha érzelmeim volnának. Szept. 1-1.
- Péntek. Mondják, hogy Görgey Stájerben van. Minő kétségek, de nem, nem! A profosz jó éjszakája. Szept. 15.
- Szombat. Második kihallgatás. Újságcikk. Szept. 16.
- Vasárnap. Beszélgetés az auditorral; ember. Levelek Lizától (nagy a balsorsban, igen, mindent el akarok követni). Szept. 17.
- Hétfő. Pótlás a kihallgatáshoz. A mit meg lehet változtatni, igaztalanság. Esterházy. Guszti. A szerelem élesen lát. Szept. 18.
- Kedd. Levél Lizának és Clairenek. Damjanich. Titkos viszontlátás. Szept. 19.
- Szerda. Damjanich. Régi előszeretete irántam. Szept. 20.
- Csütörtök. „Pester Zeitung“ cikke. Szopt. 20.
- Péntek. Kiss és Vécsey. Hadi törvényszék. Az ítéleteket Szept. 21.
- Bécsbe küldik.

- Szftpt. 22. Szombat. Az ördögbe még egy szót! — A gyakorlat magától jó'.
- Szept. 23. Vasárnap. Lenkey (megtévelyodott). Hír Becse lefoglalásáról. Szegény nóm, szegény gyermekeim. Damjanich, levél.
- Szept. 24. Hétfő. Levél Lizának Becse ügyében. Az előbbi élelmezéssel fölhaltam.
- Szept. 25. Kedd. Levél Lizától. A folyosón való séta is tilos.
- Szept. 26. Szerda. Hadi törvényszék. Damjanich benyomása, Pöltenberg, Aulich. Nagy Sándor, csupa régi barát. Az auditor biztosítása. Pöltenberg még mindig optimista.¹ Bármily kevésse birom magamat áltatni az ítélet szigorúsága fölött, mégis örvendek, hogy a pör közeledik eldöntéséhez.
- Szept. 27. Csütörtök. Claire levele Toldinak, Lizának írok, a lépések dolgában. Aggodalmaim kis leányom miatt. Uram, Istenem ! — Dessewffy eltörtött ablaküvege. Damjanich a folyosón. 7 óraker ablak becsukva és világosság (Seher auditor).
- Szept. 28. Péntek. Hosszú távolléteket látták. A lámpák kialudtak, sötétség, mint tegnap. De még ezer meg ezer év múlva is oly fényesen tündöklenek a csillagok, melyekhez ma fölnezünk. Cédula Lázártól. 'Itadetzky. Komárom, amnesztia. Vájjon csak Komáromé-e vagy általánosról van-e szó, nincs világosan megmondva.
- Szept. 29. Szombat. Vécsey, Móga. Chargevestés és 5 év. Teleky Adám. Damjanich. Cédula. Pester Zeitung, az első igazságos cikk a magyar hadjárat felől. Zelinsky. 10 évi sáncmunka. (Seher szabadon). Lázár. Kosztpénz. Profosz is vigasztal. Damjanich neje.
- Szept. 30. Vasárnap. Lázár azt állítjaC hogy írásbeli hire van, hogy néhány nap alatt megadják az amnesztiát. Liza levele. A nő leglényegesebb tulajdonsága és ereje : gyöngesége. Oly lény, melyet vigasztalunk és óvnunk kell; minő kedves az a férfi büszkeségének! A gögös nő, ki egyedül állhat és nem szorul a mi támaszunkra, elveszti nemének varázsát.
- Október 1. Hétfő. Egy pillanatnak minő nagy a hatása. Évekre! Egy pillanat — erény, bűn, dicsőség, gyalázat, bánat, gyönyör csak pil-

¹ Ezentúl írón.

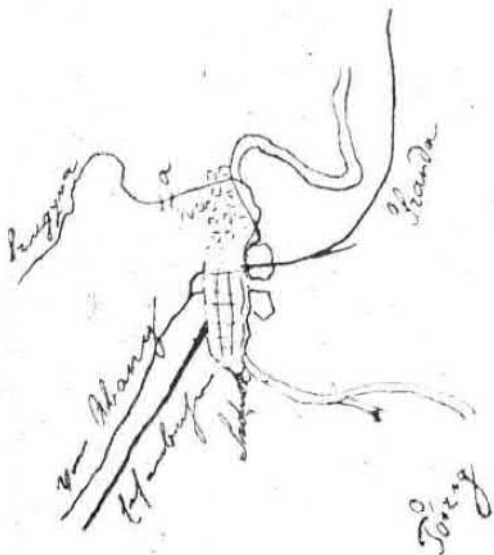
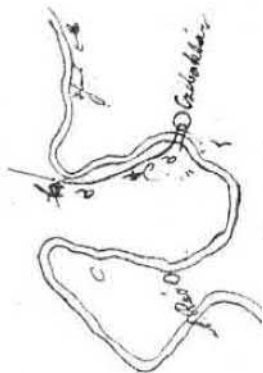
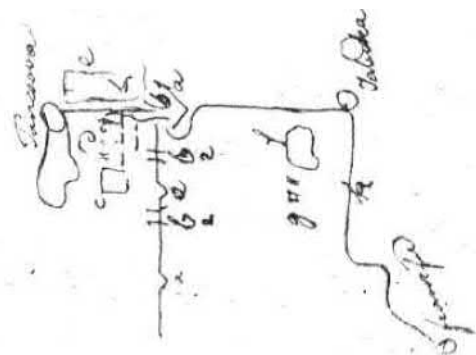
lanatoktól függenek. A halál is csak egy pillanat és mégis az örökkévalóság áll mögötte!

Kedd. Ó mily fájdalmasan sóhajtott a nő és epedett azután, ^{Október 2.} hogy ismét a szerelem és gyönyör szemével nézhessen téged, szép világ. De a test betegsége rendszeren a lélek rejtett erejének és bölcsességének nyilvánulásához vezet, melyekről egészséges napjaiban nem is tud az ember. Isten a maga irgalmában úgy rendezte, mint a természetnek meglehetősen általános törvényét, hogy azon arányban, a mint a sirhoz közeledünk, lefelé hajló utunk síkabbá és könnyebbé válik reánk nézve. Minden nappal, azon mértékben, a mint a por köde eloszlik szemünk elől, vesz valamit kísérteties színéből a halál és végtére úgy hullunk karjába, mint a fáradt gyermek anyja ölébe. (Gondolatok és hasonlatok helyzetemre való tekintettel). Este Dessewffy, unokatestvére. Két tiszt. Pester Zeitung. Komárom. Eső után szép estve.

Szerda. Vécsey. Cédula. Lenkey mindig tébolyodottabb. ír a várparancsnoknak. Magas személyiség; útlevél, idegen névre szóló; neki 4 lovas hintó. Kiss is jó híreket izén. Dessewffy levele. Fele- ^{Október 3.} sége. Komárom valóban amnesztiát nyert. Klapka. Aschermann. Fél-óraig Damjanichnál. Görgey ellen vádak. Megvásárolták undok pénzen; nem bírom és nem akarom hinni és mégis aggaszt ez a gondolat.

Komor hangulat, a Damjanichsal való tegnapi beszélgetésem ^{Október 4.} hatása, nem bírok írni. Este cédula Damjanichtól. Mindig Vécsey kapja a legfurcsább híreket. Komáromot nem adták át, Schlick togságban, poroszok Pozsonyban. Liza levele. Porkoláb. Fegyverek. Holnap reggel 7-kor törvényszék elé. Elet vagy halál. Uram, a mint parancsolod!¹

¹ Ez utolsó sorok Rohonczy Leopoldnak értelmezése szerint közölvék. Mutatják, minő reményeket tápláltak az aradi foglyok utolsó napjaikban is. Hasonmásuk a 244. lapon.

A PANCISOVAI, CIBAKHÁZAI ÉS SZOLNOKI ÚTKÖZETEK TERVRAJZAI

4 Oct. Düstere Stimmung
D. ich kann nicht schreiben. Abends Zettel von D. Vecey
hat immer die merkw. Nachr. K. nicht überg. Schl. gef. Pr.
in Pr. Brief Lisas. Prof. Waffen. 7 Uhr morgen ins Kriegs-
recht. Leben oder Tod, Herr wie du befehlst.

4 Oct. Düstere Stimmung Einfluss des gestr. Gesp. mit
D. ich kann nicht schreiben. Abends Zettel von D. Vecey
hat immer die merkw. Nachr. K. nicht überg. Schl. gef. Pr.
in Pr. Brief Lisas. Prof. Waffen. 7 Uhr morgen ins Kriegs-
recht. Leben oder Tod, Herr wie du befehlst.

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
Bevezetés.....	I—XXX
Levelek.....	1—74
Napló.....	77-205
Levelek a fogságból.....	209—229
Naplójegyzetek.....	233—241

KÉPEK ÉS HASONMÁSOK

Leiningen arcképe, az eredeti után.....	I.
Leiningenné arcképe, az eredeti után.....	1
Leiningen naplójának 9-ik lapja.....	92
A pancsovai, cibakházai és szolnoki ütközetek tervrajzai az eredeti után.....	243
Az utolsó naplójegyzet facsimiléje.....	244